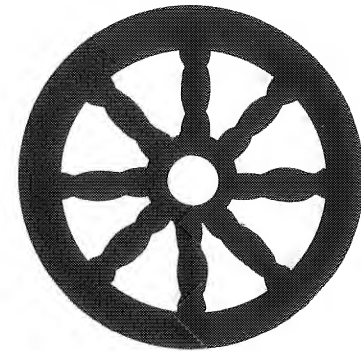

ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก
หมวดวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

พระธรรมปิฎก
(ป. อ. ป ยุ ตฺ โต)

ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก

หมวดวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN : 974-7276-35-6

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พุทธศักราช ๒๕๔๒ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

คณะผู้จัดทำหนังสือ

พระสุรเดช กนฺตวโร

พลโท โกวิทย์ สุจิโรจน์ ดร.กุลจิรา สุจิโรจน์

คุณพงษ์สวัสดิ์ อักษรสวัสดิ์ คุณฉวีวรรณ อักษรสวัสดิ์

คุณอ่อนฟ้า เวชชาชีวะ ดร.วิฑู เวชชาชีวะ

ดร.สาโรจน์ ศิริคັນสนียกุล ดร.สิทธิวัฒน์ เลิศศิริ

คุณสุเมธ ลาภเจริญพันธ์

เรียงพิมพ์จัดรูปเล่ม : คุณการุณย์ หาระชัยนันท์

คุณสมโภชน์ นาคสุวรรณ

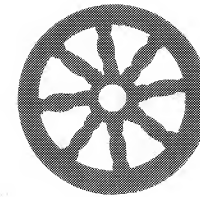
ออกแบบปก : คุณประกาศิต แย้มบุญชู

พิมพ์ที่ ธรรมสภา ๓๕/๒๗๐ จรัลสนิทวงศ์ ๖๒

เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

โทร. ๔๓๔๔๒๖๗, ๔๓๔๓๕๖๖ โทรสาร ๔๒๔๐๓๗๕

คำแถลงของคณะผู้จัดทำ

หนังสือชุดนี้คณะผู้จัดทำได้เริ่มงานขึ้นเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๔๑ ประมาณหนึ่งปีก่อนจะถึงมงคลวารอายุครบ ๖๐ ปีของพระเดชพระคุณพระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) คือ วันที่ ๑๒ มกราคม พ.ศ.๒๕๔๒ ทั้งนี้ก็ด้วยสำนึกในพระคุณของท่านเจ้าคุณอาจารย์ที่เมตตาอบรมสอนสั่ง ทั้งด้วยวาจาในรูปของธรรมเทศนาและปาฐกถาธรรมและด้วยลายลักษณ์อักษรในรูปของหนังสือธรรมะในกาลเทศะต่างๆ กัน อันยังประโยชน์อย่างยิ่งให้คณะผู้จัดทำได้ซาบซึ่งกระจ่างชัดในพระสัทธรรมยิ่งขึ้น

เมื่อคณะผู้จัดทำดำริจะดำเนินงานเพื่อเป็นปฏิบัติบูชาถวายแด่พระเดชพระคุณอาจารย์ บางท่านในคณะได้เสนอให้รวบรวมผลงานเฉพาะส่วนที่ดีพิมพ์เป็นหนังสือเล่ม นำนามาพิจารณาว่าสมควรจะดำเนินการอย่างไรให้พุทธศาสนิกชนในวงกว้างได้รับประโยชน์เหมือนดังที่คณะผู้จัดทำได้รับมาแล้ว เพียงรายชื่อหนังสือของพระเดชพระคุณอาจารย์ที่ได้รับมอบจากท่านพระครูปลัดปิฎกวิวัฒน์ (อินสร จินฺตาปญฺโญ) ก็มีจำนวนร่วม ๒๕๐ เรื่อง กว้างขวางครอบคลุมศาสตร์แทบทุกสาขา ครั้นเมื่อลองจัดแบ่งหมวดเนื้อหาตามความนิยมของวิชาการปัจจุบัน ก็พบข้อจำกัดบางประการ ด้วยบางเล่มอยู่คาบเกี่ยวระหว่างหมวด หรืออาจจัดเข้าได้มากกว่าหนึ่งหมวด

ในที่สุดจึงตกลงกันว่าจะจัดแบ่งเป็น ๒ หมวดใหญ่ คือ “วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี” หมวดหนึ่ง และ “สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์” อีกหมวดหนึ่ง แต่เนื่องจากหมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มีปริมาณเนื้อหามาก คณะผู้จัดทำได้รับคำแนะนำให้จัดแยกส่วนที่มีความโดดเด่นโดยสาระและจำนวนเล่มหนังสือออกมาต่างหาก จึงได้เพิ่มขึ้นอีก ๒ หมวด คือ “ศึกษาศาสตร์” และ “พุทธศาสตร์”

แม้จะได้หลักเกณฑ์ที่ชัดเจนตามที่กล่าวมาแล้ว แต่เพราะข้อจำกัดด้านเวลาที่จะให้งานแล้วเสร็จภายในปีพ.ศ.๒๕๔๒ อีกทั้งหนังสือบางเล่มยากที่จะจัดให้เข้าหมวดใดหมวดหนึ่งได้ ด้วยเป็นผลงานที่เจาะจงเขียนขึ้นเนื่องในโอกาสพิเศษเท่านั้น จึงได้คัดเลือกเฉพาะผลงานในรอบทศวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ. ๒๕๓๑ – พ.ศ. ๒๕๔๑) ในหมวดที่มีปริมาณเนื้อหาเป็นพิเศษ คือ หมวดพุทธศาสตร์ ก็ได้เลือกคัดเฉพาะเล่มที่มีลักษณะเด่นแตกต่างกัน เพื่อผู้อ่านได้อรรถรสมหาแห่งหลายมุม

เมื่อแยกหมวดและกำหนดขอบเขตปริมาณงานได้แล้ว ได้หารือกันว่าควรจะนำเสนอในรูปแบบใด หากใช้วิธีทำเป็นบทคัดย่อ (abstract) คือเฟ้นเฉพาะเนื้อหาสำคัญมาสรุปเรียบเรียงขึ้นใหม่ ก็เกรงว่าสาระสำคัญบางส่วนอาจถูกละเลยหรือไม่ชัดเจนพอ จนก่อความเข้าใจคลาดเคลื่อนในหมู่ผู้อ่าน อันเป็นข้อผิดพลาดเกินกว่าที่คณะผู้จัดทำจะรับผิดชอบได้ ในที่สุดจึงมีข้อยุติว่าจะทำเป็นบทคัดสรร (extract) คือคัดลอกเอาเฉพาะสาระหลักมาเรียงพิมพ์ต่อเนื่องกัน โดยคงรูปแบบให้ใกล้เคียงของเดิมมากที่สุด ไม่มีการสรุปความหรือเขียนแทรกเสริมเข้าไป ส่วนข้อความที่ตัดออกเพราะเห็น

ว่าจะไม่กระทบเนื้อความหลักก็จะใช้สัญลักษณ์ให้หมายรู้ได้

อนึ่ง เพื่อป้องกันการผูกขาดทางความคิด หนังสือแต่ละเล่มได้มอบหมายให้สมาชิกในคณะผู้จัดทำอ่านไม่น้อยกว่า ๓ ท่าน แต่บางท่านก็ได้สละเวลาอ่านจนครบทุกเล่ม คณะผู้จัดทำมีกำหนดนัดหมายทำงานกันทุกสัปดาห์ เพื่อนำข้อความที่แต่ละท่านได้คัดสรรมาเทียบเคียงกัน ในกรณีที่เลือกมาไม่ตรงกัน ก็จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อหาข้อยุติอีกครั้ง แม้วิธีการนี้จะต้องใช้เวลามากกว่าการมอบให้ผู้ใดผู้หนึ่งทำโดยลำพัง ก็พอจะมั่นใจได้ในระดับหนึ่งว่า ความหลากหลายด้านอายุ เพศ วุฒิการศึกษา หน้าที่การงาน และประสบการณ์ของแต่ละท่าน จะเป็นเครื่องช่วยคลี่คลายงานมิให้เอนเอียงไปตามฉันทาคติของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง นอกจากนี้หากข้อความใดที่หลายท่านเห็นพ้องกันว่าสำคัญ ก็จะกำหนดให้ใช้อักษรตัวหนาเพื่อเน้น นอกเหนือจากที่มีอยู่เดิมในหนังสือ แต่จะไม่ใช้ลักษณะการพิมพ์พิเศษแตกต่างออกไปอีก ทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงความสับสนที่อาจเกิดขึ้น

ในการคัดสรรขั้นต้นนี้ บางครั้งเมื่อยังไม่อาจหาข้อยุติเป็นเอกฉันท์ได้ หรือไม่แน่ใจว่าเนื้อความจะซ้ำซ้อนกับที่เคยเลือกไว้แล้วหรือไม่ ก็จะคงรักษาข้อความนั้นไว้ก่อน และดำเนินการเช่นนี้ไปจนครบทั้ง ๔ หมวด ดังนี้

๑. หมวดวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มี ๑๖ เรื่อง ครอบคลุมสาขาแพทยศาสตร์ สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และสาขาวนศาสตร์

๒. หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มี ๑๖ เรื่อง ครอบคลุมสาขานิติศาสตร์ สาขารัฐศาสตร์ สาขาเศรษฐศาสตร์

และสาขาศิลปศาสตร์

๓. หมวดศึกษาศาสตร์ มี ๑๔ เรื่อง

๔. หมวดพุทธศาสตร์ มี ๑๗ เรื่อง

รวมจำนวนทั้งสิ้น ๖๓ เรื่อง เป็นหนังสือ ๕๔ เล่ม (บางเรื่องรวมพิมพ์ในเล่มเดียวกัน) หนังสือในแต่ละหมวดจะเรียงตามลำดับของศาสตร์แต่ละสาขา ภายในสาขาเดียวกัน จะเริ่มเรียงจากเล่มที่พิมพ์ล่าสุดก่อน

เมื่อได้ลองรวมเล่มตามแนวนี้ ก็พบว่าได้หนังสือขนาดใหญ่เกินความคาดหมาย จึงตกลงกันใหม่ว่าจะตัดทอนข้อความที่มีสาระซ้ำซ้อน พร้อมทั้งตัดส่วนที่เป็นพลความออกอีกด้วย ในการทำเช่นนี้ ก็ต้องพบอุปสรรคใหม่ ๒ ด้าน ด้านหนึ่งคือความลำบากใจเพราะเสียสายเนื้อความส่วนที่ถูกตัดออก อีกด้านหนึ่งคือความเกรงว่าเนื้อความส่วนที่เหลืออาจจะไม่สมบูรณ์พอ จนทำให้อ่านเข้าใจคลาดเคลื่อนจากความมุ่งหมายของท่านผู้ประพันธ์ คณะผู้จัดทำจึงต้องอ่านทบทวนใหม่ทุกครั้งเมื่อการตัดทอนข้อความแล้วเสร็จในแต่ละเล่ม จากนั้นจะส่งให้ผู้ที่มีได้ร่วมคัดสรรในขั้นต้นได้ลองอ่านดู พร้อมทั้งนำข้อท้วงติงมาพิจารณาเพื่อปรับปรุงแก้ไขการตัดทอนและทบทวนในลักษณะเช่นนี้ได้กระทำต่อเนื่องมาแม้กระทั่งในขั้นพิสูจน์อักษร

อนึ่ง ขั้นตอนการพิมพ์และพิสูจน์อักษรปรากฏว่าใช้เวลาไม่น้อยกว่าขั้นอื่นๆ ที่ผ่านมา ด้วยเหตุที่หนังสือมีมากเล่มและรูปแบบการพิมพ์ก็หลากหลาย คณะผู้จัดทำต้องมาจัดเรียงพิมพ์ให้เป็นมาตรฐานเดียวกันตามแบบที่กำหนดขึ้นมาใหม่ ทั้งรูปแบบการพิมพ์ลำดับของหนังสือ และเลขหน้าอ้างอิง แม้จะได้ผู้พิมพ์ที่มีความ

ชำนาญสูง ในการตรวจแต่ละเล่มก็ต้องกระทำซ้ำหลายเที่ยว สอบกันทั้งฉบับยกร่างและต้นฉบับเดิม แต่การตรวจสอบเช่นนี้ก็กลับมีผลพลอยได้ประการหนึ่ง กล่าวคือ พบคำที่พิมพ์ผิดพลาดในเล่มเดิมที่นำมาใช้เป็นต้นฉบับ บางประเด็นที่ไม่แน่ใจ ก็ได้ถือโอกาสรอบเรียนสอบถามยืนยันกับพระเดชพระคุณอาจารย์ด้วย เสียตายอยู่แต่ว่ามีได้ทำสัญลักษณ์ให้หมายรู้ว่าอยู่ตรงตำแหน่งใดบ้าง ฉะนั้นเมื่อผู้อ่านตรวจสอบกลับไปยังต้นฉบับเดิมแล้วพบคำที่ไม่ตรงกัน ก็ขอได้โปรดเข้าใจตามนี้ด้วย

คณะผู้จัดทำขอกราบขอบพระคุณในความเมตตาของพระเดชพระคุณอาจารย์ที่อนุญาตให้โอกาสได้ทำงานชิ้นนี้ ซึ่งเกื้อกูลการพัฒนาปัญญาของคณะผู้จัดทำเองโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นจินตมยปัญญา สุตมยปัญญา หรือภาวนามยปัญญา คณะผู้จัดทำตระหนักอยู่เสมอว่า งานอันเป็นปฏิบัติบูชาชิ้นนี้แม้จะตั้งใจทำให้สมบูรณ์เพียงใด ก็มิอาจหลีกเลี่ยงข้อผิดพลาดขาดตกบกพร่องไปได้ จึงต้องกราบขอประทานอภัยพระเดชพระคุณอาจารย์ไว้ ณ ที่นี้ และขออน้อมรับข้อท้วงติงจากผู้อ่านเพื่อประโยชน์แก่การปรับปรุงหรือจัดทำโครงการลักษณะเช่นนี้ในโอกาสต่อไป

ท้ายที่สุดนี้ คณะผู้จัดทำขอขอบพระคุณคณะญาติโยมที่สนับสนุนการทำงานครั้งนี้ในทุกด้าน โดยเฉพาะอาจารย์ดร.สมศีล ฌานวงศ์ ที่ได้สละเวลาในการตรวจอ่านและให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการจัดทำเป็นอย่างยิ่ง ส่วนผลานิสงส์ใดๆ อันเกิดแต่ธรรมทานในครั้งนี้ คณะผู้จัดทำขออน้อมถวายเป็นอาจริยบูชาแด่พระเดชพระคุณอาจารย์พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) เนื่องในมงคลวารอันเป็นเหตุปรารภแห่งหนังสือชุดนี้ ขออำนาจกุศลจิตนี้

ของผู้มีส่วนร่วมทุกท่าน จงอำนวยผลเพื่อความมั่นคงแพร่หลาย
แห่งพระสัทธรรม และนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่พหุชน ตลอดกาล
นานเทอญ

คณะผู้จัดทำ

วันออกพรรษา ๒๔ ตุลาคม ๒๕๔๒

สารบัญ

๑. การแพทย์แนวพุทธ	๑
๒. ยุคโลกาภิวัตน์ : บทบาทของแพทย์กับความหวังจากคนไข้	๑๕
๓. กรรมาชีพกัณฑ์ธรรมในทัศนะพระพุทธศาสนา	๒๑
๔. รักษาใจยามรักษาคนไข้	๒๗
๕. ทำแท้ง : ตัดสินอย่างไร	๓๓
๖. ดุลยภาพ : สาระแห่งสุขภาพและความสมบูรณ์	๓๓
๗. อายุรแพทย์กับปัญหาจริยธรรม	๔๙
๘. การศึกษาแพทย์ในสังคมไทย	๕๗
๙. เทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่ กับจริยธรรมในแง่พุทธศาสนา	๖๕
๑๐. คนไทยกับป่า	๗๕
๑๑. คนไทยกับสัตว์ป่า	๘๗
๑๒. พระกับป่า มีปัญหาอะไร	๙๗
๑๓. พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ ..	๑๐๓
๑๔. คนไทย กับ เทคโนโลยี	๑๑๕
๑๕. ไอที ภายใต้วรรณกรรมแห่งปัญญา (ศาสนากับยุคโลกาภิวัตน์)	๑๒๑
๑๖. ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี	๑๒๗

การแพทย์แนวพุทธ*

... จากเดิมที่ว่า ความหมายของ “แพทย์” คือ ผู้รักษาคนเจ็บไข้ แพทย์ได้จำกัดบทบาทและการปฏิบัติของตัวเองลงไป จนกระทั่ง กลายมาเป็นผู้รักษาร่างกายของคนเจ็บไข้ คือไม่ได้รักษาคนที่ เจ็บไข้แล้ว แต่เป็นเพียง ผู้รักษาร่างกายที่เจ็บไข้ แล้วต่อมาก็แคบลง ไปอีก เจาะจำเพาะลงไป กลายเป็นผู้รักษาอวัยวะที่เจ็บไข้ หรือชิ้น ส่วนของร่างกายที่เจ็บไข้ เป็นเฉพาะๆ ชิ้นส่วนนั้นๆ [น. ๘๒]

บางที่ไม่เรียกว่ารักษาอวัยวะหรือร่างกายด้วยซ้ำ เขาเรียกว่า “รักษาโรค” คือ หมอไม่ได้รักษาคนได้แต่รักษาโรคพูดอีกอย่างหนึ่งว่า เอาแต่แก้ไข ไม่ได้รักษาคนที่ว่ารักษาโรคก็หมายความว่า ตัวจุดเน้น หรือเป้าหมายที่แพทย์พิจารณาใส่ใจนั้นไม่ใช่ตัวคนไข้หรือชีวิตของคนไข้ คือ แพทย์จะไม่ค่อยคำนึงถึงเรื่องชีวิตคนเท่าไรนัก แต่มุ่ง คำนึงถึงการกำจัดโรค คิดแต่ว่าจะกำจัดโรคได้อย่างไร ต้องแก้ไขโรค ชีวิตของคนจะเป็นอย่างไรก็ไม่ค่อยจะเกี่ยวข้อง ... [น. ๘๓]

... เวลาค้นหาสาเหตุ ก็ไม่สืบสาวโยงไปถึงปัจจัยด้านอื่นที่

* ปาฐกถา นำ ในการประชุมวิชาการระดับชาติ เรื่อง พฤติกรรมสุขภาพ ครั้งที่ ๑ ณ สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขมูลฐานอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล วันที่ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๒ (จากหนังสือ การแพทย์ไทย ทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์ พิมพ์ครั้งที่ ๑ - กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๙)

เกี่ยวข้อง จะเอาเฉพาะต้นเหตุของโรคในด้านกายภาพ ... จึงเป็นปัญหาที่ทำให้แพทย์รักษาคนไม่ตลอดกระบวนการ ไปรักษาเฉพาะจุดเฉพาะตอน

... การรักษาพยาบาลกลายเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน เกินวิสัยของบุคคล แล้วโอกาสที่จะสืบสวนวินายก็มีมากขึ้น พร้อมกับ การเพิ่มภาระทางเศรษฐกิจที่จะต้องใช้จ่ายสิ้นเปลืองมากมาย เนื่องจากคนไข้คนเดียวแต่ต้องแบ่งแยกกันไปรักษาเฉพาะแต่ละอย่างๆ

[น. ๘๔]

ต่อไปชีวิตของคนเรานี้ก็จะเป็นเหมือนกับเครื่องยนต์ชนิดหนึ่ง ซึ่งมีชิ้นส่วนอยู่มากมาย แล้วก็มีผู้เชี่ยวชาญมาแก้ไขเฉพาะจุดของตนเองที่ตนชำนาญพิเศษ แล้วไม่มองคนเป็นคน ยิ่งแยกออกไปรักษาโดยแพทย์ผู้เชี่ยวชาญหลายคน ความสัมพันธ์ด้วยความรู้สึกแบบคนกับคน หรือชีวิตต่อชีวิตก็ยิ่งน้อยลง ถ้าแพทย์แต่ละส่วนนั้นไม่มีน้ำใจ ไม่เอาใจใส่ ไม่ตั้งใจทำหน้าที่อย่างจริงจัง ประสิทธิภาพในการรักษาก็ยิ่งลดลง บางทีความเชี่ยวชาญที่มีอยู่ก็ไม่ได้ใช้จริงจัง ยิ่งกว่านั้น ถ้าระบบการประสานงานระหว่างหน่วยไม่เป็นไปด้วยดี การรักษาก็ไม่ประสานกัน ไม่ช่วยเสริมกัน และไม่จับไวทันการ เสร็จแล้วผู้รับเคราะห์ก็คือคนไข้ นั่นเอง ...

[น. ๘๕]

... ในเมื่อการศึกษาแพทย์ และระบบการเรียนแพทย์ที่เป็นอยู่ในเมืองไทยเรา เป็นระบบที่มาจากวัฒนธรรมอื่น บรรยาการของการศึกษาวิชาแพทย์ การใช้คำศัพท์ต่างๆ วิธีปฏิบัติ ความรู้สึกนึกคิดทั่วไป ก็เป็นเรื่องที่ไม่เข้ากับวัฒนธรรมที่แวดล้อมตนเองอยู่ เมื่อไม่เข้ากับวัฒนธรรมก็เกิดมี

การแยกตัว ทำให้มีความรู้สึกเหมือนกับว่า แพทย์นี้เป็นคนกลุ่มหนึ่งต่างหากจากคนทั่วไปในสังคม ในเมื่อไม่เกี่ยวข้อง สอดคล้องกับชีวิตคนไทยทั่วไป ไม่เกี่ยวข้องไม่กลมกลืนกับวัฒนธรรมที่แวดล้อม ก็ทำให้การรักษาหรือเวชปฏิบัติอยู่ในขอบเขตที่จำกัด เมื่ออยู่ในขอบเขตที่จำกัด ก็ทำให้ประสิทธิภาพลดน้อยลงไปด้วย [น. ๘๕-๘๖]

ว่าที่จริง เราควรถือเอาประโยชน์จากความเจริญก้าวหน้ามาใช้ด้วย เพราะความเจริญก้าวหน้าแบบปัจจุบันที่หนักไปทางแยกส่วนเป็นเฉพาะด้านนี้ ก็มีผลดีในทางที่ทำให้เกิดความชัดเจน มองเห็นอะไรต่ออะไรเจาะลึกลงไป ละเอียดลงไป แต่ข้อบกพร่องของมันก็คือการลืมหืมตัว พอไปเจาะลึกแต่ละอย่างจนชำนาญพิเศษในด้านของตนแล้ว ก็เลยตัดขาดแยกตัวจากส่วนอื่นๆ ไม่มาเชื่อมโยงประสานกัน [น. ๘๗]

... การแยกที่จะเกิดผลดีก็คือ การแยกเพื่อให้การโยงนั้นชัดเจนได้ผลดียิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น แยกแล้วต้องโยง พวกเดิมนั้นได้แต่โยงโดยไม่แยก ส่วนพวกใหม่ก็แยกโดยไม่โยง ด้วยเหตุนี้จึงอย่าดูถูกกันเลย ควรจะถือเอาประโยชน์จากทั้งสองอย่าง รวมความว่า ตามหลักพระพุทธศาสนา แยกแล้วต้องโยง [น. ๘๘]

ในสภาพเช่นนั้น ถ้าแพทย์ยังเพลिनอยู่กับระบบความชำนาญพิเศษ ไม่ขยับตัว ก็อาจจะเกิดมีบุคคลทำงานประเภทใหม่ขึ้นมาทำหน้าที่เชื่อมโยงประสานข้อมูล และประสานปฏิบัติการในการแก้ปัญหาโดยสอดคล้องกับข้อมูลนั้น และบุคคลประเภทนี้จะกลายเป็น

เป็นบุคคลสำคัญมีฐานะเด่นของยุคสมัย โดยที่ผู้เชี่ยวชาญชำนาญพิเศษทั้งหลายอาจจะกลายเป็นเพียงผู้รับสนองงานของนักประสานข้อมูล และนักประสานปฏิบัติการบนฐานแห่งข้อมูลนั้นไปก็ได้ [น. ๘๙]

... การรู้จักพึ่งตนเอง ในเรื่องนี้ หมายถึงการรู้จักรักษาสุขภาพของตนเอง และรู้จักรับผิดชอบต่อตนเองในเรื่องสุขภาพ การปฏิบัติด้วยการใช้ความคิดพิจารณา รวมทั้งการรู้จักปรึกษาหารือกับแพทย์ด้วย คือไม่ใช่ปล่อยปละละเลยตนเอง ยกปัญหาให้เป็นเรื่องของแพทย์ไปหมด

... ยิ่งในปัจจุบันนี้ เทคโนโลยีเจริญขึ้น ก็มีปัญหาอีกอย่างหนึ่ง คือ การที่ต้องพึ่งพาอาศัย ต้องขึ้นต่อเทคโนโลยีมากขึ้น ซึ่งไม่เฉพาะคนไข้เท่านั้น ตัวแพทย์เองก็ขึ้นต่อเทคโนโลยีมากขึ้น แล้วก็พวกคนไข้ขึ้นต่อเทคโนโลยีมากขึ้นตามไปด้วย ... [น. ๙๐]

... อันนี้ก็ปัญหาของการแพทย์ที่จะต้องมาพิจารณาว่า การที่จะทำให้คนพึ่งตนเองทางการแพทย์ได้นี้ มีขอบเขตแค่ไหนเพียงไร แพทย์ควรจะเกื้อกูลได้แค่ไหน การใช้เทคโนโลยีควรจะเป็นในรูปแบบใดแค่ไหนเพียงใด โดยเฉพาะในแง่ที่จะไม่ให้คนสูญเสียคุณสมบัติของการมีชีวิตที่ดี ที่รู้จักพึ่งตนเอง คือ การรู้จักรับผิดชอบต่อตนเอง การรู้จักแก้ปัญหาโดยใช้วิธีการแห่งปัญญา การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา และการพัฒนาศักยภาพของตนยิ่งๆ ขึ้นไป [น. ๙๑]

... แง่ที่พระพุทธศาสนาจะเกี่ยวข้องกับการแพทย์นี้ มองได้สองด้าน ด้านที่หนึ่ง คือ เรื่องหลักการ เรื่องสาระหรือเนื้อหาในทาง

วิชาการ ว่าสอดคล้องกับความเป็นจริงไหม เช่น เป็นไปตามกฎธรรมชาติไหม เป็นเรื่องของสังขธรรม ด้านที่สอง เป็นเรื่องของเวชปฏิบัติว่า เวชปฏิบัติที่ทำกันอยู่นี้ เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคมจริงเหมาะสมและให้ความเป็นธรรมแค่ไหนเพียงไร ซึ่งเป็นเรื่องของจริยธรรม [น. ๙๕]

... ค่านิยมของสังคมไทยในปัจจุบันนี้เกี่ยวกับการศึกษาทั่วไป เป็นค่านิยมที่ไม่เอื้อต่อจริยธรรม ... ผู้เรียนหรือผู้ที่เข้ามาสู่วงการแพทย์ มีความมุ่งหมายเดิมเพียงเพื่อจะมาเอาวิชาการแพทย์และอาชีพแพทย์เป็นเครื่องสนองวัตถุประสงค์ส่วนตัวที่ว่า จะเป็นบันไดไต่ไปสู่ความมีสถานะสูงทางสังคม และเป็นโอกาสที่ดีอย่างยิ่ง หรือดีที่สุด ในการแสวงหารายได้ ... [น. ๙๖]

... วงการแพทย์เป็นแหล่งที่คัดได้คนหัวกะทิของสังคมมา เมื่อคนที่มาเป็นแพทย์เป็นคนที่มีความสติปัญญามีความสามารถมาก ถ้าพิจารณาตามหลักที่ว่า คนที่มีมากก็ควรจะให้มาก เรามีสติปัญญา มีความสามารถมาก เราก็ควรจะให้แก่สังคมนี้ได้มาก ... [น. ๙๖-๙๗]

... รัฐหรือสังคมนี้ได้ลงทุนในการผลิตแพทย์นี้สูงมาก ใช้เงินทองมากเหลือเกิน มองในแง่หนึ่งก็เหมือนกับว่า แพทย์เป็นผู้ที่ได้จากสังคมนี้มากหรือมากที่สุด เมื่อเราได้จากสังคมมากที่สุดเราก็ควรจะให้แก่สังคมให้มากที่สุด เช่นเดียวกัน ... [น. ๙๗]

... ในแง่คุณค่าแท้ของความเป็นแพทย์ โดยถือว่าวิชาการแพทย์หรือการทำหน้าที่แพทย์ก็คือการเยียวยาบำบัดโรค และดูแลรักษาคนให้มีสุขภาพดี อันนี้เป็นคุณค่าที่แท้จริง

และเป็นความหมายที่แท้จริง ส่วนการถือว่าวิชาแพทย์เป็น
เครื่องประกอบอาชีพ เป็นความหมายที่พ่วงตามมา ... [น. ๙๙]

... ในฐานะที่เป็นบัณฑิต บัณฑิตแพทย์ต้องมีความรับผิดชอบ
ต่อสังคมไทยนี้เป็นอย่างมาก จะต้องสำนึกว่านอกจากการ
รักษาคนให้มีสุขภาพดีโดยทั่วไปแล้ว กิจกรรมของตนเองมีความ
เกี่ยวข้องและมีผลกระทบต่อสังคมอย่างไร ในด้านสังคม เศรษฐกิจ
การเมือง ตลอดจนวัฒนธรรม ทั้งนี้จะต้องคำนึงทั้งในแง่ลบ และแง่
บวก แ่ลบก็คือจะต้องพิจารณาและสำรวจมระวังว่า พฤติกรรมของ
ตัวเองก็ดี เวชปฏิบัติที่ได้ ดำเนินไปก็ดี มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจ
สังคม การเมือง วัฒนธรรมของประเทศอย่างไรบ้าง ...

[น. ๑๐๐-๑๐๑]

... ท่าทีของแพทย์ที่มองคนไข้เป็นอย่างไร ...

หนึ่ง อาจจะมองคนไข้ในฐานะที่เป็นมนุษย์หรือเป็นคนที่มีชีวิต
ที่มีทั้งกายและใจ ...

สอง มองในฐานะเป็นอย่างเครื่องยนต์ ที่ประกอบไปด้วยชิ้น
ส่วนต่างๆ เสมือนเป็นสิ่งที่ไร้ชีวิต ...

สาม มองคนไข้ในฐานะที่เป็นลูกค้า หรือผู้รับบริการ หรือถ้า
ให้แรงก็อาจจะมองเป็นเหยื่อเลย [น. ๑๐๑]

... คำที่เรียกพระพุทธเจ้าเป็นหมอนั้น ตามปกติก็เป็นคำที่พูด
คู่กันทั้ง ภิสักโก และสัลลกัตโต คือ เป็นทั้งหมอยาและหมอผ่าตัด
บางทีพระพุทธเจ้าเองก็ตรัสแบบอุปมาไว้อย่างจำเพาะชัดเจนที่
เดียวว่า “คำว่า หมอยา (ภิสักโก) หมอผ่าตัด (สัลลกัตโต) นี้ เป็นชื่อ
ของตถาคต อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”

... บางทีเรียกพระพุทธเจ้าว่า “สัพพโรคตักิจจโก” แปลว่า ผู้
บำบัดสรรพโรค คือเป็นผู้เยียวยาโรคทุกอย่าง บางทีเรียกว่า “สัพพ-
โลกตักิจจโก” แปลว่า ผู้เยียวยาสรรพโลก คือเป็นผู้รักษาชาวโลก
ทั้งหมด หมายความว่า รักษาโรคด้วย รักษาโลกด้วย ...

... แต่พระพุทธเจ้าทรงแก้ไขบำบัดโรคของคนหมดทั้งโลก คือ
ทำงานเพื่อประโยชน์แก่ชีวิตที่เป็นสากล [น. ๑๐๖]

คำว่า “โรค” นี้เป็นคำที่ใช้แทนคำว่า “ทุกข์” ซึ่งเป็นปัญหา
ของมนุษย์ทุกคน ทุกข์ก็คือปัญหาของชีวิต ...

ในการแก้ไขปัญหามนุษย์นั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลัก
ทั่วไปไว้เรียกว่า อริยสัจ ๔ หลักอริยสัจ ๔ นี้ เป็นกระบวนการและ
เป็นระบบเหตุผลในการแก้ไขปัญหามนุษย์หรือบำบัดโรคของชีวิต
อริยสัจนั้นเป็นระบบการแก้ปัญหาในแนวของการรักษาโรค คล้าย
กับว่าพระพุทธศาสนามองโลกด้วยสายตาดังแพทย์ ดังที่มีการ
เปรียบเทียบขั้นตอนของการดับทุกข์เหมือนขั้นตอนของการรักษาโรค
... [น. ๑๐๗]

รวมความว่า ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น ท่านมอง
ปัญหามนุษย์ มองทุกข์ มองโรคภัยไข้เจ็บ พร้อมทั้งการ
รักษาบำบัด เป็นระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่อิง
อาศัยซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่สืบทอด
ต่อเนื่อง อันนี้เป็นหลักทั่วไปในพุทธศาสนา ซึ่งสอดคล้องกัน
หมด ไม่ว่าจะเป็นหลักอริยสัจ หลักไตรลักษณ์ หลักปัจจุ-
สมุปบาท หรือหลักชั้น ๕ ก็ล้วนแต่เป็นหลักที่สนับสนุน
แนวคิดนี้ทั้งสิ้น [น. ๑๐๘]

... ปัญหาของปัจจุบันนี้ก็คือว่า วงการแพทย์กำลังถูกวิจารณ์ว่าเป็นผู้ที่มีมองปัญหาโรคภัยไข้เจ็บในขอบเขตที่คับแคบ โดยตัดตอนเฉพาะช่วงใดช่วงหนึ่ง ไม่มองให้ตลอดสาย

... ในแง่ของระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ ก็มองไม่ทั่วทุกองค์ประกอบ ในแง่ของกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่ส่งทอดต่อกันมา ก็ไม่มองให้ตลอดสาย ทั้งสองอย่างหรือทั้งสองด้านนั้นจึงมีปัญหาทั้งสิ้น [น. ๑๑๐]

... สำหรับในแง่ของพระพุทธศาสนานั้นมองว่า ปัจจัยเหล่านี้จะต้องเชื่อมโยงกันไปอย่างหลากหลายกว้างขวาง ทั้งองค์ประกอบคือตัวเชื้อโรค ทั้งองค์ประกอบทางกายของเรา ทั้งองค์ประกอบทางใจของเรา ทั้งองค์ประกอบทางสังคม และองค์ประกอบทางสภาพแวดล้อม ... [น. ๑๑๑]

กายกับใจมักจะมีอาการร่วมกันที่สำคัญตอนนี้ ตอนที่มีความผ่อนคลายกับความเครียดนี้ ถ้ากายเครียดใจก็เครียดด้วย ถ้ากายผ่อนคลายใจก็ผ่อนคลายด้วย ถ้าใจเครียดกายก็เครียดไปด้วย ถ้าใจผ่อนคลายกายก็ผ่อนคลายด้วย อันนี้เป็นจุดสำคัญ ในกรณีที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานร่างกายนั้น เมื่อกายเครียด ก็ทำให้จิตใจไม่เป็นสมาธิไปด้วย (สภาพกายมีผลต่อสภาพจิตใจ) แต่ในกรณีของผู้ที่ปฏิบัติตัวถูกต้อง ดังปรากฏในการบำเพ็ญโพชฌงค์ เมื่อเกิดความอัมใจ ทั้งกายและใจก็ผ่อนคลายสบาย (สภาพจิตใจมีผลต่อสภาพกายด้วย) และองค์ธรรมข้อที่เรียกว่าความผ่อนคลายนี้ เป็นองค์ธรรมที่สำคัญมาก มีคำศัพท์ทางธรรมเป็นชื่อเฉพาะ เรียกว่า “ปัสสัทธิ” อยู่ในหลักที่เรียกว่า โพชฌงค์

๗ ประการ

[น. ๑๑๓-๑๑๔]

พระพุทธเจ้าทรงเรียกความเครียดนี้ว่า เป็นอกุศลธรรม และเป็นบาปที่จะต้องกำจัด เป็นสิ่งที่บั่นทอนสุขภาพกายใจ ในวงการแพทย์และวงการเกี่ยวกับสุขภาพปัจจุบันนี้ก็พูดกันมากขึ้นว่า stress หรือความเครียดนี้ เป็นที่มาของโรคหัวใจ เป็นที่มาของโรคความดันโลหิตสูง แล้วบางคนก็สันนิษฐานว่าทำให้เป็นโรคมะเร็งด้วย ...

[น. ๑๑๖-๑๑๗]

ในพระสูตรหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความเครียดว่า เป็นอกุศลธรรมอย่างหนึ่งที่จะต้องกำจัด พระพุทธเจ้าตรัสทำนองนี้ว่า “พึงพิจารณาตรวจสอบในตัวเองว่า ถ้ามีบาปอกุศลธรรม ๑๐ อย่างนี้เกิดขึ้นบ่อยๆ มากๆ แล้ว ให้พยายามรีบกำจัด แก้ไขเสีย ให้ถือเสมือนว่าไฟกำลังไหม้ศีรษะ หรือกำลังไหม้เสื้อผ้าที่ตนเองกำลังนุ่มน่มอยู่ทีเดียว” นี่แสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงถือเรื่องนี้ว่าสำคัญเพียงใด [น. ๑๑๗]

สภาพสังคมปัจจุบัน หรือระบบสังคมที่เป็นอยู่นี้ โดยทั่วไปจะไม่ค่อยเอื้อให้คนได้ผ่อนคลาย แต่มักจะผลักดันให้คนเกิดความเครียด เพราะเป็นระบบสังคมที่มีการแข่งขันสูง มีการแย่งชิงสูง ในเมื่อมนุษย์อยู่ด้วยกันในระบบที่มีการแข่งขันแย่งชิงสูง คนก็ยากที่จะมีความชื่นชมยินดีว่าเรื่งบันเทิงใจต่อกันได้ คนเราจะมองต่อกันด้วยปิยจักขุได้อย่างไร ในเมื่อมันต้องแข่งขันแย่งชิงกันอยู่ ...

[น. ๑๑๙]

... ระบบเศรษฐกิจแบบนี้ก็จะเป็นตัวเอื้ออำนวยให้เกิดความเครียดได้มาก โดยสัมพันธ์กับการทำให้เกิดปัญหาแก่สังคมใน

แรงที่จะต้องคอยเฝ้าระวังเอาเปรียบ เบียดเบียน และครอบงำกัน เพราะฉะนั้น เรื่องมันก็โยงมาจากและโยงมาถึงสังคมด้วย ... [น. ๑๒๐]

เวลานี้ “ความเครียด” เป็นบาปร้ายที่กำลังเข้ามาครอบงำสังคมปัจจุบัน ถึงขั้นที่จะกลายเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์เลยทีเดียว [น. ๑๒๑]

แต่ที่น่าสนใจ ก็คือ พระพุทธศาสนาได้พูดถึงกระบวนการของเหตุปัจจัยในการเกิดความเครียด พร้อมทั้งวิธีการที่จะแก้ไขกำจัดความเครียดไว้ด้วย และถือการกำจัดความเครียดหรือแก้ไขดับความเครียด สร้างความผ่อนคลายนี้เป็นเรื่องสำคัญในการปฏิบัติธรรม ไม่เฉพาะสำหรับการรักษาโรคอย่างที่เราเข้าใจกันเท่านั้น คือ ไม่เฉพาะสำหรับการรักษาโรคกาย แต่หมายถึงการรักษาโรคของชีวิตทั้งหมด [น. ๑๒๒-๑๒๓]

รวมความว่า พระพุทธศาสนา มองสุขภาพและความเจ็บป่วยรวมอยู่ในสิ่งที่เรียกว่า องค์รวมใหญ่แห่งปัญหาเรื่องโรคของชีวิต ซึ่งมีความสัมพันธ์อิงอาศัยกันอย่างเป็นระบบ และเป็นกระบวนการ โดยมีปัจจัยร่วมทั้งด้านกาย ด้านใจ ด้านสังคม และธรรมชาติแวดล้อม โดยที่ปัจจัยทั้งหมดนั้น เป็นไปอย่างสัมพันธ์ส่งผลสืบทอดแก่กันและกัน

การแยกแยะให้เห็นองค์ประกอบย่อยลงไป จนเห็นปัจจัยส่วนละเอียดนั้นก็สอดคล้องกับพุทธวิธี พุทธศาสนาก็สนับสนุนวิธีการนี้ พุทธศาสนาก็ชอบการวิเคราะห์หรือการแยกชอยนี้มากเหมือนกัน เพราะทำให้เกิดความชัดเจน เมื่อเกิดความชัดเจน ก็ช่วยให้การปฏิบัติถูกต้องมากขึ้น แต่ข้อ

สำคัญก็คือ การที่เราแยกนี้ก็เพื่อช่วยให้การโยงสะดวกชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย เพราะฉะนั้นอย่าลืมว่า เมื่อแยกแล้วต้องโยงด้วย อันนี้คือหลักการที่สำคัญ ... [น. ๑๒๓]

... ชีวิตจึงเป็นสิ่งที่จะต้องบริหาร การที่เกิดเป็นโรคภัยไข้เจ็บขึ้นนั้น ไม่ใช่เรื่องที่เราจะต้องไปเกิดความทุกข์คับข้องหมองใจซ้อนขึ้นมาอีกจากการที่เป็นโรค เรามีหน้าที่ที่จะต้องแก้ไขบำบัดรักษา และบริหารชีวิตให้ดี ถ้าหลีกเลี่ยงโรคได้ก็หลีกเลี่ยง ถ้ามันเกิดขึ้นก็รักษาไป ทำให้ได้ผลดี แต่อย่าไปทุกข์ทรมานกระวนกระวายกับโรค

... การมีสุขภาพดีนั้น พระพุทธศาสนามักจะใช้คำคำว่า “อัป-ปาพาโธ อัปปาตังโก” แปลว่า มีอาพาธน้อย มีโรคน้อย ท่านไม่ค่อยใช้คำว่า “ไม่มีโรค” ถ้าพูดว่าไม่มีโรคเลย คือ อาโรคยะ หรือ อโรคภาวะ ก็หมายถึง นิพพาน ซึ่งเป็นภาวะสมบูรณ์สูงสุดไปเลย

... บางทีพระพุทธเจ้าก็แยกโรคออกเป็น ๒ อย่าง คือ โรคกายกับโรคจิตใจ แล้วพระองค์ก็ตรัสว่า บางคนทีปหลุดจากโรคกายเป็นเวลานานๆ ไม่มีโรคกายปรากฏ พอจะหาได้อยู่ แต่คนที่จะมีโรคใจแม้เพียงชั่วขณะหนึ่งนี้หาได้ยาก ยกเว้นแต่พระอรหันต์ [น. ๑๒๔]

บางคนเข้าใจผิดว่า พระพุทธศาสนาสอนว่าอะไรๆ ก็เป็นเพราะกรรม โรคทั้งหลายเป็นเพราะกรรม พระพุทธเจ้าเคยตรัสย้ำไว้ว่า ความเข้าใจอย่างนั้นผิด โรคเกิดจากเหตุปัจจัยได้หลายอย่าง ... ก็จึงต้องแก้ไขให้ตรงตามเหตุปัจจัยนั้นๆ แต่ในการบำบัดรักษาหรือแก้ไวนั้น ปัจจัยสำคัญมากอย่างหนึ่งก็คือ จิตใจและปัญญา ตลอดจนพฤติกรรมของตัวเราเอง เพราะฉะนั้น อย่างน้อย สิ่งหนึ่งที่จะต้องทำก็คือ การวางท่าทีให้ถูกต้อง ในขณะที่รักษาโรคกายหรือ

กำลังเป็นโรคกายอยู่นั้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนว่า ให้ท่านศึกษาหรือสำเหนียก
ฝึกตนไว้ว่า ถึงแม้กายของเราจะป่วย แต่ใจของเราจะไม่ป่วย

[น. ๑๒๕]

... พระพุทธศาสนานี้ ถือเอาประโยชน์จากสุขภาพทาง
กาย โดยถือว่าสุขภาพกายนั้นไม่ใช่จุดหมาย สุขภาพกายนี้
เป็น means คือเป็นบันไดสำหรับไต่ไปสู่จุดหมาย ไม่ใช่เป็น
end คือไม่ใช่เป็นตัวจุดหมายปลายทาง สุขภาพกายนี้เป็น
พื้นฐานที่จะช่วยให้เราเข้าถึงชีวิตที่ดีงามยิ่งขึ้นไป ซึ่งในที่สุด
แล้วมนุษย์เราควรมีชีวิตที่สมบูรณ์ด้วยการมีสุขภาพจิตที่
สมบูรณ์ด้วย คือควรมีชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งกายและใจ ...

[น. ๑๒๕-๑๒๖]

ในการใช้หลักปัจจัยสัมพันธ์ ที่เป็นสัมพัทธ์นั้น บางทีไม่
เฉพาะการมีสุขภาพกายดีเท่านั้น แม้แต่การไม่มีสุขภาพ คือ แม้แต่
การมีโรคกาย ก็เป็นพื้นฐานที่พุทธศาสนาเอามาใช้เพื่อเป็นชนวนใน
การพัฒนาให้เกิดสุขภาพใจได้ ดังที่ปรากฏว่า พระอรหันต์บางองค์
นั้นบรรลุนิพพานแล้ว เข้าถึงความมีสุขภาพใจที่สมบูรณ์ด้วยการที่
เป็นโรคกาย ...

... ฉะนั้น จึงถือสุขภาพนี้เป็น means คือเป็นบันไดให้เรา และ
ไม่เฉพาะสุขภาพ แม้ความไร้สุขภาพก็ยังกลายเป็น means ได้ เมื่อรู้
จักพัฒนาจิตใจและพัฒนาปัญญาแล้วก็จะเห็นได้ว่า เมื่อมองในแง่ดี
(มองเป็น) แม้คนที่ไม่มีสุขภาพกายไม่ดีก็ไม่หมดโอกาสในการเข้าถึง
ชีวิตที่ดีงามสูงสุด

[น. ๑๒๖]

ในวงการแพทย์จะไม่พูดถึงตายดีตายไม่ดี แต่ในพุทธศาสนา
นั้นจุดเน้นอยู่ที่ “ชีวิต” ท่านก็เลยถือว่าต้องเกี่ยวข้องกับหมด เกิด แก่
เจ็บ ตาย ... อันนี้ก็เป็นจุดหนึ่งที่พุทธศาสนาต่างจากวงการแพทย์
ทั่วไป ซึ่งจะไม่พูดถึงเลยว่า ตายดีตายไม่ดีเป็นอย่างไร และก็ไม่ได้
สอนวิธีที่จะตาย แต่พุทธศาสนาจะสอนวิธีตายด้วย เน้นว่าให้ตาย
อย่างมีสติ เน้นคำว่าไม่ “หลง” ตาย การแพทย์แนวพุทธจะเน้น
ที่ชีวิต ไม่ใช่เน้นที่โรค มุ่งที่ชีวิตที่ปลอดจากโรคเป็นสำคัญ
ไม่ใช่มีจุดหมายอยู่ที่การแก้ไขบำบัดโรค แต่ที่ต้องเยียวยา
บำบัดโรค ก็เพื่อให้เป็นฐานสำหรับชีวิตที่ดีงามมีความสุข หรือ
เป็นโอกาสที่จะพัฒนาชีวิตสู่สิ่งที่ดีงามยิ่งขึ้นไป เมื่อชีวิต
เกี่ยวข้องกับ ชรา พยาธิ มรณะ คือ แก่ เจ็บ ตาย ก็ให้มีการแก้
เจ็บ ตาย อย่างดีและอย่างมีความสุขด้วย

[น. ๑๒๗]

... ปัสสัทธิ คือความผ่อนคลาย และสาร์ทระ คือเครียด สอง
อย่างนี้เป็นองค์ธรรมสำคัญในกระบวนการรักษาโรคของชีวิต ซึ่ง
รวมตั้งแต่การรักษาโรคทางร่างกายไปจนถึงโรคของจิตใจ เพื่อให้มี
ชีวิตที่สมบูรณ์

... การแพทย์แนวพุทธ คือ การแพทย์ที่ปฏิบัติด้วยความ
เข้าใจชีวิตจิตใจของเพื่อนมนุษย์และมองเห็นความจริงของโลกและชีวิต
ซึ่งจะทำให้การบำบัดโรคและรักษาสุขภาพ
สำเร็จเป็นผลดีแก่ชีวิตที่จะดำรงอยู่ด้วยดี และเจริญพัฒนาสู่
ภาวะที่ดีงามยิ่งขึ้นไป ในสภาพความเป็นจริง ที่สิ่งทั้งหลายมี
ความสัมพันธ์อิงอาศัยกันตามความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัย

[น. ๑๒๘]

ยุคโลกาภิวัตน์ :

บทบาทของแพทย์ กับ ความหวังจากคนไข้

... สังคมปัจจุบันนี้ หรือโลกนี้ทั้งหมด อยู่ภายใต้การครอบงำของสภาพโลกาภิวัตน์ ๒ อย่าง คือ

๑. ระบบแข่งขันหาผลประโยชน์ ซึ่งเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ และในกรณีนี้หมายถึงลัทธิทุนนิยมนั่นเอง และทุนนิยมก็หมายถึงวัตถุนิยมด้วย

๒. พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่งก็คือ ค่านิยมของสังคมที่มาสนองและมาเป็นปัจจัยหนุนเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้นคือบริโภคนิยม

ระบบการแข่งขันแย่งผลประโยชน์กันกับบริโภคนิยมนี้ สอดคล้องประสานซึ่งกันและกัน การที่มนุษย์แข่งขันหาผลประโยชน์กัน

* ปาฐกถาพิเศษ ในการประชุมวิชาการเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ในวโรกาสที่ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖ รอบนักษัตร เรื่อง การแพทย์ วัฒนธรรมและจริยธรรม จัดโดยมหาวิทยาลัยมหิดล กับ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วันที่ ๓๐ พ.ย. - ๑ ธ.ค. พ.ศ.๒๕๓๘ ณ โรงแรมรอยัลซิติ้ กรุงเทพฯ (ปาฐกถาพิเศษนี้แสดงวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๓๘) (จากหนังสือ การแพทย์ไทย ทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์ พิมพ์ครั้งแรก - กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๓๙)

มากก็เพราะมีค่านิยมบริโภคมามาก และเมื่อคนมีค่านิยมบริโภคมามาก ก็ไปหนุนการแข่งขันหาผลประโยชน์ให้จริงจังและได้ผลรุนแรงมากยิ่งขึ้น [น. ๑๗๕]

... คนเดี๋ยวนี้นี้ไม่ได้มองเพื่อนมนุษย์เป็นเพื่อนมนุษย์ แต่จะมองเป็นคู่แข่ง และเมื่อระบบผลประโยชน์รุนแรงขึ้น ก็จะทำให้มองเป็นยิ่งกว่าคู่แข่ง คือจะมีคนฝ่ายหนึ่งที่มีมองเพื่อนมนุษย์เป็นเหยื่อ การหาผลประโยชน์ก็มีความหมายเป็นการหาเหยื่อไปด้วย นี่คือการที่สภาพจิตใจของคนถูกหล่อหลอมโดยสภาพของสังคม

[น. ๑๗๖]

จริยธรรมนี้ ถ้าจะให้ดี มันจะต้องรวมอยู่ในวิถีชีวิตของคน เมื่อรวมอยู่ในวิถีชีวิตของคนแล้ว จริยธรรมนั้นก็จะกลายเป็นวัฒนธรรม หรืออยู่ในวัฒนธรรม เมื่อจริยธรรมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมหรืออยู่ในวัฒนธรรมแล้ว ก็สบายใจได้ว่าจริยธรรมนั้นจะเป็นพื้นฐานของสังคม จะเป็นสิ่งที่มีในตัว อย่างที่เรียกว่าเป็นเรื่องของความเป็นอยู่ประจำวัน ...

[น. ๑๗๗]

... มีข้อยกเว้นว่า จริยธรรมนั้นไม่จำเป็นต้องลงตัวเป็นวัฒนธรรมก็ได้ ถ้าหากว่าคนเข้าถึงสัจธรรม ถ้าคนเข้าถึงสัจธรรมแล้ว จริยธรรมก็มีได้เอง แม้แต่วัฒนธรรมก็ไม่จำเป็น คนที่เข้าถึงสัจธรรมแล้ววิถีชีวิตจะสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ สิ่งที่ดีควรจะเป็นก็เกิดมีขึ้นมาตามธรรมดา เรียกว่าเป็นการเข้าถึงจริยธรรมบนพื้นฐานของสัจธรรม ...

[น. ๑๗๙]

ในวัฒนธรรมตะวันตก จริยธรรม ไม่รวมลงไปในการแสวงหาวัฒนธรรม เพราะวาระบบเองมันขัดกับจริยธรรมอยู่ในตัว จึงต้องมี

ระบบการควบคุมทางสังคมมาช่วย ไม่ให้คนเอาเปรียบกัน อะไรที่จะมาเป็นระบบควบคุมทางสังคม ที่สำคัญก็คือ กฎหมาย ฉะนั้นจะต้องยึดกฎหมายเป็นหลัก ถ้าหากว่าแพทย์ทำผิด ไม่ให้ผลประโยชน์ตอบแทนเท่าที่จ่าย เอาเปรียบคนไข้ กฎหมายก็ต้องเข้ามาให้ความเป็นธรรม เช่นเดียวกัน ถ้าคนไข้มองเห็นว่าแพทย์ทำอะไรถึงตัวเองไม่พอใจ ก็ต้องอยู่ในขอบเขตของกฎหมายเหมือนกัน เพราะกฎหมายเป็นมาตรฐาน

[น. ๑๘๒]

พร้อมกันนั้น มาตรการอีกอย่างหนึ่งก็เข้ามาประกบ คือ วัฒนธรรมแบบพิทักษ์สิทธิ ที่กลายมาเป็นค่านิยมพิทักษ์ผลประโยชน์ ทำให้มีวัฒนธรรมของการเรียกร้องค่าเสียหาย ที่เรียกว่า sue ซึ่งก็อาศัยกฎหมายเข้ามาช่วย หมายความว่า ๒ อย่างนี้เข้ามาหนุนซึ่งกันและกัน

[น. ๑๘๒-๑๘๓]

... แต่ปัจจุบันนี้เป็นยุคข่าวสารข้อมูล คนไข้เข้าถึงแหล่งความรู้ได้ง่าย มีทั้งรายการโทรทัศน์ที่เกี่ยวกับเรื่องการแพทย์ ความเจริญก้าวหน้าและการค้นพบทางแพทย์ใหม่ๆ เข้าถึงคนไข้ไม่ได้ช้ากว่าตัวแพทย์เอง บางทีคนไข้บางคนเข้าถึงแหล่งข้อมูลทางการแพทย์ไวกว่าแพทย์อีกก็มี ฉะนั้นก็กลายเป็นว่าคนไข้สามารถเอาความรู้ขึ้นมาใช้เพื่อคอยเฝ้าดูพฤติกรรมของแพทย์ ทำให้กลายเป็นว่ามีการระมัดระวังและหวาดระแวงซึ่งกันและกันหนักยิ่งขึ้น

[น. ๑๘๗]

... ปัญหาสำคัญก็อยู่ที่ว่าตัวแพทย์เองจะเป็นเพียงผู้ถูกกระแสรอบงำพัดพาไป หรือแพทย์จะตั้งตัวขึ้นใหม่เป็นผู้สามารถนำกระแส ถ้าแพทย์มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมก็จะเป็นผู้นำกระแส และสามารถนำการเปลี่ยนแปลงแก้ไขสังคม ... ถ้าเก่งจริงต้องเป็นผู้กระทำต่อกระแสโลกาภิวัตน์ ไม่ใช่

เป็นผู้ถูกกระทำ แล้วก็ไม่ใช่เป็นเพียงผลิตผลของสังคม แต่จะต้องเป็นผู้สร้างสรรค์พัฒนาสังคม ... [น. ๑๘๘]

... แต่ถ้าเราเอียงไปข้างวัฒนธรรมธุรกิจ พอมุ่งเงิน ก็แน่นอนว่าเราจะต้องถูกมันหลอกเอา เพราะว่าความหมายของการแพทย์ก็คือการบำบัดโรค แก้ไขปัญหา รักษาคน ซึ่งโดยธรรมชาติแล้วงานของแพทย์ทำให้เกิดเงินไม่ได้ มันไม่มีเงิน แต่การได้รับเงินเป็นผลตอบแทนนั้น เป็นเรื่องของระบบสังคมที่มนุษย์ได้ตกลงกำหนดกันขึ้น ซึ่งทางพระเรียกว่า สมมติ [น. ๑๙๓]

กฎธรรมชาติ ก็คือ การแพทย์ทำให้คนไข้หายโรค มีสุขภาพดี **กฎมนุษย์** คือ เมื่อบำบัดโรครักษาคนไข้ก็ได้เงินเท่านั้นเท่านั้นเป็นค่าตอบแทน ตลอดจนผลประโยชน์ต่างๆ ฉะนั้น ถ้าเราไปติดแค่ว่าจะได้เงิน ได้ผลตอบแทน ก็คือติดในกฎมนุษย์ เรียกว่าติดสมมติ ถ้าติดสมมติก็ไม่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ถ้าไม่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ความเป็นเหตุเป็นผลที่แท้ก็หายไป ความวิปริตก็เกิดขึ้นในสังคม ... [น. ๑๙๓-๑๙๔]

... ถ้าจะเอาผลประโยชน์ ก็อย่าละเมิด อย่าให้เสีย ๓ อย่างนี้ [น. ๑๙๖]

๑. จริงใจต่อเพื่อนมนุษย์ รักษาเขา แม้จะหาผลประโยชน์ก็จริง แต่ต้องตั้งใจทำให้เขาหายโรคให้ได้

๒. จริงใจต่อสังคม โดยรับผิดชอบต่อสังคม และ

๓. จริงใจต่อสถาบันของตน [น. ๑๙๗]

แพทย์ก็เช่นเดียวกัน เมื่อทำงานด้วยความต้องการผลที่ตรง

ไปตรงมาของการทำงาน คือรักษาคนไข้โดยต้องการให้คนไข้หายโรค อยากเห็นคนไข้หายโรค อยากเห็นผลของการรักษา พอเห็นคนไข้หายโรค หรือสุขภาพดีขึ้น ก็ดีใจ จะมีความสุขทันทีที่เห็นผลการทำงานของตัวเอง ฉะนั้น จิตใจที่สร้างขึ้นแบบนี้ จะทำให้ได้ความสุขแท้ที่เป็นพื้นฐาน คือ ความสุขจากงานที่ได้ผลตามวัตถุประสงค์ของมัน ซึ่งเป็นผลตามธรรมชาติ

... แต่ถ้าเลือกเรียน เพราะรักวิชาชีพแพทย์ในแง่ที่จะได้ค่าตอบแทนสูง ก็ไม่ได้รักวิชาชีพแพทย์จริง เพราะต้องการผลที่ไม่ตรงกับความหมายของวิชาชีพแพทย์ ก็จะเป็นการเรียนอย่างผิดธรรมชาติ ถ้าตอนเรียนไม่สามารถเปลี่ยนใจให้รักวิชาชีพแพทย์จริงๆ ได้ ก็จะจำใจเรียน ไม่มีความสุขตั้งแต่เรียนไปเลย [น. ๑๙๙]

... เราพูดกันว่าเวลาเป็นเงินเป็นทอง นั่นเป็นเวลาในความหมายของนักธุรกิจ แต่เวลาของแพทย์นั้นยิ่งกว่าเงินทอง เวลาของแพทย์นั้นมีค่าเป็นชีวิตมนุษย์เลยทีเดียว ฉะนั้นเราจะต้องพูดว่าเวลามีค่าเป็นชีวิต ทุกขณะนั้นสำคัญที่ว่าชีวิตจะอยู่หรือจะไป แพทย์นั้นให้ชีวิตแก่คนไข้ เมื่อการรักษาประสบความสำเร็จได้ช่วยชีวิตของคนไข้ ก็เกิดความสุขจากการที่ได้ช่วยชีวิตของเพื่อนมนุษย์ ทำให้เพื่อนมนุษย์พ้นภัย หายโรค หายทุกข์ทรมาน

ถ้าไม่มีความรักความปรารถนาดีต่อคนไข้ และไม่มีความจริงใจต่อคนไข้แล้ว นอกจากไม่ได้ความสุข ก็จะมี ความเครียดในตัวของแพทย์เอง และสร้างบรรยากาศแห่งความเครียดให้เกิดขึ้นด้วยความสูญเสียในด้านความสุขก็จะแผ่ขยายออกไป [น. ๒๐๐]

ฉะนั้น ในเวลารักษาหรือทำงานแต่ละวัน ต้องมี ๒ ข้อ คือ

๑. ทำด้วยปัญญา ความสามารถ ให้ถึงที่สุด

๒. ทำด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ คือคิดช่วยเหลือเขาอย่างแท้จริง

อะไรจะเกิดขึ้น ก็ได้ทำดีที่สุดแล้ว ไม่ต้องเสียใจ ส่วนเรื่องเงินทอง ถ้าหากว่าเราตั้งอยู่บนฐานทั้ง ๒ ข้อนี้แล้ว ก็ปรับกันเอา คือถึงจะมีเรื่องระบบผลประโยชน์ ถ้ามีฐานอย่างนี้แล้วจริยธรรมก็อยู่ได้ ถ้าทำอย่างนี้ได้ ก็เป็นความหวังของคนไข้ไปด้วยในตัว โดยไม่ต้องพูดถึงความหวังของคนไข้กันให้มาก [น. ๒๐๒]

ถ้าบทบาทธุรกิจขึ้นมานำเมื่อไร เกณฑ์วัดความสำเร็จของการประกอบวิชาชีพแพทย์ก็จะเปลี่ยนไปด้วย เช่น เมื่อตั้งโรงพยาบาลขึ้นมาโรงหนึ่ง เกณฑ์วัดความสำเร็จ แทนที่จะหมายถึงการทำให้ประชาชนพลเมืองอ่อนคลายจากโรคภัยไข้เจ็บมีสุขภาพดีขึ้น ก็จะมีมาถึงการได้เงินกำไรสูงสุด ถ้าถึงตอนนั้นผลที่ต้องการของแพทย์ก็จะไม่ตรงกับเหตุผลที่แท้จริงตามธรรมชาติ และบทบาทของแพทย์ก็จะขัดแย้งกับความหวังของคนไข้อย่างชัดเจน และเมื่อนั้น การแพทย์ที่เป็นเครื่องแก้ปัญหาดังคม ก็จะกลายเป็นปัญหาดังคมไปเสียเอง [น. ๒๐๔]

กรรมกับโรคพันธุกรรม ในทัศนะพระพุทธศาสนา*

กรรมชั่วที่คนมองไม่เห็นคือความประมาท พระพุทธเจ้าตรัสเตือนไว้ ถือว่าเป็นอกุศลสำคัญ ความประมาทประกอบด้วย ๑. ปัญญาไม่มี เป็นโมหะ ๒. ขาดสติ สติไม่ใช่ ไม่ระลึกว่าอะไรบกพร่องอะไรเสียหายแล้วจะได้แก้ไข ขาดสติขาดปัญญาหมดเลย

[น. ๒๑๔]

...หลักกรรมไม่ใช่ ‘กรรมเก่า’ กรรมก็คือกรรม ไม่มีคำว่ากรรมเก่า กรรมใหม่ กรรมอดีต กรรมปัจจุบัน กรรมอนาคต กรรมเก่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งในกรรม [น. ๒๑๔-๒๑๕]

ในพระพุทธศาสนาถ้าพูดว่า “กรรม” ไม่ใช่กรรมเก่า ลัทธิกรรมเก่าก็มีลัทธิหนึ่ง คือลัทธินิครนถ์ เป็นลัทธิมิชฌาทิฐิ ซึ่งพระพุทธเจ้าเตือนไว้ ลัทธิกรรมเก่าคือถือว่าอะไรๆ ก็เป็นเพราะกรรมเก่าไปหมดทั้งนั้น [น. ๒๑๕]

* ตอบคำถามของ รศ.พ.ญ.จินตนา ศิรินาวัน ลงพิมพ์ใน สารศิริราช ปี พ.ศ.๒๕๓๘ ฉบับที่ ๔๗ หน้า ๙๓๙-๙๔๖ (จากหนังสือ การแพทย์ใหม่ทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์ พิมพ์ครั้งที่ ๑ - กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๓๙)

... กรรมเก่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกรรม ฉะนั้นเวลานับถือต้องนับถือให้ครบหลักกรรม ไม่ใช่แค่กรรมเก่า กรรมเก่าคือสิ่งที่ทำให้เราเป็นอย่างปัจจุบัน เมื่อถึงปัจจุบันเราพบสภาพอย่างนั้นแล้วหน้าที่ของเราคือทำกรรมใหม่แก้ไข ทีนี้เราไปยอมรับว่าอนาคตก็เป็นเพราะกรรมเก่า ทำไมเราไม่นับขณะนี้ด้วยละ อนาคตนั้นเวลาพูดถึงกรรมเก่ามันต้องหมายถึงขณะนี้ด้วย เพราะอีกนาทีต่อไปจากนี้มันก็กลายเป็นเก่าแล้ว กรรมข้างหน้าที่เราจะได้รับก็หมายถึงเดี๋ยวนี้ด้วย ...

[น. ๒๑๖]

... ทางพุทธศาสนาไม่ได้ถือว่าทุกอย่างเป็นเพราะกรรม โรคภัยไข้เจ็บหรือการเจ็บป่วยนี้มาจากหลายเหตุ พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่าความเจ็บป่วยเกิดจากการบริหารร่างกายไม่สม่ำเสมอก็มี เกิดจากสภาพดินฟ้าอากาศก็มี เกิดจากการถูกทำร้ายก็มี เกิดจากเหตุภายในระบบร่างกายก็มี เกิดจากกรรมก็มี ถ้าใครถือว่าความเจ็บป่วยทุกอย่างเกิดจากกรรมทั้งสิ้นถือว่าเป็นความผิดพลาดของเขา อันนี้ก็เป็นพระสูตรหนึ่ง

[น. ๒๑๗]

... พระพุทธเจ้าสอนว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เรียกว่าเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือที่เราเรียกสั้นๆ ว่า ธรรม ธรรมหรือกฎธรรมชาติทั้งหมดนี้จะแยกเป็นกฎย่อยออกไป กฎธรรมชาติย่อยออกไปมี ๕ กฎ คือ อุดุนิยาม พีชนิยาม จิตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม ...

[น. ๒๑๗-๒๑๘]

กรรมนิยาม หรือกฎแห่งกรรม เป็นเพียงกฎหนึ่งในกฎเหล่านี้ เพราะฉะนั้น ไม่ใช่ทุกสิ่งต้องเกิดจากกรรมทั้งสิ้น ถ้าใครถือว่าทุกสิ่งเกิดจากกรรมก็ผิด เพราะสิ่งทั้งหลายในสภาพแวดล้อมนี้ไม่ได้ขึ้นกับกฎแห่งกรรมเลย

ชีวิตของมนุษย์มีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ไม่มีอะไรที่ครบถ้วนเท่ากับมนุษย์ เพราะฉะนั้นมนุษย์จึงขึ้นอยู่กับการ ๕ กฎ แต่ที่เป็นกฎของมนุษย์เต็มก็คือกฎแห่งกรรม เพราะว่ามีเจตจำนงการกระทำของเขาเกิดจากเจตจำนง กรรมเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับมนุษย์มากที่สุด เพราะมนุษย์เป็นเจ้าของเรื่อง กฎธรรมชาติข้ออื่นยังขึ้นอยู่กับการแวดล้อมบ้าง ปัจจัยภายนอกอย่างอื่นบ้าง แต่กรรมเป็นเรื่องที่มนุษย์เองเป็นผู้สร้างสรรค์...

[น. ๒๑๘]

มนุษย์เป็นเจ้าของกรรม เพราะตัวเป็นผู้ทำ และจะเป็นผู้เปลี่ยนแปลงแก้ไขปรับปรุงในเรื่องกรรมทั้งหมดได้ มนุษย์ก็เอากรรมของตัวเองนี้แหละไปสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม สัมพันธ์กับโลกภายนอก สัมพันธ์กับอุดุนิยาม พีชนิยาม การกระทำจากเจตจำนงของเขาเป็นเรื่องกรรมทั้งนั้นเลย เพราะฉะนั้นจึงต้องให้ความสำคัญกับกฎแห่งกรรม

[น. ๒๑๘-๒๑๙]

พระพุทธศาสนานับเรื่องความประมาท ถือว่าเป็นทางแห่งความเสื่อมความพินาศ เพราะฉะนั้นคนที่ประสบสถานะอะไรในปัจจุบัน ก็ต้องพิจารณาว่าอันนี้เป็นผลรวมของกรรมเก่า เราอยู่ในภาวะอย่างนี้เราจะต้องเรียนรู้ว่าอะไรบกพร่อง อะไรจะต้องแก้ไข แล้วรีบทำกรรมใหม่ แก้ไขปรับปรุงตัวเองพัฒนาให้ดีขึ้น อันนี้จึงจะเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องว่า เราได้ทำกรรมใหม่ที่ดี เราไม่ยอมทำตามกรรมเก่าที่มันไม่ดีแล้ว นอกจากนั้นเรายังใช้กรรมเก่าให้เป็นประโยชน์ คือเป็นบทเรียนด้วย จะได้ดูจุดอ่อนข้อบกพร่อง เอามาแก้ไขปรับปรุง ซึ่งก็ถือว่าสำคัญ เพราะเป็นการปฏิบัติตามหลักสิกขา คือ การฝึกฝนพัฒนาตัวเอง ซึ่งเป็นสาระสำคัญของชีวิตชาว

พุทธ ...

[น. ๒๒๐-๒๒๑]

... การปฏิบัติที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนาต้องมีปัญญากำกับตลอดเวลา การปฏิบัติที่ถูกต้องในเรื่องนี้แบ่งเป็น ๒ ขั้น คือ **ขั้นแรก** รู้ทันความจริงและยอมรับด้วยปัญญา (เอาความรู้มาปรับความรู้สึก) **ขั้นที่สอง** ใช้ปัญญาพิจารณาค้นหาเหตุปัจจัยและดำเนินการแก้ไขตามเหตุปัจจัยนั้นๆ (ทำการด้วยปัญญา) ทั้งนี้เพื่อให้ได้ผลดีครบทั้งสองขั้น คือ ๑. เพื่อปลงใจได้จะได้ไม่ทุกข์ ๒. เพื่อแก้ไขปรับปรุงอย่างได้ผล [น. ๒๒๑]

ถ้าสิ่งนั้นเป็นไปตามกระแสเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติ ไม่เป็นไปตามกระแสความปรารถนาของเรา พอเกิดเหตุเป็นไปอย่างใดขึ้นมา ก็เกิดการปะทะขัดแย้งกันระหว่าง ๒ กระแส กระแสความเป็นไปของเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติดีขัดแย้งปะทะกับกระแสความปรารถนาของคน กระแสความปรารถนาของคนเราแพ้ เราก็ถูกบีบคั้นกดดันกระทบกระเทือน ทำให้เกิดความทุกข์ อันนี้คือทุกข์ของมนุษย์ที่เกิดขึ้นจากกระแสต้นเหตุที่ถูกขัด

พอมนุษย์พัฒนาขึ้นมา พระพุทธเจ้าสอนไม่ให้ใช้ตัณหา ให้ใช้ปัญญา พอเราใช้ปัญญาคือรู้เหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติ ปัญญามันก็ทำหน้าที่รู้ รู้ก็คือรู้เหตุปัจจัยตามกฎธรรมชาติ ตอนนั้นกระแสใหม่ของคนก็คือกระแสปัญญา แต่กระแสของคนที่เป็นกระแสปัญญาเป็นกระแสเดียวกันกับกระแสเหตุปัจจัยในธรรมชาติ เพราะมันรู้ตามกัน กลายเป็นว่าตอนนี้กระแสของคน กับ กระแสของธรรมชาติ กลมกลืนเป็นอันเดียวกัน ไม่ขัดแย้งกัน [น. ๒๒๔]

หนึ่ง มีอะไรก็รู้ตามเป็นจริง เพราะกระแสของคนคือกระแสปัญญากลมกลืนกับกระแสกฎธรรมชาติ ไม่เกิดความทุกข์หรือทุกข์

น้อย สอง ทำกิจได้ผลด้วย เพราะารู้ตามความเป็นจริงตามเหตุปัจจัย ก็ทำตรงตามเหตุปัจจัย จิตใจก็ดี ทุกข์น้อย ทำอะไรก็ได้ผล ทำกิจทำงานได้ผลด้วย ได้ทั้งสองอย่าง [น. ๒๒๕]

เรื่องสันโดษที่บอกว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปอย่างไรก็พอใจแค่นี้ สันโดษก็เลยพอใจ อย่างนี้เรียกว่าเข้าใจความหมายและความมุ่งหมายของสันโดษผิดหมด สันโดษแปลว่าความรู้จักอิมรู้จักพอ ในวัตถุปัจจัยเครื่องบำรุงบำเรอความสุข ท่านสอนครูไว้อีกว่า ความไม่สันโดษในกุศลธรรมนี้พระพุทธเจ้าถือว่าเป็นธรรมสำคัญ พระองค์ตรัสว่าที่เราตรัสรู้นี้ได้เห็นคุณของธรรม ๒ ประการ คือ หนึ่ง ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย สอง การทำความเพียรพยายามไม่ระย่อทอดยถาตกลงว่าพระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่ไม่สันโดษ (ในแง่กุศลธรรม) [น. ๒๒๕-๒๒๖]

ความสันโดษกับไม่สันโดษมาสนับสนุนซึ่งกันและกัน สันโดษหรือไม่สันโดษต้องมีตัวตาม ว่าสันโดษในอะไร ไม่สันโดษในอะไร ไม่ใช่ทิ้งไว้ลอยๆ **สันโดษ** คือสันโดษในวัตถุปัจจัยเครื่องบำรุงความสุข อันนั้นท่านให้สันโดษ ไม่เห็นแก่ความสะดวกสบายบำรุงบำเรอตัวเอง แต่ให้ **ไม่สันโดษในกุศลธรรม** ในสิ่งที่ดีงาม ในการสร้างสรรค์ประโยชน์สุข ความดีทำไปไม่รู้จักอิมจักพอ ... [น. ๒๒๖]

... ถ้าเรามองว่าดวงดาวอะไรต่างๆ เป็นสิ่งแวดล้อมอิทธิพลภายนอก ซึ่งคล้ายๆ เป็นขีดจำกัดของการกระทำของเราว่าจะได้แค่ไหน แต่ในแง่ของเรา เราต้องพยายามให้ดีที่สุดของเรา แม้อิทธิพลภายนอกมาแต่ถ้าเรามีสติดี เราก็จะกันเหตุร้ายหรืออิทธิพลจากภายนอกได้มาก ถ้าไม่หมดก็ลดความรุนแรงไป จึงถือว่าสติสำคัญมาก สติอยู่ในตัว แก้ไข

สถานการณ์ได้มาก แต่สติอย่างเดียวก็ไม่พอ ต้องปัญญาด้วย สติเป็นตัวเริ่มต้นให้ สติเป็นตัวส่งงานให้ปัญญา ปัญญาเป็น ตัวทำงานที่แท้จริง แต่ถ้าสติไม่เริ่มต้นให้ ปัญญาก็ไม่รู้จะ ทำงานอย่างไร [น. ๒๒๗]

... การเกี่ยวข้องกับปัจจัยภายนอกก็ต้องขึ้นอยู่กับความสามารถของเราอีกว่าจะไปมีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมได้มากแค่ไหน หรือว่ายอมให้อิทธิพลสิ่งแวดล้อมมาครอบงำเรา อันนี้ก็อยู่ที่ว่าฝ่าย ไหนจะแข็งแกร่งกว่า ทางพุทธศาสนาจึงเน้นเรื่องการพัฒนาตัวเรา เพราะเมื่อเราพัฒนาตัวเรา เราก็ยังมีความสามารถในการไปมีอิทธิพลต่อสิ่งข้างนอกได้ หรือว่าอย่างน้อยก็ป้องกันไม่ให้ถูกครอบงำได้ ดีขึ้น [น. ๒๒๗-๒๒๘]

รักษาใจยามรักษาคนไข้*

เวลาเรารักษาพยาบาลก็มักจะเน้นแต่เรื่องทางร่างกาย เพราะสิ่งที่ผู้ป่วยบอกก็คือเรื่องเจ็บป่วยทางกายว่าปวดหัวตัวร้อน เป็นโรคท้องเสีย ตลอดจนโรคของอวัยวะภายใน เช่น โรคปอด โรคหัวใจ โรคตับ กระเพาะ ลำไส้ สารพัด แม้แต่โรคร้ายอย่างมะเร็ง ก็เป็นเรื่องทางกาย แต่ทางใจเขาก็ต้องการความช่วยเหลือด้วย เพราะฉะนั้น ท่านที่อยู่ในโรงพยาบาล ต้องเตรียมใจไว้เลยว่า จะรักษาคนป่วยคนไข้ทั้งทางร่างกายและจิตใจ ไม่ใช่รักษากายอย่างเดียว [น. ๘]

ก่อนที่จะทำใจ ถ้ามีทุนดีอยู่แล้ว ก็ช่วยได้มาก ทุนเดิมก็คือ ความรักวิชาชีพ รักวิชาชีพก็ยิ่งกว้างเกินไป ต้องรักษานะของตน คือ รักษาณแพทย์ รักษาณพยาบาล รักษาณรักษาคนไข้ [น. ๑๐-๑๑]

* บรรยายแก่บุคลากร โรงพยาบาลสุโขทัย ประมาณ ๖๐ คน ใน โครงการพัฒนาคน และศึกษาดูงานโรงพยาบาลสุโขทัย ซึ่งไปฟังธรรมกถา ณ สถานพำนักสงฆ์สายใจธรรม เมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ (จากหนังสือ การแพทย์ไทย : ทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์ พิมพ์ครั้งที่ ๑ - กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๙)

... ถ้าจิตใจแบบนี้มีอยู่ก็เรียกว่าร้งงานรักอาชีพแบบนี้โดยสภาพจิตใจเดิมโดยตรง อันนี้เป็นทุนที่ดี ทางพระเรียกว่า ฉันทะ

รักษาคนไข้พร้อมกับรักษาใจของตน

วิธีที่ ๑ จะขอพูดถึงประสบการณ์ของบางคน ที่มองโลกแบบทำใจให้สนุก คือมองเห็นหรือนึกถึงอะไรใจก็สนุกไปหมด ไม่ว่าจะเห็นเรื่องราวงานการอะไรๆ ที่มาในรูปแบบต่างๆ ... [น. ๑๑]

วิธีที่ ๒ คือวิธีการของพวกที่ชอบเรียนรู้ได้แก่พวกที่มองอะไรๆ เป็นการเรียนรู้ไปหมด... [น. ๑๓]

... ซึ่งต่างกับพวกแรกที่ผ่านเฉยๆ ไม่รับ ไม่เก็บอะไรเลย ยังไม่ได้ประโยชน์มากเท่าที่ควร แต่พวกที่สองนี้ได้ประโยชน์ คือศึกษาไปด้วย...

... ท่านบอกว่า ภาวนมุตตาย สติมุตตาย รับรู้เพียงเพื่อเป็นความรู้ และเก็บไว้เป็นข้อมูลสำหรับการระลึกใช้ ไม่มีการปรุงแต่งว่าชอบใจหรือไม่ชอบใจ ...

วิธีที่ ๓ คือ ถือเป็นบททดสอบ... [น. ๑๔]

เมื่อเป็นบททดสอบ เราก็ต้องพยายามทำบททดสอบให้ผ่านการตั้งใจเตรียมไว้และมองอย่างนี้ จะทำให้เรามีความเข้มแข็งและเราจะสู้ได้ พอเจออารมณ์ที่ไม่ดีก็ตาม การกระทำไม่ดีก็ตาม คำพูดไม่ดีก็ตาม เราบอกว่าบททดสอบมาแล้ว ก็ตั้งสติ เรายังตัวได้เลย เราจะเริ่มมีทำที่ถูกต้อง เราจะไม่พลาด... [น. ๑๕]

วิธีที่ ๔ ต่อไปเป็นอีกวิธีหนึ่งที่คล้ายๆ กับบททดสอบ แต่ก้าวไปอีกขั้นหนึ่ง คือเอาประสบการณ์หรือสถานการณ์ที่เจอเจอนั้นๆ เป็นเวทีฝึกฝนพัฒนาตน [น. ๑๕-๑๖]

... มนุษย์เกิดจากท้องแม่วันนั้น ถ้าไม่มีคนช่วยก็ตายแน่นอน อย่าว่าแต่วันนั้นเลย ให้อยู่ถึงปีก็ยังหากินไม่ได้ ทำอะไรช่วยตัวเองไม่ได้เลย โดยสัญชาตญาณมนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่แย่ที่สุด อะไรๆ ก็ต้องเรียนรู้ ต้องฝึก แทบไม่มีอะไรได้มาเปล่าๆ ด้วยสัญชาตญาณเลย วิธีการอะไรก็ตามที่มนุษย์ใช้ดำเนินชีวิตแม้แต่การนั่งการนอนการยืน การเดิน การกิน การขับถ่าย การพูด มนุษย์ต้องได้มาด้วยการเรียน ด้วยการฝึกทั้งสิ้นแต่การฝึกฝนเรียนรู้ที่เป็นจุดอ่อนของมนุษย์นี้แหละ กลับเป็นข้อดีหรือข้อได้เปรียบของมนุษย์ พูดได้ว่า มนุษย์มีดีก็ตรงที่ฝึกได้นี่เอง [น. ๑๖-๑๗]

... สนุกแบบนี้สนุกได้ผลได้ประโยชน์ สนุกอย่างมีปัญญา สนุกแบบที่หนึ่งนั้นสนุกแบบไม่เก็บอารมณ์ ปล่อยผ่านมองเป็นสนุกไปหมด แต่ไม่ค่อยได้อะไร ส่วนแบบที่สี่นี้เป็นแบบสนุกด้วย และเราได้ความรู้สึกชื่นใจมีปิติ อิ่มใจที่พัฒนาตัวเองได้ด้วย ...

ต่อไปวิธีที่ ๕ เป็นวิธีของพระโพธิสัตว์ ... [น. ๑๙]

หนึ่ง นึกถึงพระโพธิสัตว์ว่าท่านลำบากกว่าเรา ถูกแกล้งกว่าเรา ท่านยังทำได้ ทำไมเราจะมายอมแพ้แค่นี้

สอง ตั้งปณิธานแบบพระโพธิสัตว์ โดยตั้งเป้าหมายสูงสุด แน่วแน่ว่าจะทำความดีอันนี้ให้สำเร็จ ... [น. ๒๐]

สุดท้ายมีอีกแบบหนึ่ง คือแบบพระอรหันต์ พระอรหันต์คือผู้บริสุทธิ์ หมายความว่า เป็นผู้ไม่มีอะไรที่ต้องทำเพื่อตนเองอีก

[น. ๒๑]

... เพราะไม่มีอะไรที่ต้องทำเพื่อตนเองอีก ก็ไม่มีตัวที่จะรับอะไรทั้งสิ้นสิ่งใดที่จะทำก็ทำไปตามที่ได้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า

เป็นสิ่งที่ตั้งามถูกต้องเป็นประโยชน์ และทำด้วยกรุณาที่เห็นว่าผู้อื่น
ยังมีความทุกข์ ยังมีปัญหาที่เราจะต้องช่วยแก้ไข เราทำเพื่อเขา ไม่
ได้ทำเพื่อเรา (น. ๒๑-๒๒)

... เราอาจจะถือคติว่า ยิ่งยากยิ่งได้ ยิ่งร้ายยิ่งดี คนมีจิตสำนึก
ในการฝึก จะมีความรู้สึกนี้ ... คนเรานี้ถ้าทำจิตให้ถูก แล้วจะแก้ไข
สถานการณ์ได้หมด นี่ก็เป็นคุณสมบัติในใจอย่างหนึ่ง (น. ๒๔)

... เพราะฉะนั้น ปัญญาเกิด ปัญหาหยุด ปัญหาเกิดเพราะ
ปัญญาหยุด ด้วยเหตุนี้ ถ้าปัญหามา ต้องรีบให้ปัญญาเกิด แล้ว
ปัญญาจะแก้ปัญหาก็ได้ และปัญญาเองก็จะคมกล้ำยิ่งขึ้นด้วย ...
(น. ๒๖)

... เป็นอันว่า ในการปฏิบัติงาน ตั้งหลักการไว้เลย ไม่ว่าจะ
เกิดอะไรขึ้น ไม่ว่าจะมีส่วนการณ์อะไร หรือประสบอะไร บอกตัว
เองทันทีว่ามองตามเหตุปัจจัย ต่อจากนั้นจิตของเราก็เดินไปตาม
กระแสปัญญาพิจารณาข้อเท็จจริงสืบสาวเหตุปัจจัยและคิดแก้ปัญห
ทำให้ปัญหาไม่เกิดแต่ปัญญาเกิด นี่ก็อีกวิธีหนึ่ง รวมแล้ว หลักการ
ทั่วไปก็คือว่า คนเรานี้มองสิ่งทั้งหลายในแง่ชอบชั่ง ยินดียินร้าย จึง
เกิดตัวตนขึ้นมารับ ว่าถูกใจเรา ไม่ถูกใจเรา มันกระทบเรา แต่โดย
วิธีปฏิบัติแบบนี้พอเราให้ปัญญามองตามเหตุปัจจัย จะไม่เกิดตัวตน
ขึ้นมารับกระทบอะไรทั้งสิ้น (น. ๒๗)

... ตามระบบที่ว่ามาทั้งหมด สรุปก็คือไม่มีตัวตนเกิดขึ้นมารับ
การกระทบ พอไม่มีตัวตนเข้ามารับกระทบ สิ่งทั้งหลายก็ไปตาม
กระแสของปัญญาที่จะพิจารณาแก้ไขเหตุการณ์ อย่างน้อยก็ไม่มี
อะไรมากระทบกระทั่งตัวเอง ก็ไม่มีปัญหา (น. ๒๗-๒๘)

... กัลยาณมิตรคือบุคคลอื่น ที่มาในรูปของตัวคนจริงๆ บ้าง
หนังสือบ้าง อะไรอื่นบ้าง สำหรับมาช่วยเป็นเพื่อนชีวิต เป็นมิตรคู่ใจ
เวลาเรามีปัญหา เราจะพูดได้คุย จะได้รับการส่งเสริมกำลังใจจากเขา
เพราะบางครั้งเราอาจจะเกิดความท้อแท้ อาจจะเกิดความระอา
เหนื่อยอ่อน ก็มาช่วยกัน ... (น. ๒๘)

เพราะฉะนั้นอาชีพของแพทย์ และพยาบาล จึงใช้กรุณามาก
เมตตาาก็มีความเป็นมิตรตลอดเวลาอยู่แล้ว หมายความว่าเมื่อ
คนไข้มาหา แม้จะยังไม่รู้ว่าเจ็บป่วยอะไร เราก็มีความเป็นมิตร คือ
มีเมตตา ญาติมิตรคนไข้มา เราก็มีเมตตา มีเมตตาเป็นประจำ
เมตตานี้ใช้มากที่สุด กรุณาใช้เมื่อเขาเป็นทุกข์เดือดร้อน

(น. ๓๑-๓๒)

... ยามเขาดีขึ้น เขาขึ้นสูงคือประสบความสำเร็จ เขามีความ
สุข เขาทำในสิ่งที่ถูกต้องดีงาม เจริญก้าวหน้า หรือหายจากโรครึ
สุขภาพดีแข็งแรง เราก็ต้องมีข้อที่ ๓ คือ พลอยยินดีด้วย คอย
สนับสนุนส่งเสริม เรียกว่า มุทิตา

... ทำให้มีการส่งเสริมคนดี และช่วยกันทำความดี ซึ่งเป็นสิ่ง
สำคัญในการทำกิจหน้าที่และพัฒนาการงาน ต้องใช้กับเพื่อนร่วม
งาน และบุคลากรในกิจการให้ถูกต้อง แม้ในการรักษาพยาบาลก็
ต้องใช้ เพราะยามคนไข้เขาสบาย หายโรค เราก็ควรมีมุทิตา พลอย
ยินดีด้วยและพยายามส่งเสริมให้เขามีสุขภาพดียิ่งขึ้นไป ให้เขาแข็งแรง
ยิ่งขึ้น

ข้อ ๔ มีความสำคัญมาก ข้อ ๑ ถึง ๓ เป็นความสัมพันธ์
ระหว่างเรากับเขา ... (น. ๓๒)

๑. เขาอยู่อย่างเป็นปกติ เรามีเมตตา ไม่ตรี
๒. เขาตกต่ำลง เป็นทุกข์ เกิดปัญหา เรามีกรุณา
๓. เขาดีขึ้น สุข สำเร็จ ทำดีทำชอบ เรามีมุทิตา

ต่อจากนี้ก็มีตัวที่ ๔ เข้ามา คือกรณีที่จะรักษาความถูกต้องชอบธรรม หลักการ กฎเกณฑ์ ซึ่งเรียบง่าย ๆ สั้น ๆ คำเดียวว่า ธรรม

[น. ๓๓]

อุเบกขา มักจะแปลกันว่า เฉย ถ้าเฉยโดยไม่ใช้ปัญญา ท่านเรียกว่า เฉยโง่ ตามคำพระว่า อัญญาอุเบกขา เฉยโง่เป็นอกุศล เป็นบาป ได้แก่ เฉยไม่รู้เรื่อง แล้วก็เฉยไม่เอาเรื่อง ก็เลยเฉยไม่ได้เรื่อง

... ข้อที่ ๔ ... คือวางใจเป็นกลาง ไม่เข้าไปก้าวก่ายแทรกแซงให้เสียธรรม เพื่อจะให้คนนั้นรับผิดชอบต่อตัวธรรม ตัวหลักการ กฎเกณฑ์ ความถูกต้องชอบธรรมนั้น โดยตัวเราก็คอยดูแลเพื่อให้เกิดความเที่ยงธรรม หรือให้ธรรมคงอยู่ แต่ส่วนใดที่จะเอาเมตตา กรุณาช่วยได้โดยไม่ผิดธรรม ก็จึงทำให้ อันนี้คือข้ออุเบกขา [น. ๓๔]

จะเห็นว่าอุเบกขาใช้ปัญญาทั้งนั้น และอุเบกขานี้สำคัญที่สุด ทำให้ดำรงสังคมไว้ได้ รักษาความชอบธรรม และความเป็นธรรมของสังคม แล้วก็ช่วยให้ชีวิตของคนพัฒนาด้วย ... [น. ๓๖]

ทำแท้ง: ตัดสินอย่างไร?

ชีวิตเริ่มต้นเมื่อไร

(การทำแท้งในทัศนะของพระพุทธศาสนา)*

ที่บอกว่า พรากชีวิตมนุษย์นั้น ภาษาพระใช้คำว่า มนุสฺสวิคฺคหิ เราแปลง่ายๆ ว่า ชีวิตมนุษย์ ซึ่งท่านให้คำจำกัดความไว้ว่า ที่ชื่อว่า ชีวิตมนุษย์ นั้นคืออย่างไร? ท่านบอกได้ว่าแก่ จิตที่เป็นปฐม คือ วิญญาณแรก ซึ่งปรากฏในครรภ์มารดา จนกระทั่งถึงมรณะ ในระหว่างนี้ชื่อว่าเป็น มนุสฺสวิคฺคหิ

เป็นอันว่า ตามคำจำกัดความของ มนุสฺสวิคฺคหิ ท่านถือว่า เป็นชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เป็นจิตแรกในท้องของมารดาจนถึงตาย [น. ๕]

... ท่านบอกต่อไปว่า “กับทั้ง กลลฺหฺรปฺ” ที่เกิดพร้อมด้วยปฐมจิต นั้น” นี่ละคำนี้ตัดสินเลย เป็นอันว่าท่านบอกไว้ครบแล้ว ทั้งด้านจิตใจและด้านร่างกาย คือ

* ปาฐกถาธรรม จัดโดย ชุมนุมพุทธธรรมศิริราช ณ โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๖ (พิมพ์ครั้งที่ ๒ - ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๘)

ก. ทางด้านจิตใจ หรือนามธรรม ได้แก่

๑. ปฐมจิต

๒. อรูปขันธ์ทั้ง ๓ ที่เกิดร่วมกับปฐมจิตนั้น

ข. ส่วนทางด้านร่างกาย หรือรูปธรรม ก็บอกว่า “และ กลลรูป
ที่เกิดพร้อมด้วยปฐมจิต”

เป็นอันตัดสินได้แล้วว่าฝ่ายรูปธรรมได้แก่ กลลรูป [น. ๖]

... ลำดับของชีวิตในครุภพมารดา ซึ่งเราไปพบคำบาลีเป็น
คาถาว่า

ปฐมํ กลลํ โหติ	กลลา โหติ อพพุทํ
อพพุทา ชายเต เปสิ	เปสิ นิพพุตติ สมโน
สมนา ปสาชา ชายนุติ	เกสา โลมา นขาปี จ

นี่คือคำอธิบายว่าด้วยลำดับการเกิดเป็นระยะๆ ที่ละช่วง
สัปดาห์ หรือช่วงละเจ็ดวันๆ ลำดับแรกที่สุดก็คือเป็น ปฐมํ กลลํ เป็น
กลละก่อน [น. ๑๐]

กลละ นี้ ท่านบอกว่าเป็นหยาดน้ำใส เป็นหยดที่เล็กเหลือเกิน
... แล้วต่อจากกาละนี้ไปในสัปดาห์ที่สองก็เป็น อพพุทะ [น. ๑๑]

อพพุทะ ... คือ เป็นน้ำข้นหรือเมือกข้น ต่อจากนั้นในสัปดาห์ที่
๓ ก็จะเป็น เปสิ คือเป็นขึ้นเนื้อ แล้วต่อจากนั้นในสัปดาห์ที่ ๔ ก็จะเป็น
เป็นก้อน เรียกว่า สมนะ ต่อจากนั้นในสัปดาห์ที่ ๕ ก็จะมีเหมือนกับมี
ส่วนงอกออกมา เป็นปุ่มห้าปุ่ม เรียกว่า ปญฺจสาชา นี่เป็นสัปดาห์ที่
ห้า แล้วหลังจากนั้นก็จะมีผมมีขนมีเล็บกันไป [น. ๑๑-๑๒]

... ในทางคัมภีร์นี้ชัดเจนมาก ว่าชีวิตตั้งต้นเมื่อไร ก็ถือว่าเริ่ม

ต้นที่องค์สามประการบรรจบกันนั้นแหละ

องค์สามประการที่ว่า ฝ่ายมารดากับฝ่ายบิดาบรรจบกัน แล้ว
ก็มารดาอยู่ในช่วงเวลาไข่สุก พร้อมทั้งมีคันธัพพะ ซึ่งท่านอธิบายว่า
สัตว์ผู้มาเกิด นั้นก็ชัดไปทีหนึ่งแล้ว ยิ่งกว่านั้นยังอธิบายอีกว่าเป็น
ปฐมจิต คือจิตแรกซึ่งเกิดพร้อมกันกับกลลรูป ที่เป็นหยาดน้ำใสซึ่ง
เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่หนึ่งในชีวิตช่วงแรกที่สุด ... [น. ๑๒]

ในเรื่องการทำลายชีวิตนี้ก็เป็นอันแยกได้ว่า ของพระ
ท่านถือเอาความจริงว่าชีวิตกำเนิดเป็นมนุษย์ตั้งแต่เป็นกลลรูป
ซึ่งตรงกับขณะที่สัตว์ถือกำเนิดด้วยปฏิสนธิจิต หรือปฐมจิต
หรือเป็นวิญญานแรก ตรงนี้ถือว่าเริ่มเป็นมนุษย์ขึ้นแล้ว ถ้า
ใครทำให้ชีวิตนี้แตกดับสูญสิ้นไปก็ถือว่าฆ่ามนุษย์ตั้งแต่บัดนั้น
... [น. ๑๘]

... ข้อพิจารณาต่อไปว่าฆ่าสัตว์ใดและอย่างไรมีโทษมาก
หรือโทษน้อย ท่านมีหลักให้พิจารณาโดยแยกออกไปว่า [น. ๒๔]

๑. ดูที่ตัวสัตว์นั้นเองว่า มีคุณมากหรือคุณน้อย มีโทษ
มากหรือโทษน้อย ... ถ้าฆ่ามนุษย์ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีศักยภาพในการ
ทำความดีมาก ก็เป็นบาปมากกว่าฆ่าสัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งเป็นสัตว์ที่มี
ศักยภาพในการทำความดีงามได้น้อย ระหว่างสัตว์ดิรัจฉานด้วยกัน
ถ้าเป็นสัตว์ที่มีคุณน้อย หรือเป็นสัตว์ที่มีโทษ การฆ่าก็เป็นบาปน้อย
[น. ๒๔-๒๕]

๒. ดูที่เจตนาของผู้กระทำว่า ทำด้วยเจตนาหรือความรู้
สึกอย่างไร ถ้าทำด้วยกิเลสแรง มีความรู้สึกเกลียดชัง เคียดแค้น
มุ่งร้าย มุ่งจะทำลาย กลั่นแกล้ง รังแก ช่มเหิง เปียดเปียน อย่างนี้

ถือว่าเป็นบาปมากมีโทษมาก แต่ถ้ามีเจตนาไม่รุนแรง หรือมีเจตนาในทางที่ดี ก็มีโทษน้อย ...

๓. **ดูที่ความเพียรพยายาม** ถ้ามีการตระเตรียมการ มีการวางแผนอย่างเอาจริงเอาจัง ทำด้วยความหมายมั่นอย่างรุนแรง จองล้างจองผลาญเต็มที่ ไม่ยอมหยุดไม่ยอมเลิกรา ก็บาปมาก แต่ถ้าทำด้วยอารมณ์วูบ แม้จะมีกิเลส เช่นโกรธรุนแรง ก็บาปเบากว่า

[น. ๒๕]

... ในทางจริยธรรมก็มีคำสอนว่า เพื่อประโยชน์สุขที่มีคุณค่า ยิ่งใหญ่กว่า พึงสละประโยชน์สุขที่มีค่าน้อยกว่า อะไรทำนองนี้ คือ หลักประโยชน์มากประโยชน์น้อย เป็นกรณีของทางเลือกที่ต้องตัดสินใจ

[น. ๓๗]

ชีวิตมนุษย์นั้นโดยส่วนมากทีเดียวเป็นเรื่องของการเลือกตัดสินใจว่าจะเอาทางเลือกไหน ในการที่เราเป็นอยู่นี้ เรื่องราวและสถานการณ์ต่างๆ ก็จะมาในลักษณะที่เป็นทางเลือกที่ต้องตัดสินใจ สิ่งสำคัญก็คือขอให้มนุษย์มีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง และยอมรับความจริง เราจึงมีหลักเกณฑ์ว่าบาปมากบาปน้อย ในการกระทำอย่างหนึ่งๆ แม้แต่เจตนาของคนก็ไม่เหมือนกันแล้ว คนที่มีเจตนาไม่ใส่ใจก็บาปมากอยู่แล้ว เมื่อเขาไม่คิดพิจารณาเหตุผล ทำไปตามความสบายใจไม่มีความรับผิดชอบมันก็บาปมากขึ้น ถ้าทำด้วยความรู้สึกที่รับผิดชอบก็เป็นเจตนาที่ดีงามอยู่ในตัว [น. ๓๘]

... แม้จะเป็นคนพิกลพิการ จะโดยกำเนิด หรือด้วยเหตุบางอย่างหลังจากเกิดแล้วก็ตาม จะเห็นว่าคนตาบอด หูหนวก มือเท้าทุ ขาลีบอย่างไรก็ตาม ก็ล้วนอยากมีชีวิตอยู่กันทั้งนั้น น้อยนักที่อยาก

ตาย คนที่อยากตาย โดยมากเกิดจากปัญหาจิตใจมากกว่า ดังจะเห็นว่า คนที่คิดฆ่าตัวตายส่วนมาก เป็นคนที่มีร่างกายครบถ้วนเป็นปกติ แต่จิตใจตกอยู่ในสภาพวิปริตแปรปรวนผิดหวัง เห็นชีวิตไม่มีความหมาย คนที่พิการทางกายยังคิดหวังอยากมีชีวิตอยู่ แต่คนที่ร่างกายดีจำนวนไม่น้อยกลับมีจิตใจพิการ สิ้นหวังและอยากตาย

[น. ๔๑-๔๒]

... เรามักคิดเพียงว่าคนที่ร่างกายพิการพิการจะช่วยตัวเองไม่ได้ หรือทำอะไรได้น้อย เป็นภาระแก่คนอื่น เป็นเครื่องถ่วงสังคม ... แต่ความจริงก็ปรากฏให้เห็นว่า คนพิการมีศักยภาพที่พัฒนาให้กลายเป็นผู้สามารถสร้างสรรค์ได้ ในสังคมที่ฉลาด รู้จักให้ออกาสและสนับสนุน ก็ปรากฏว่าคนพิการสามารถฝึกฝนพัฒนาตนให้ช่วยตัวเองได้ และทำอะไร ที่เป็นประโยชน์แก่สังคมได้ โดยเฉพาะคนที่พิการด้านหนึ่ง อาจจะมีศักยภาพที่พัฒนาได้ดีพิเศษอีกด้านหนึ่ง ซึ่งทำให้คนพิการที่รู้จักฝึกฝนพัฒนาตนเอง สามารถทำอะไรบางอย่างได้เก่งกว่าคนปกติทั่วไป บางทีถ้าสังคมรู้จักสนับสนุน อาจฝึกกลุ่มคนพิการให้ทำงานพิเศษบางอย่างแก่สังคม ที่คนปกติทำไม่ค่อยได้ เป็นกลุ่มผู้ชำนาญพิเศษด้านหนึ่ง

[น. ๔๒]

... คนพิการไม่สมประกอบอาจจะเป็นภาระถ่วงสังคมบ้าง แต่โดยทั่วไปจะไม่เป็นภัยอันตรายต่อสังคม ในทางตรงข้าม คนที่ร่างกายครบถ้วนสมบูรณ์แข็งแรงดีนี้แหละ จำนวนมากเป็นคนพิการทางจิตใจ และคนพิการทางจิตเหล่านี้แหละที่ก่อปัญหาเป็นภัยอันตราย ทำความเดือดร้อนและความเสื่อมแก่สังคมเป็นอย่างยิ่ง ... สังคมที่พินาศไปแล้ว และจะพินาศ

ต่อไป ไม่ใช่เป็นเพราะคนพิการทางกาย แต่เป็นเพราะคนที่พิการทางจิต [น. ๔๓]

... เรื่องราวต่างๆ ที่เราประสบนั้น ถ้ามองแง่ลบ ก็เห็นด้านลบมากขึ้นๆ ถ้ามองแง่บวก ก็เห็นด้านบวกเพิ่มขึ้นๆ จึงควรมองให้ครบทั้งลบและบวก [น. ๔๕]

... อกุศลเป็นปัจจัยให้เกิดกุศล หรือกุศลเป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลได้ ดังนั้น เมื่อเราทำความดี ถ้าทำใจวางใจไม่ถูกต้อง ก็จะทำให้เกิดทุกข์ได้เหมือนกัน เราจึงต้องทำใจปรับใจให้ถูกต้องด้วยโยนิโสมนสิการ [น. ๕๒-๕๓]

วิธีปฏิบัติวางใจให้ถูกต้อง ก็คือ ถ้าเกิดความผิดพลาดไปแล้ว ก็ตั้งใจว่า เอาละนั่นเป็นความผิด ต่อไปนี้เราจะสำรวจระวัง แล้วเอามันเป็นบทเรียนและเป็นฐานของการที่จะพัฒนาตัวต่อไป แล้วก็จะได้ทั้งปัญญา และได้แรงส่งที่มีพลังในการทำ ความดีเพิ่มขึ้น อย่ามัวคิดหมกมุ่นซ่อนหมองให้ไม่สบายใจ เพราะการคิดอย่างนั้นก็เป็นอกุศลกรรมด้วย ไม่ถูกต้อง ให้คิดว่าเรานี้โดยเจตนาที่แท้ ก็เผลอ ตั้งใจทำความดี แต่ด้วยความประมาท จึงพลาดไป ทำความผิดไปแล้ว ยอมรับเสีย แล้วตั้งใจให้ถูก อย่าไปซ่อนมัวเศร้าหมองอีก ตั้งใจว่าเราจะไม่ทำมันอีก พัฒนาตัวต่อไป อกุศลกรรมที่ทำการก็จะไม่สั่งสมมาก แล้วจะได้พลังในการทำกุศลต่อไปด้วย ... [น. ๕๓]

ธรรมดาในจิตของเรานั้น สิ่งที่เราสั่งสมเหล่านี้มันมีอยู่แล้ว แต่ไม่มีภาวะวิกฤตที่จะทำให้ปรากฏ พอถึงจุดวิกฤตนี้ ภาพที่เรียกว่ากรรมนิมิต ก็ปรากฏขึ้นมา หมายความว่า สิ่งที่เราทำไว้ทั้งหมดไม่

ได้หายไปไหน เมื่อถึงจุดวิกฤตก็กลายเป็นภาพสะท้อนจากอดีตขึ้นมาเสร็จแล้วจิตก็โยงจากภาพสะท้อนนั้นปรุงแต่งเป็นภาพสัญลักษณ์ที่สื่อถึงอนาคต เรียกว่าคตินิมิต คือภาพตัวแทนของสภาพที่จะไปเกิดข้างหน้า ซึ่งก็เป็นอีกขณะจิตหนึ่งเท่านั้นเอง คล้ายเป็นตัวบอกทิศทาง หรือเป็นภาพฉายคุณสมบัติของจิตที่มันบอกตัวเองหรือฟ้องตัวเอง ว่าฉันมีความพร้อมจะไปที่ไหน [น. ๕๔]

ในกรณีที่คนทำความผิดต่อกัน เราทำผิดต่อเขาแล้ว ไปขอโทษ และเขายอมยกโทษให้ การแสดงความรู้สึกที่ดีมีเมตตาให้อภัยกันนั้น เป็นการทำกุศลขึ้นใหม่ ทำให้เกิดความรู้สึกในทางที่ดี พอไปพูดดีกัน เขาก็ว่าไม่เป็นไรหรอกครับ ผมไม่ถือคุณนะ ใจเขาก็สบายใจเราก็สบาย มีความเอิบอิ่มผ่องใส ใจก็เป็นกุศลขึ้น สภาพจิตฝ่ายกุศลก็เพิ่มขึ้นๆ แต่ไม่ได้หมายความว่าบาปที่ทำไปแล้วมันไม่มี มันก็มีเกิดขึ้นไปแล้วแต่เราไม่สั่งสมฝ่ายบาปต่ออีก ฝ่ายบาปนั้นเรายุติเกิดขึ้นครั้งนั้นแล้วหยุดเลย ไม่ต่อ ถ้าต่อแม้แต่ในจิต คือคิดปรุงแต่งขึ้นมา มีความเศร้าหมอง ซุ่นมัว บาปก็เพิ่มขยาย บาปตั้งต้นนิดเดียวก็บานปลายไปกันใหญ่ ... [น. ๖๓]

แต่ถ้าจะให้เป็นการชำระล้างบาป ก็ต้องเป็นอีกระดับหนึ่ง คือระดับอริยมรรค ซึ่งถ้าเปรียบเทียบก็ต้องเปลี่ยนเป็นว่า ตอนโน้นเป็นการกำจัดอกุศลโดยเปลี่ยนภาวะเลย เหมือนชำระน้ำสีด้วยสารเคมี หมายความว่าทำให้สีแดงหมดไปเลย แต่สำหรับมนุษย์ปุถุชนทั่วไป มิใช่อย่างนั้น วิธีของมนุษย์ธรรมดาเป็นวิธีเอาน้ำใสมาเติมนจนกระทั่งน้ำสีนั้นไม่มีความหมาย [น. ๖๕]

คนเราเกิดมาเริ่มต้นก็ยังไม่มีความรู้ หรือมีแต่ความไม่รู้ เรียก

ว่ามีอริชา แต่การที่จะอยู่รอดด้วยดีในโลก คนจะต้องมีความรู้
 เมือยังไม่มีความรู้ที่จะปฏิบัติให้ถูกต้องต่อสิ่งทั้งหลาย มนุษย์ก็อยู่
 โดยดิ้นรนไปด้วยแรงขับของภวตัณหา (ความอยากดำรงอยู่ อาจ
 แปลว่า need for survival หรือ บางท่านแปลว่า life wish) เมื่อดิ้นรน
 ไปอย่างนั้น และมีอริชาอยู่เป็นพื้น มนุษย์ออกไปสัมผัสกับกระทบ
 กับประสบการณ์และสถานการณ์ต่างๆ ความต้องการอยู่รอดบน
 พื้นฐานของอริชานั้น ก็จะแสดงตัวออกมาเป็นกิเลสในรูปแบบๆ ซึ่ง
 มนุษย์ได้ใช้เป็นเครื่องปกป้องตัวเองให้อยู่รอดในการปฏิบัติต่อ
 สภาพแวดล้อมไปพลางก่อน จนกว่าจะมีปัญญาที่จะปฏิบัติให้ถูก
 ต้องด้วยความรู้โดยตรง เราจึงพูดได้ว่ากิเลสเหล่านั้นเป็นสภาวะที่
 เป็นศักยภาพของจิตอยู่อย่างนั้น ซึ่งเกิดขึ้นปรากฏได้ตลอดเวลา
 และถ้าใครไปสั่งสมอย่างไหนขึ้นก็จะกลายเป็นลักษณะเด่นออกมา
 ในทางนั้น เรียกว่าเป็นการสั่งสมของกิเลส แต่ตัวจริงก็อยู่ที่ตัวมูล
 ของมัน ซึ่งเป็นแหล่งของศักยภาพ [น. ๗๐]

อย่างไรก็ตาม กิเลสเหล่านี้ไม่ใช่เป็นอันเดียวกันกับจิต มัน
 ไม่ใช่เป็นเนื้อตัวของจิต เพราะฉะนั้นท่านจึงบอกว่า เราสามารถ
 ขำระจิตไม่ให้มีกิเลสได้ กิเลสไม่ใช่เป็นเนื้อตัวของจิต ... [น. ๗๑]

การพูดแต่เรื่องชาตินี้ ถ้ามองในแง่เป็นจุดเน้นก็ใช้ได้ แต่ถ้า
 จะเอาไปปิดกั้นปฏิเสธชาติน้ำเสียเลย ก็เลยเถิดไป เป็นจุดที่ต้อง
 ระวัง คือในแง่จุดเน้นนั้นจริง เพราะชาติน้ำเรามองไม่เห็น แล้วที่
 สำคัญก็คือว่า ตามกฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัย ชาติน้ำเป็นฝ่ายผลที่
 สืบเนื่องมาจากปัจจุบัน เพราะฉะนั้นตามหลักเหตุปัจจัยนี้ สิ่งที่เราต้อง
 ทำก็คือเหตุ เมื่อเราทำปัจจุบันที่เป็นเหตุให้ดีแล้วก็ไม่ต้องห่วงผลซึ่ง

เป็นอนาคต ...

[น. ๗๒]

แม้ในกาลามสูตรก็บอกท่านเองนี้ว่า คนที่ทำดีในปัจจุบันชาติ
 นี้แล้ว ก็มีความมั่นใจได้ว่า ฉันไม่กลัวชาติหน้าหรือ ชาติหน้ามี
 หรือไม่มีฉันไม่ต้องห่วง เพราะฉันทำความดีจนมั่นใจตนเองแล้ว ถ้า
 ชาติหน้ามีฉันก็ไปดีแน่

... ฉะนั้น คนที่ทำดีในปัจจุบันจึงได้ผลทั้งสองอย่าง คือใน
 ปัจจุบันก็ดีสบายไป ช่างหน้าก็มั่นใจไม่ต้องกลัวด้วย ก็หมดปัญหา
 แต่เราไม่ต้องปฏิเสธชาติน้ำ เพราะเรายังไม่รู้ [น. ๗๓]

ดุลยภาพ :

สาระแห่งสุขภาพและความสมบูรณ์*

ชีวิตของเรานี้ก็เป็นตัวอย่างที่เราเห็นได้ชัดเจน ชีวิตมนุษย์นี้ทางพระท่านเรียกว่า เป็นรูปนามหรือเป็นขั้น ๕ ก็เกิดจากองค์ประกอบต่างๆ มากมาย ทั้งรูปธรรมและนามธรรมมาประกอบกันขึ้น และส่วนประกอบต่างๆ เหล่านั้น เมื่อมันทำงานได้สัดได้ส่วนพอเหมาะพอดีกัน ชีวิตของเราก็ดำเนินไปด้วยดี แต่ถ้ามันไม่พอเหมาะพอดีกันขึ้นมาเมื่อไร ก็เกิดปัญหาเมื่อนั้น [น. ๕-๖]

... ถ้าปรับให้เกิดความพอเหมาะพอดี มีสมดุลขึ้น ได้สัดได้ส่วนแล้ว ชีวิตนั้นเรียกว่ามีองค์พหุอันสมบูรณ์ ก็เป็นอยู่ดำรงอยู่ได้ด้วยดี อันนี้คือหลักที่สำคัญมาก และนี่แหละคือหลักที่เรียกว่าดุลยภาพ ดังนั้นดุลยภาพจึงมาสัมพันธ์กับสุขภาพ หมายความว่าถ้าไม่มีดุลยภาพ สุขภาพก็ไม่มี [น. ๖]

* ธรรมกถา แสดงที่โรงพยาบาลบ้านสวน ณ วันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ (ฉบับนี้ ให้ถือเป็นฉบับใช้ไปพลางก่อน ขอเรียกว่า ฉบับ หูกับปาก เพราะอยู่ในระยะที่อาพาธใช้ตาทำงานไม่ได้ เมื่อใดให้สายตาทำงานได้ตามปกติ ก็จะได้เรียบเรียงให้สมบูรณ์ เป็นฉบับ ตากับมือต่อไป) (พิมพ์ครั้งที่ ๓ - มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐)

ชีวิตของมนุษย์เรานี้มีกายกับใจ เพราะฉะนั้นจึงต้องมี
ดุลยภาพของใจด้วยอีกส่วนหนึ่ง ทั้งกายและใจต่างก็ต้องมี
ภาวะที่เรียกว่า “ดุลยภาพ” นี้ [น. ๑๓]

... แต่การเสียดุลยภาพทางจิตใจที่เป็นกันมาก และหาได้ทั่วไป
ก็คือ ภาวะขาดดุลยภาพในยามดีใจหรือเสียใจ แล้วปล่อยตัวให้เกิด
พฤติกรรมที่ไม่เป็นผลดีต่อชีวิตและสังคม เช่น ในยามที่ดีใจเกินไป
เมื่อได้โลกธรรมสมปรารถนาแล้วรักษาตัวไม่อยู่ ไม่มีดุลยภาพก็จะ
ทำให้เกิดมีพฤติกรรมไม่ดีตามมา [น. ๑๔]

การวางตัวถูกต้อง ก็คือ การรักษาดุลยภาพทางด้านจิต
ใจไว้ ถ้าไม่รักษาดุลยภาพของจิตใจไว้ให้ได้ ไม่ว่าทางดีหรือ
ทางเสีย ก็เสียทั้งคู่ ท่านเรียกว่าฟูกับยุบ คือถ้าทางดีก็ฟู ถ้า
ทางเสียก็ยุบ พอได้ลาภก็ฟู พอเสียหรือเสื่อมลาภก็ยุบ พอได้
ยศก็ฟู พอเสื่อมยศก็ยุบ คนทั่วไปมักจะเป็นอย่างนี้ [น. ๑๕]

... เราเจอมันเข้าแล้วจะได้รู้จักทุกข์ที่เกิดจากโรคนี้ว่ามันเป็น
อย่างไร

๑. เราได้ประสบการณ์ที่เป็นกำไรชีวิต หรือที่แปลกพิเศษ ซึ่ง
หลายคนไม่มีโอกาสได้พบ

๒. เราได้ทดสอบตัวเอง ดูความเข้มแข็งว่า เรามีความ
เข้มแข็งแค่ไหน ...

๓. ถ้าหากว่าเจอขนาดนี้แล้ว เรายังไม่หวั่นไหว ยังเข้มแข็งสู้
ได้ เราจะมีบุญกุศลเกิดปิติขึ้นมา ...

๔. การเป็นโรค เป็นโอกาสที่เราจะตัดกังวลหรือภาระอะไร
บางอย่างลงไปได้ และสามารถใช้เวลาในขณะที่เป็นโรคนี้ ไปทำใน

สิ่งเป็นประโยชน์ ...

๕. ตัวโรคและความทุกข์อย่างที่ท่านเรียกว่าทุกข์เวทนาที่
เกิดจากโรคนั่นเอง เป็นของจริง เป็นประสบการณ์ตรง ซึ่งผู้ที่ได้
ศึกษาธรรมแล้ว สามารถยกเอาขึ้นมาพิจารณา หรือมองลงไปตรงๆ
ในเวลาที่มีกำลังเป็นอยู่ นั้น แล้วทำให้มองเห็นสังขารของชีวิต
จนกระทั่งเกิดปัญญารู้แจ้ง บรรลุโลกุตตรธรรม ... [น. ๑๘-๑๙]

... อย่างเช่นบางท่านในสมัยพุทธกาล มีประวัติพระสาวกบาง
องค์ไปเจอเหตุร้ายในชีวิตแล้วได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ก็
เพราะได้ประสบภัยพิบัติ นี้เรียกว่า รู้จักถือเอาประโยชน์จากสิ่ง
ทั้งหลาย อันนี้ก็คือหลักของดุลยภาพในชีวิต เรียกว่า เราต้อง
รู้จักถือเอาประโยชน์จากสิ่งทั้งหลาย และรักษาดุลยภาพ
ของชีวิตเอาไว้ให้ได้ [น. ๒๐]

ดังนั้น หลักเรื่องดุลยภาพนี้จึงสำคัญมาก และดุลยภาพ
ระหว่างกายกับใจก็เป็นเรื่องใหญ่อันหนึ่ง คือดุลยภาพของกายก็
ส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องที่คุณหมอได้พูดเป็นพิเศษ กับดุลยภาพของใจ
ที่พระพูดเป็นพิเศษ แล้วก็ยังมีความดุลยภาพระหว่างกายกับใจที่สัมพันธ์
กันนี้อีก ซึ่งก็ต้องเอามาช่วยเสริมกันให้ได้อีก อย่างที่ว่าแล้ว ถ้า
กายเสียหลักก็ต้องเอาใจมาช่วย ถ้าใช้ไปแล้วใจก็มาช่วยกายได้ ...

[น. ๒๑-๒๒]

... ดุลยภาพยังไม่หมด ยังมีดุลยภาพที่ลึกซึ้งไปกว่านั้นอีก
เมื่อกี้พูดถึงดุลยภาพ มาถึงดุลยภาพของใจ และดุลยภาพระหว่าง
กายกับใจ นอกจากนี้ยังมีดุลยภาพที่ลึกซึ้งไปกว่านั้นคือ ดุลยภาพ
แห่งธรรม [น. ๒๒]

... การปฏิบัติธรรมทุกอย่างต้องมีดุลยภาพ ถ้าไม่มีดุลยภาพก็เสียหลักไปทุกอย่าง เสียไปด้วยกัน ไม่ใช่ว่ามีธรรมข้อหนึ่งแล้วปฏิบัติเรื่อยไปจะถูกต้องและได้ผลดีเสมอไป อย่างที่ว่าศรัทธาก็เป็นคุณธรรมข้อหนึ่ง แต่ไม่ใช่ว่าศรัทธาจะทำให้เกิดแต่ผลดีเสมอไป

แม้แต่อกุศลธรรม ท่านบอกว่าถ้าใช้เป็นก็เอามาเป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมได้ แต่มีอันตรายนิดหน่อย เรียกว่ามีผลพวงในทางเสีย เหมือนกับใช้ยาที่มีสารซึ่งเป็นพิษอยู่บ้าง แต่เอามาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์บางประการ บางครั้งก็ต้องอาศัยมันเหมือนกัน [น.๒๖]

เพราะฉะนั้น จะปฏิบัติถูกต้องต่อร่างกายให้ร่างกายเกิดดุลยภาพก็ตาม ปฏิบัติถูกต้องต่อเศรษฐกิจ ดำเนินการหาเลี้ยงชีพ จัดการเงินให้พอเหมาะพอดีก็ตาม หรือการปฏิบัติในทางสังคมให้พอเหมาะพอดีก็ตาม หรือการปฏิบัติในเรื่องของจิตใจของเราให้พอดีก็ตาม นั่นคือ ดุลยภาพของธรรมหรือตัวธรรมเป็นดุลยภาพ เป็นข้อสุดท้ายซึ่งเป็นตัวที่คุมและคลุมทั้งหมด [น. ๒๖-๒๗]

ทางพระพุทธศาสนาจึงสอนวิธีปฏิบัติในการที่จะรักษาดุลยภาพอยู่เสมอ แม้แต่หลักธรรมที่สำคัญสุดยอดที่สุด ที่เรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* ก็คือ หลักแห่งดุลยภาพนี้นั่นเอง

[น. ๒๗-๒๘]

... หลักพระพุทธศาสนาหมดทุกประการ ไม่ว่าจะไปมองอะไรจะเป็นเรื่องปรบอินทรีย์ ๕ ให้พอดีก็ตาม เรื่องรับประทานอาหารให้พอดีก็ตาม เรื่องสัปปุริสธรรม ในข้อที่ว่า รู้จักประมาณคือรู้จักความพอดีก็ตาม ตลอดจนกระทั่งมัชฌิมาปฏิปทา ปฏิบัติให้พอดีเป็นทาง

สายกลาง ล้วนแต่เป็นเรื่องของความพอดี ซึ่งเกี่ยวกับดุลยภาพทั้งสิ้น ตกลงว่า ทั้งหมดนี้ก็คือหลักของการดำเนินชีวิตอยู่ในโลก ให้อยู่ได้ด้วยดี [น. ๓๐]

หลักพระพุทธศาสนาก็คว่าด้วยองค์รวม เพราะว่าสิ่งทั้งหลายเกิดจากการประชุมกันของสิ่งต่างๆ ที่เป็นส่วนประกอบ การประชุมกันของสิ่งทั้งหลายนั่นเองเรียกว่า องค์รวม ... องค์ประกอบเหล่านี้ ต่างก็สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เมื่อสัมพันธ์กันพอดี ก็จะทำให้ทุกอย่างเป็นไปด้วยดี ความสัมพันธ์ที่พอเหมาะพอดินั้น เรียกว่า ดุลยภาพ

... ดุลยภาพจึงเป็นตัวที่รักษาองค์รวมไว้ ทำให้องค์รวมอยู่ได้ด้วยดี องค์รวมคือตัวเรานี่ จะอยู่ได้ด้วยดี หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า องค์รวมคือชีวิตนี้ จะมีสุขภาพดีทั้งกายและใจ ก็ต้องอาศัยการรักษาดุลยภาพให้ดี ทั้งด้านร่างกายทั้งด้านจิตใจ และพร้อมทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งระหว่างกายกับใจนั้นด้วย [น. ๓๑]

ตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนานั้น แม้แต่ความตายที่เราถือกันว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดี น่าเกลียดน่ากลัวเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าก็ยังทรงสอนให้เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์ ท่านให้เจริญมรณสติ ให้พิจารณาความตายในแง่ที่ทำให้จิตใจของเราให้สดใส เบิกบานได้

[น. ๓๓]

อายุรแพทย์กับปัญหาจริยธรรม*

ถ้าแพทย์เล่าเรียนหนังสือ หรือทำงานด้วยฉันทะ อันเป็นแรง
จูงใจที่ตรงไปตรงมา ตามวัตถุประสงค์ของการทำงาน คือรักษาโรค
เพื่อให้คนหายโรค ให้เขามีสุขภาพดี ถ้าทำงานด้วยแรงจูงใจนี้ และ
ประกอบด้วยวัฒนธรรมน้ำใจ คือ มีความเมตตากรุณา อย่างนี้
จริยธรรมก็มาเต็มทีอย่างแน่นอน เพราะฉะนั้น ปัจจัย ๒ อย่างนี้จึง
เป็นตัวการสำคัญมากในการที่จะทำให้เกิดจริยธรรม [น. ๑๔๐]

... วัฒนธรรมธุรกิจ มองกิจการต่างๆ หรือมองความหมาย
ของการทำงานโดยมุ่งไปที่การหารายได้ ซึ่งจะเข้ามาเสริมกันกับค่านิยมบริโภคนิยมในแง่ที่ว่า จะหาทรัพย์สินเงินทองและสิ่งบำรุงบำเรอหรือฟุ่มเฟือยหรูหราต่างๆ มาปรนเปรอความประสงค์ของตนเองในการที่จะมีฐานะดี มีความสะดวกสบายอะไรต่างๆ ... หรือพูดเป็นสำนวนว่า ทำงานไม่ใช่เพื่อวัตถุประสงค์ของงาน แต่ทำงานเพื่อวัตถุประสงค์ของคน อันนี้เป็นเรื่องของวัฒนธรรมธุรกิจ

* ปาฐกถาพิเศษ ในการประชุมวิชาการกลางปี พ.ศ.๒๕๓๒ ของ
วิทยาลัยอายุรแพทย์ วันที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๓๒ (จากหนังสือ
การแพทย์ไทย: ทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์ พิมพ์ครั้งแรก-กุมภาพันธ์
พ.ศ.๒๕๓๙)

... วัฒนธรรมอุตสาหกรรมนี้มองชีวิตอย่างเป็นชิ้นเป็นส่วน เหมือนเครื่องจักรกล ไม่ได้มองว่าเป็นชีวิตจิตใจ คล้ายๆ กับมองคน อย่างเป็นวัตถุ ไม่ใช่มองคนเป็นคน ขาดการสัมผัสกับชีวิต หรือไม่มี ความสัมพันธ์ทางจิตใจต่อกัน ... [น. ๑๔๑]

... เมื่อวัฒนธรรมอุตสาหกรรมที่ทำให้คนมีความเฉยเมย ไม่เห็นคุณค่าของชีวิต มาประกอบเข้ากับวัฒนธรรมธุรกิจ ซึ่ง มองการงานเป็นเรื่องของการหารายได้ให้แก่ตนเอง พอวัฒนธรรม ๒ อย่างนี้มาประกอบกันเข้า ก็อาจจะให้เกิดภาวะที่ว่า ชีวิตคนเป็นเพียงเครื่องมือหารายได้ ... [น. ๑๔๒]

... บางครั้งมองดูเผินๆ ก็คล้ายกับวัฒนธรรมน้ำใจ เพราะคน ที่อยู่ในวงวัฒนธรรมธุรกิจนี้ ก็อาจจะยิ้มแย้มแจ่มใสเหมือนกัน แต่ โดยที่จริงแล้วเป็นภาวะที่ตรงกันข้าม เรายิ้มมันไม่ใช่ยิ้มเพื่อให้เขามี ความสุข หรือมีความปรารถนาดีต่อเขา แต่เรายิ้มให้เขาเพื่อที่จะ ล้วงกระเป๋าเขา หรือเพื่อผลประโยชน์บางอย่างของตัวเอง คือ เรายิ้มมันไม่ใช่เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของเขา แต่เรายิ้มเพื่อ กระเป๋าของเรา อย่างนี้เป็นวัฒนธรรมธุรกิจ ซึ่งเด่นมากในสังคม ตะวันตก ... [น. ๑๔๓]

จริยธรรมที่แท้ จะต้องเกิดจากจิตใจที่มีเมตตากรุณา อย่างแท้จริง การยิ้มก็ต้องเป็นยิ้มที่เกิดจากความปรารถนาดี ต่อผู้อื่น อันเป็นลักษณะของวัฒนธรรมน้ำใจ วัฒนธรรม ๒ อย่างนี้บางทีแสดงออกคล้ายกัน แต่ให้ผลไม่เหมือนกัน เพราะ ไม่ได้มาจากพื้นฐานคือสภาพจิตใจอย่างเดียวกัน ... [น. ๑๔๔]

... ถ้าแม้แต่คนในระดับที่เป็นผู้นำหรือคนชั้นนำของสังคมยัง

ไม่ใส่ใจจริยธรรมแล้ว เราจะหวังให้ใครมาใส่ใจ และถ้าเราไม่ใส่ใจ จริยธรรมของสังคมกันแล้ว สังคมจะอยู่รอดได้อย่างไร นี่ก็เป็น เหตุผลสำหรับเตือนจิตสำนึกของแพทย์ ในฐานะผู้นำของสังคมที่จะ ต้องมีความรับผิดชอบในทางจริยธรรม [น. ๑๔๕]

... นอกจากเชื้อโรคและสภาพร่างกายแล้ว เราได้มองเห็น ความสำคัญขององค์ประกอบอื่นที่เกี่ยวข้องกับการรักษาโรคด้วย คือได้มีความรู้ตระหนักมากขึ้นว่า นอกจากร่างกายของมนุษย์แล้ว การรักษาโรคจะต้องสัมพันธ์โยงกันไปหมด ทั้งตัวคนทั้งชีวิต ทั้ง ด้านกาย ทั้งด้านใจ และนอกจากด้านกาย และด้านใจแล้ว จะต้อง สัมพันธ์กับองค์ประกอบทางสังคมด้วย ดังที่เราเรียกว่าเป็นทัศนะ แบบองค์รวม หมายความว่า การรักษาโรคที่ดี ที่จะให้เกิดประโยชน์ แท้จริงแก่ชีวิตนั้น ต้องรักษาทุกอย่างที่ชีวิตเกี่ยวข้องและที่เกี่ยวข้อง กับชีวิต เพื่อจะได้เกิดผลดีแก่ชีวิตจิตใจ และแก่สภาพแวดล้อมทาง สังคมของคนไข้ นี่ก็เป็นเรื่องของจริยธรรมนั่นเอง เพราะฉะนั้น เพื่อ ให้การรักษาโรค และปฏิบัติการของแพทย์เกิดผลดี เป็นประโยชน์ แก่ชีวิตมนุษย์อย่างแท้จริง ก็จะต้องมีจริยธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องใน การรักษา ทั้งด้านจิตใจและด้านสังคมเป็นต้น ทั้งแก่ผู้ป่วยเอง และ ทั้งคนที่เกี่ยวข้องกับผู้ป่วย เช่น ญาติของคนไข้ เป็นต้น

[น. ๑๕๑-๑๕๒]

ทำอย่างไรจะให้มนุษย์มีความรักและมีความสุขที่แท้จริง คำตอบก็คือจะต้องมีการปฏิบัติทางจริยธรรม เริ่มตั้งแต่จะ ต้องมีคุณธรรมในจิตใจ มีเมตตากรุณา ฉะนั้น ข้อนี้ก็เป็ นเหตุผลอีกอย่างหนึ่งที่บ่งชี้ว่า เพื่อประโยชน์ที่แท้จริงแก่ชีวิต ของมนุษย์ ... ถ้าแพทย์รักษาคนไข้โดยมีความปรารถนาดี

อย่างแท้จริงต่อชีวิตของคนใช้นั้น เช่นนี้แล้ว ก็จะเกิดความรัก
และความสุขอย่างแท้จริง ... [น. ๑๕๓]

... ถ้าแพทย์รักษาคนไข้โดยมีคุณธรรม มีเมตตากรุณาอย่าง
แท้จริง และใช้ปัญญาต่อชีวิตจิตใจของคนไข้ ก็จะเอื้อโอกาสและให้
ช่องทางแก่คนไข้ ในการที่จะรู้เข้าใจเท่าทันต่อความจริงของชีวิต
และวางท่าทีต่อชีวิตอย่างถูกต้อง จนถึงขั้นที่มีชีวิตที่เหลืออยู่ด้วย
ความรู้และความเป็นอิสระไร้ทุกข์ ซึ่งเป็นสุขภาพจิตและคุณภาพ
ชีวิตที่สมบูรณ์ถึงที่สุด [น. ๑๕๓-๑๕๔]

... วัตถุประสงค์ที่แท้จริงของสถาบันวิชาชีพแพทย์ อยู่ที่
ประโยชน์สุขแก่สังคมนั้น แพทย์แต่ละคนมีหน้าที่ที่จะทำให้สถาบัน
วิชาชีพของตนบรรลุวัตถุประสงค์ที่กล่าวมา คือช่วยให้สังคมนี้มี
สันติสุข ในด้านความปลอดภัยไร้โรค มีสุขภาพดี ฉะนั้น ถ้าแพทย์
ประพฤติจริยธรรม ประโยชน์ก็จะเกิดขึ้นตามวัตถุประสงค์ เป็นการ
ช่วยสถาบันวิชาชีพแพทย์นั่นเองให้ทำหน้าที่อย่างถูกต้อง และบรรลุ
วัตถุประสงค์ของตน นี่เป็นความรับผิดชอบต่อสถาบันวิชาชีพแพทย์
[น. ๑๕๕]

... ในสังคมที่เจริญนี้ ปัจจัยอย่างหนึ่งที่สร้างสรรค์ความเจริญ
นั่นก็คือ เทคโนโลยี เทคโนโลยีมาช่วยสร้างสรรค์ความเจริญ และก็
ทำให้ชีวิตและสังคมซับซ้อนมากขึ้นด้วย ชีวิตและสังคมยิ่งซับซ้อน
ขึ้นเท่าใดปัญหาทางจริยธรรมก็ดูเหมือนจะยิ่งซับซ้อนมากขึ้นเท่านั้น
... [น. ๑๕๗-๑๕๘]

... การเริ่มต้นของชีวิตมนุษย์ หรือความเป็นมนุษย์นี้ พุทธ
ศาสนาถือว่าชีวิตมนุษย์เริ่มต้นเมื่อปฏิสนธิ การทำลายชีวิตตั้งแต่

จุดนั้นไป คือตั้งแต่ปฏิสนธิในครรภ์มารดาแล้วถือว่าเป็นการทำลาย
ชีวิตมนุษย์ หรือเป็นการฆ่า เป็นปาณาติบาต

... สิทธิในชีวิต ต้องถือว่าสิทธิในชีวิตเป็นของผู้มีชีวิตนั้น คน
อื่นจะมาเป็นเจ้าของที่แท้จริงไม่ได้ คนอื่นเป็นแต่เพียงผู้ช่วยเหลือ-
เลี้ยง เป็นผู้ช่วยเกื้อกูลเท่านั้น แม้แต่ชีวิตเล็กๆ ในระยะเริ่มแรกนั้นก็
รู้จักรักสุขเกลียดทุกข์ ... [น. ๑๖๑]

... ว่าโดยธรรมชาติทั่วไป ทุกชีวิตรักสุข เกลียดทุกข์ รักชีวิต
กลัวตายด้วยกันทั้งนั้น แม้แต่ชีวิตที่คนอื่นเห็นว่าแยะเต็มที มีความ
ทุกข์ทรมานมากไม่น่าจะอยู่ต่อไป เขาก็ยังอยากจะเป็นอยู่ ในทาง
ตรงกันข้าม บางชีวิตมีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ดี แต่ภายในจิตใจ
อาจอยากจะตายก็ได้ เรื่องนี้ไม่แน่นอน สำหรับภาวะที่เป็นอัตวิสัย
เช่นนี้ เราจะไปรู้สึกแทนเขาไม่ได้ เพราะฉะนั้น เราจะไปวินิจฉัย
ความรู้สึกแทนกันยาก ว่าคนนี้เขาทุกข์ทรมานขนาดนี้ เขาไม่น่าจะ
อยู่ เขาคงไม่อยากอยู่ เขาคงอยากตาย แต่แท้ที่จริงเขาอาจจะยัง
อยากอยู่ก็ได้ ชีวิตยังเป็นสิ่งที่น่าพิศมัยสำหรับเขาอยู่ อย่างนี้ก็เป็น
เรื่องที่ควรพิจารณา ซึ่งเราไม่ควรด่วนเอาตัวเราเป็นผู้วินิจฉัยเสียแต่
เบื้องต้น [น. ๑๖๒]

... มองในแง่ศีลธรรมก็คือ มองตามความจริงตรงไปตรงมา
ตามธรรมชาติ เช่น ในแง่ของความผิดต่อชีวิตอื่น ความผิดต่อชีวิต
อื่น ก็คือ การฆ่าหรือการทำลายชีวิต ในแง่นี้เมื่อว่ากันตามศีลธรรม
ตรงไปตรงมาตามธรรมชาติ เมื่อมีการทำลายชีวิต ก็คือการทำลาย
ชีวิต การฆ่าก็คือการฆ่า ก็เป็นปาณาติบาต เป็นความจริงที่เกิดขึ้น
อย่างนี้ ต้องยอมรับตามความเป็นจริง แล้วไม่เอาเหตุผลในแง่อื่น

มาบิดเบือนเป็นการหาเหตุผลเข้าข้างตนเองว่า ไม่ใช่ปาณาติบาต ไม่ใช่การฆ่า ... [น. ๑๖๒-๑๖๓]

... พิจารณาในแง่จริยธรรม จริยธรรมก็คือด้านปฏิบัติการของบุคคล การปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลดีต่อชีวิตและสังคม โดยสอดคล้องกับสัจธรรมนั้นแหละ เป็นจริยธรรม จริยธรรมต้องอิงอาศัย สัจธรรม เกี่ยวเนื่องกับสัจธรรม แต่จริยธรรมถือเอาเจตนา เป็นหลัก ... [น. ๑๖๓]

... การตัดสินใจวินิจฉัยโดยอาศัยฐานแห่งปัญญา โดยมีความรู้ความเข้าใจอย่างชัดเจนที่สุดนั้น เป็นแง่หนึ่งของจริยธรรม

... ต้องพิจารณาว่าเป็นการกระทำ หรือปฏิบัติการที่เกิดจากความหวังดี ปราบปราม ติ ต้องการช่วยเหลือให้เขาพ้นทุกข์ ถ้ามีเจตนาดีอยู่แม้จะมีการกระทำผิดพลาดประการใดก็ถือว่า มีจริยธรรมอยู่ในตัวของผู้นั้นปฏิบัติการณ์นี้เป็นฐานอยู่แล้ว

ถ้าหากว่าได้ใช้ปัญญาอย่างเต็มที่ และทำด้วยความหวังดี มีเมตตากรุณาต้องการช่วยเหลืออย่างแท้จริงแล้ว การปฏิบัติก็จะเป็นจริยธรรมอย่างดีที่สุดที่จะบรรลุถึงได้ในกรณีนั้นๆ แม้จะมีความผิดพลาดขึ้นมา ก็จะเป็นเรื่องของเหตุสุดวิสัย หรือปัญญาของเรายังหยั่งไปไม่ถึง ซึ่งเราก็จะพยายามสืบค้นหาความจริงในเรื่องนั้นต่อไป

นอกจากปัญญาและกรุณาแล้วในตัวผู้ปฏิบัติการณ์นั้นเอง เพื่อจะให้จริยธรรมได้ผลสมบูรณ์ ควรจะมีจิตใจที่ปลอดโปร่ง ผ่องใส และมีความสุขในการกระทำของตน ที่ตนได้ใช้ปัญญา

อย่างดี และมีจิตใจปรารถนาดีอย่างเต็มที่แล้ว จะต้องไม่ขุนมัว ไม่เศร้าหมอง ... [น. ๑๖๕]

... ถ้าแพทย์ทำให้ประชาชนเห็นว่า แพทย์ปฏิบัติการต่อคนไข้อย่างมีหลักมีเกณฑ์ และทำด้วยความรู้ความเข้าใจอย่างมีเหตุผลสมภูมิปัญญา พร้อมทั้งเป็นการกระทำที่เกิดจากเมตตากรุณา ปราบปรามดีต่อคนไข้และประชาชนอย่างแท้จริง ถ้าทำได้เพียงเท่านั้น ประชาชนก็จะเกิดความมั่นใจ เกิดความอบอุ่นใจ และไว้วางใจต่อแพทย์ และคิดว่าเป็นจริยธรรมที่ดีที่สุด ที่จะพึงหวังได้ในสภาพของจริยธรรมที่มีปัญหาเกี่ยวกับความไม่เด็ดขาด ไม่สมบูรณ์เหล่านี้ [น. ๑๖๗]

อนึ่ง ด้วยการกระทำเช่นนี้ แพทย์ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความรับผิดชอบต่อชีวิตและสังคมมนุษย์ เป็นผู้ดำรงจริยธรรมของสังคมไว้ เพื่อประโยชน์สุขของสังคมนั่นเองด้วย และจะเป็นการดำรงรักษาสถาบันแพทย์ให้มีเกียรติภูมิ และเป็นที่เคารพนับถือขึ้นชมเชยในสายตาของประชาชนต่อไปด้วย ... ถ้าแพทย์เป็นผู้มีจริยธรรมภาพที่ดีงามก็จะได้รับการเชิดชูขึ้นไป ทำให้แพทย์คงอยู่ในฐานะเป็นบุคคลที่ควรเคารพบูชา เป็นบุคคลที่มีประโยชน์ มีคุณค่าต่อสังคมมนุษย์ [น. ๑๖๗-๑๖๘]

... แพทย์ไม่ใช่จะเป็นเพียงผู้ประกอบอาชีพเพื่อทำมาหากินเลี้ยงชีวิตของตนเท่านั้น แต่จะต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคม เป็นผู้มีส่วนสำคัญ เป็นระดับผู้นำในการพัฒนาสังคม และแพทย์ไม่ใช่แต่จะเป็นผู้มีจริยธรรมเองเท่านั้น แต่จะต้องเป็นแบบอย่างในการประพฤติและรักษากฎจริยธรรม แม้กระทั่งเป็นผู้นำ

ในการส่งเสริมจริยธรรมด้วย เพราะว่า เมื่อคำนึงถึงความรับผิดชอบต่อสังคมโดยส่วนรวม ตลอดจนการที่เป็นผู้นำของสังคม และวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของวิชาชีพในการเป็นแพทย์แล้ว ก็เป็นเหตุผลที่เรียกร้องให้เกิดจิตสำนึกในทางจริยธรรมเป็นอย่างยิ่ง ... [น. ๑๖๘]

การศึกษาแพทยศาสตร์ ในสังคมไทย*

... ช่วงหลังรัชกาลที่ ๕ มาแล้วนี้ เราได้มุ่งพัฒนาประเทศชาติ โดยพัฒนาแต่ส่วนที่เจริญเติบโตล้ำหน้าไปอย่างเดียว เลยเป็นการพัฒนาอย่างไม่ประสานกลมกลืนตลอดมา

... ปัญหาหลักของสังคมไทยที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้จึงเกิดจากการพัฒนาอย่างไม่ประสานกลมกลืนที่ทำให้สูญเสียภาวะสมดุล แต่กว่าปัญหานั้นจะปรากฏก็อาศัยกาลเวลา คือต้องมีภาวะนั้นยาวนานมาก จนกระทั่งปัจจุบันนี้เราจึงได้รู้สึกว่ามีปัญหาอะไรต่าง ๆ มันปรากฏทั่วไปหมด [น. ๕๐]

... การแพทย์ของไทยนั้นพูดได้ว่าเจริญที่สุด ถ้าไม่ใช่ในเอเชียทั้งหมด ในเอเชียอาคเนย์ก็ต้องเป็นหนึ่งในนั้นก็ยังมีข้อสังเกตว่า ในสภาพของความเจริญอย่างไม่ประสานกลมกลืนกันนี้ ไม่ว่าจะเป็นเจริญ

* บรรยายเนื่องในโอกาสคณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดีเปิดดำเนินการ ครบ ๑๙ ปี วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ (จากหนังสือ การแพทย์ไทย : ทางเลือกในยุคโลกาภิวัตน์ พิมพ์ครั้งแรก - กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๙)

หรือแผนจะเจริญอย่างใดก็ตาม ถ้าเราไม่คำนึงถึงองค์ประกอบอื่นๆ ของสังคมเดียวกันและปฏิบัติในทางที่จะประสานกลมกลืนกันให้ถูกต้องแล้ว ความเจริญนี้แม้จะล้าเลิศก็อาจจะไม่มีคุณค่า ไม่เกิดประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคมไทยเท่าที่ควร ยิ่งกว่านั้น ในบางกรณีอาจจะอำนวยประโยชน์ต่อส่วนเล็กน้อยบางจุดบางหย่อมของสังคมเท่านั้น แล้วบางทีจะกลายเป็นโทษแก่สังคมส่วนใหญ่ได้บ้างเหมือนกัน ... [น. ๕๒]

... ใครจะศึกษาเล่าเรียนอะไรก็มองแต่ว่าวิชาชีพนั้นเมื่อเรียนสำเร็จแล้วจะมีความก้าวหน้าในยศตำแหน่งและรายได้เพียงใด โดยไม่ได้คำนึงว่าตนเองถนัดและรักงานในวิชาชีพนั้นหรือไม่ ...

... ในเมื่อคนมุ่งเข้ามาเรียนวิชาแพทย์ วงการแพทย์ก็มีโอกาสมากที่สุดที่จะคัดเลือกเอาคนดีๆ ไว้ คือสามารถเอาคนที่เก่งที่สุดในสังคมไทยไว้ จนเป็นแหล่งรวมคนหัวกะทิของประเทศ ซึ่งก็อาจจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้แพทย์สมัยใหม่ของไทยเจริญยอดเยี่ยมก็เป็นได้ [น. ๕๔]

ถ้ามองในแง่สังคมส่วนรวมแล้ว การที่สังคมจะพัฒนาไปได้ดี เราจะต้องมีคนที่มีสติปัญญาดีมีคุณภาพสูงมาช่วยกันรับผิดชอบกิจกรรมสำคัญต่างๆ ให้กระจายไปอย่างเพียงพอ เมื่อคนเก่งๆ มาแออัดกันอยู่ในอาชีพเดียวกัน แม้จะก่อผลดีแก่สังคมได้ส่วนหนึ่ง แต่ก็สร้างสภาวะที่ไม่สมดุลเกิดขึ้น ... [น. ๕๔-๕๕]

... หลักสูตรของการแพทย์นั้นคงไม่ใช่จำกัดเฉพาะเรื่องของการแพทย์เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ทำอย่างไรจะให้รับผิดชอบสังคมในเรื่องสติปัญญา ในเรื่องที่จะช่วยกันสร้างสรรค์สังคม แก่

ปัญหาสังคมในวงกว้างได้ด้วย [น. ๕๕-๕๖]

ถ้ามองในแง่นี้ บัณฑิตแพทย์ย่อมจะมีฐานะ ๒ อย่างคือ เป็นแพทย์ และเป็นบัณฑิต ในฐานะที่เป็นแพทย์ก็ต้องเป็นผู้ทำหน้าที่ในทางเวชปฏิบัติโดยตรงในการรักษาบำบัดโรค ป้องกันโรค และส่งเสริมสุขภาพอนามัยของประชาชน ส่วนในฐานะที่เป็นบัณฑิต ก็ต้องเป็นผู้นำในทางสติปัญญา โดยนำเอาศักยภาพของตนมาช่วยในการสร้างสรรค์พัฒนาประเทศชาติและแก้ไขปัญหาสังคม ... [น. ๕๖]

การแพทย์สมัยใหม่ที่ไทยเรารับเข้ามานั้น ได้เจริญขึ้นในประเทศตะวันตกพร้อมกับวัฒนธรรมธุรกิจ ซึ่งเน้นบริการทางแพทย์ที่หนักไปในทางของการได้รับผลตอบแทน คือการแลกเปลี่ยนซื้อขายบริการเป็นสำคัญ เมื่อการแพทย์สมัยใหม่เข้ามาในสังคมไทย ก็ได้พ่วงเอาวัฒนธรรมธุรกิจนั้นเข้ามาด้วย ... [น. ๕๖-๕๗]

... สำหรับแพทย์ไทยเราในสมัยนี้ได้ส่วนดีจากสองระบบมารวมกัน กล่าวคือ ในแง่ของรายได้กับธุรกิจ อาชีพแพทย์นับว่าเป็นอาชีพที่มีรายได้ดีที่สุดในขณะเดียวกัน วัฒนธรรมน้ำใจแบบไทยๆ ก็ช่วยให้แพทย์ไทยไม่ต้องเสี่ยงต่อ sue หรือไม่ต้องกลัวถูกเรียกร้องค่าเสียหายด้วย ภาวะแบบนี้เป็นความไม่ประสานกลมกลืนทางวัฒนธรรม ซึ่งถ้าหากแพทย์ไม่มีคุณธรรม ก็จะมีโอกาสที่ไม่ต้องระมัดระวังตัว และสามารถเอาเปรียบคนไข้ได้มาก เรียกว่าเป็นการฉวยโอกาสหรือฉวยประโยชน์จากระบบวัฒนธรรมทั้ง ๒ สาย

[น. ๕๘]

... ดังนั้น แพทย์จะต้องเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ จะเอาศรัทธาหรือ sue ถ้าหากว่าไม่เอาศรัทธา ไม่สร้างศรัทธา ไม่มีคุณธรรมให้ ในที่สุดก็ต้องยอมให้กับ sue แต่ถ้าหากสามารถเอาศรัทธาไว้ได้ sue ก็ไม่จำเป็นต้องตามมา ... [น. ๕๙]

... แต่ก็ยังมีปัญหาพื้นฐาน คือปัญหาการเรียนหมอโดยที่ไม่ได้อยากเป็นหมอ เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็เป็นไปได้มากที่จะไม่ตั้งใจรักษาโรค หรือมุ่งทำงานเพียงเพื่อให้ได้เงินมากๆ โดยไม่ได้คำนึงถึงความสำคัญของชีวิตคนไข้

... ทำอย่างไร จะให้มีการคัดเลือกให้ได้คนที่มีจิตใจอยากเป็นหมอ หรือคนที่มีคุณสมบัติเหมาะสมกับความเป็นหมอมารเรียนเป็นหมอให้มากขึ้น ...

... เมื่อเรามีแรงจูงใจอย่างอื่นมาเรียน ไม่ได้มาเพราะอยากหรือถนัดที่จะเป็นหมอ เราจะฝึกอย่างไรให้เขาอยากเป็นหมอหรือให้เป็นหมอที่ดีต่อไป ในแง่นี้ก็ คือ หลักสูตรการแพทย์ก็ควรจะไม่เน้นการถ่ายทอดวิทยาการเพียงอย่างเดียว แต่ควรให้ความสำคัญแก่การสร้างความเป็นหมอให้มากขึ้น อาจารย์หมอก็คงจะไม่ใช้ทำหน้าที่ถ่ายทอดเนื้อหาวิชาเพียงอย่างเดียว แต่ทำอย่างไรจะถ่ายทอดความเป็นหมอ ให้แก่ลูกศิษย์ด้วย ... [น. ๖๑]

ความเป็นหมอในที่นี้มีความหมายครอบคลุมไปถึงว่าการเร้าจิตสำนึกในความรับผิดชอบต่อหน้าที่ รับผิดชอบต่อสุขภาพของประชาชน สร้างความรักเพื่อนมนุษย์ รักคนไข้ ความมีน้ำใจ และมีฉันทะในการรักษาโรค ป้องกันโรค ในการเรียนการสอนนั้น นอกจากบรรยายภาควิชาการแล้ว ก็ต้องให้มีบรรยายภาคแห่งจิตสำนึกในการรับผิดชอบต่อสังคมควบคู่

ไปด้วย ...

[น. ๖๒]

... ทำอย่างไรจะให้หลักสูตรแพทย์มีส่วนสอนให้บัณฑิตแพทย์เป็นคนรู้จักและรักสังคมไทย เพื่อให้มีความพร้อมที่จะมีวิถีชีวิตที่กลมกลืน

... เมื่อมองดูหลักสูตรของแพทย์ในปัจจุบันนี้ ก็จะเห็นว่าต้องอุทิศเวลาแทบทั้งหมดให้กับวิทยาการทางแพทย์ แม้ว่าในขั้นต้นจะมีการเรียนวิชาทางสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์บ้าง ก็เป็นการศึกษาอย่างกว้างๆ เช่น เรียนวิชาปรัชญา ก็เป็นปรัชญาพื้นฐานอย่างตะวันตกเสียเกือบทั้งหมด ไม่ได้เรียนในแง่ที่จะเข้าใจในความคิดของคนไทย เรียนสังคมศาสตร์ก็เป็นสังคมวิทยาทั่วไป เป็นการเรียนสังคมแบบกว้างๆ ทำอย่างไรจะให้เรียนอย่างชนิดที่เข้าถึงสังคมไทยแท้ๆ เข้าถึงชีวิตและวัฒนธรรมไทยโดยตรง [น. ๖๓]

ในเมื่อระบบการแพทย์ของสังคมไทยในปัจจุบันนี้มุ่งความมีฐานะมีเงินมีทองใช้ และมีค่านิยมบริโภคสูง การประกอบกิจกรรมต่างๆ ก็มุ่งรายได้เป็นใหญ่ ซึ่งสำหรับแพทย์แล้วก็ต้องมุ่งไปที่การบำบัดรักษาโรคเพราะทำให้ได้เงินชัดๆ ส่วนอีกด้านหนึ่งของกิจกรรมแพทย์คือ การป้องกันโรคและการส่งเสริมสุขภาพนั้น เป็นเรื่องที่ไม่ค่อยเกี่ยวกับรายได้ จึงทำให้ได้รับความสนใจน้อย แต่ในการที่จะเกื้อกูลต่อสังคมไทยปัจจุบันที่ยังเป็นประเทศกำลังพัฒนาและมีความยากจนมาก ตลอดจนมีปัญหาขาดแคลนแพทย์มาก ซึ่งต้องพยายามพึ่งตัวเองให้ได้นั้น เราก็น่าจะต้องให้ความสนใจแก่การป้องกันโรคและการส่งเสริมสุขภาพมากกว่า เพราะการบำบัดรักษาโรคนั้นใช้เงินมาก แต่การป้องกันโรคและการส่งเสริมสุขภาพอนามัยของประชาชนนั้นใช้เงินน้อยกว่าในระยะยาว ... [น. ๖๖-๖๗]

... การรักษาโรคแผนใหม่ต้องพึ่งพายาและอุปกรณ์จากต่างประเทศมากมาย ทำให้ประเทศพึ่งตัวเองไม่ได้ โดยเฉพาะประเทศหรือสังคมทั้งสังคมที่พึ่งตัวเองไม่ได้ พลเมืองแต่ละคนก็พึ่งตัวเองไม่ได้ด้วย ในเมื่อเขาไม่มีการศึกษาที่จะรู้จักการป้องกันโรคและรักษาสุขภาพ ... ก็เลยต้องป่วยเป็นโรคกันมาก ก็ต้องสิ้นเปลืองเงินทองในการบำบัดรักษาโรคกันมาก และก็ยังมาซ้ำเติมปัญหาขาดแคลนแพทย์เพิ่มมากขึ้นอีกด้วย ทำให้บริการสาธารณสุขที่ไม่เพียงพออยู่แล้วเพียบหนักลงไปอีก

ทำอย่างไรจึงจะเน้นให้บริการแพทย์และสาธารณสุขเป็นในรูปของการป้องกันโรคและการส่งเสริมสุขภาพ ทำให้คนมีสุขภาพดี ... [น. ๖๗]

... ก็อยากจะสรุปว่า การศึกษาแพทย์และเวชปฏิบัติไม่ควรเป็นไปในลักษณะที่หมกมุ่นอยู่แต่เพียงวิชาการและร่นวายเป็นธุรกิจจนเกินไป แต่ควรเปิดโอกาสให้ได้สนใจชีวิตและปัญหาสังคมวงกว้างด้วย ...

... การศึกษาแพทย์และเวชปฏิบัติควรมุ่งสร้างสภาวะสมดุล โดยลดทอนทัศนะธุรกิจ (ในทางมุ่งหารายได้) และทัศนะแบบอุตสาหกรรม (มองชีวิตแบบชิ้นส่วนเครื่องจักรเครื่องยนต์) ลงไป และสร้างความรู้สึกรู้สึกที่คำนึงถึงคุณค่าของชีวิตให้มากขึ้น [น. ๖๘]

ที่ผ่านมา ในการศึกษา ตัวแพทย์เองก็หนักไปในการที่รับถ่ายทอดวิชาและทักษะซึ่งในทางพระศาสนาเรียกว่า สุตะ และศีลปะ แต่เราจะต้องมาเน้นในการสร้างปัญญา ในการที่จะให้รู้ให้เข้าใจ

ชีวิตและสังคม การมองอะไรด้วยความเข้าใจเหตุปัจจัยอย่างทั่วตลอด อย่างกว้างขวาง ทั้งถึงให้มากยิ่งขึ้น

ส่วนในด้านการปฏิบัติต่อประชาชน ก็อย่างที่ว่าที่ผ่านมาเน้นการบำบัดรักษาโรค ต่อไปนอกจากหน้าที่นี้แล้ว ทำอะไรจะให้แพทย์ปฏิบัติหน้าที่ในการให้ปัญญาแก่ประชาชนด้วย ซึ่งเริ่มต้นตั้งแต่ให้ปัญญาให้เขารู้สิ่งที่ควรรู้เกี่ยวกับการป้องกันโรค การส่งเสริมสุขภาพ การรู้จักดูแลรักษาโรคด้วยตัวเองและกันเอง พยายามให้ประชาชนตื่นตัว รู้เข้าใจเท่าทันในเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับการรักษาโรคและสุขภาพอนามัยตลอดจนกระทั่งการพัฒนาประเทศชาติโดยทั่วไป [น. ๗๐]

ถ้าสังคมนี้โน้มเอียงไปในทางธุรกิจมาก แพทย์ก็จะดำรงอยู่ในคุณธรรมได้ยาก แต่ถ้าหากเราต้องการให้แพทย์ดำรงคุณธรรมอยู่ได้ สังคมก็ต้องตอบสนองแพทย์ด้วยคุณธรรมเช่นเดียวกัน ถ้าหากว่าคุณธรรมเป็นแกน ธุรกิจเป็นตัวประกอบ (เป็นธุรกิจเพื่อดำรงคุณธรรมไว้) ก็จะช่วยให้สังคมนี้ดำรงอยู่ได้ดี มีสันติสุข แต่ถ้าเป็นธุรกิจเพื่อธุรกิจ มนุษยธรรมก็จะหมดไป สังคมก็จะยิ่งระส่ำระสาย สันติสุขก็จะหมดไป รวมความก็เป็นอันว่า จะมีการแพทย์ที่มีธุรกิจเป็นฐาน และการแพทย์ที่มีคุณธรรมเป็นฐาน

การแพทย์ที่มีธุรกิจเป็นฐาน ก็วัดคุณค่าของชีวิตด้วยปริมาณเงินตรา ส่วนการแพทย์ที่มีคุณธรรมเป็นฐาน ก็วัดคุณค่าชีวิตด้วยความเป็นมนุษย์ ... [น. ๗๑]

เทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่ กับจริยธรรมในแง่พุทธศาสนา*

ทำแท้งตัดสินใจอย่างไร

ในแง่ของจริยธรรม จริยธรรมนี้มีอย่างน้อย ๒ แบบ คือแบบหนึ่งกำหนดเอาที่ประโยชน์เป็นหลัก อีกแบบหนึ่งเอาความจริงเป็นหลักเอาประโยชน์เป็นรอง ทางพระพุทธศาสนาถือว่าจริยธรรมต้องตั้งอยู่บนฐานของสัจธรรม ต้องสอดคล้องกับสัจธรรมด้วย [น. ๕๐๗]

เมื่อมีปัญหาเรื่องความจริงหรือสัจธรรมเข้ามา มันจะเป็นการพิจารณาในแง่ความจริงอย่างหนึ่ง และการตัดสินใจเลือกของมนุษย์ว่าจะเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งบางทีเราก็ต้องเลือกเอาในแง่ได้มากเสียหน่อย เวลาเราตัดสินใจเรื่องชีวิต เราจะทำแท้งเราก็เห็นแก่พ่อแม่ มองในแง่หนึ่งเหมือนกับพ่อแม่เป็นเจ้าของชีวิต มาตัดสินใจชะตากรรมของเด็กนั้น เหมือนกับว่าเจ้าของชีวิตนั้นเขาไม่มีส่วนที่

* จากบทความ เทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่กับจริยธรรมในแง่พุทธศาสนา ตีพิมพ์ใน สารคดีราช ปีที่ ๔๑, ฉบับที่ ๙, กันยายน ๒๕๓๒ หน้า ๕๐๗ - ๕๑๕ (เรียบเรียงจากการถอดแถบบันทึกเสียง แสดง ณ สถานพำนักสงฆ์ศาลากลางสระ ตำบลคูคต อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี เมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๒)

จะแสดงความคิดเห็นอะไร เราไม่รู้ว่าเขาจะพอใจอย่างไร จริงอยู่ในแง่หนึ่งเรามีเจตนาดี มีความปรารถนาดีต่อเด็ก ... ไม่อยากให้เขาทุกข์ทรมาน แต่เรามั่นมองในแง่นี้ เราก็ไม่รู้แน่นอนว่าเจ้าตัวเด็กนั่นเอง เขาอยากเป็นอย่างไร ทั้งๆ ที่พิการเขาก็อาจจะอยากมีชีวิต เราก็พูดยาก ตอนนี้นำมาเป็นผู้ตัดสินให้ [น. ๕๐๗-๕๐๘]

... พุทธศาสนาถือเจตนาเป็นเกณฑ์สำคัญในการพิจารณาปัญหาจริยธรรม โดยยึดความจริงเป็นหลัก ตัวความจริงเป็นอย่างไร ความจริงก็คือสัตว์ทุกตนรักชีวิต ชีวิตทุกชีวิตต้องการอยู่รอด ไม่ต้องการให้ใครมาทำลาย อันนี้เป็นหลักกลาง ในแง่ความจริงแล้ว เมื่อมีการทำลายชีวิตเกิดขึ้น ก็เป็นปาณาติบาต แต่เมื่อมีเหตุผลอื่นประกอบขึ้นมาในแง่ที่ว่าจะทำให้เกิดปัญหาความทุกข์ทรมานแก่พ่อแม่ หรือความเดือดร้อนแม่แก่ตัวเจ้าของชีวิตนั่นเอง ซึ่งเราสันนิษฐานหรืออย่างน้อยก็เห็นว่าเขาจะต้องทุกข์ทรมาน ทั้งที่จริงแล้วเราก็ไม่รู้ใจเขาว่าอยากอยู่หรือไม่ ในแง่นี้ก็ถือว่าเรามีเจตนาดี เจตนาดีนี้จะเป็นตัวตัดสินในแง่ที่ว่า ถ้าผิด จะผิดมากหรือน้อย ซึ่งโยงไปถึงการพิจารณาด้วยปัญญาว่าจะเลือกเอาแค่ไหน แต่ต้องยอมรับความจริงก่อนว่าเป็นปาณาติบาต

แต่ในฐานะมนุษย์เราอยู่ในโลกนี้ เราอาจจะจำเป็นต้องเลือกมีกรณีมากมายในการดำเนินชีวิตซึ่งเราจะต้องเลือกที่จะเอาอย่างไรโดยเหตุผลอย่างไร การเลือกที่ดีที่สุด คือการเลือกที่ประกอบด้วยเจตนาที่ดีที่สุดเป็นประการแรก และนอกจากเจตนาที่ดีที่สุดแล้วก็ต้องมีปัญญาประกอบด้วย คือปัญญาความรู้ความเข้าใจมองเห็นเหตุผลให้มากที่สุด และตัดสินใจด้วยปัญญาความรู้เหตุผล

ที่ดีที่สุด และเจตนาที่ดีที่สุด

สำหรับเรื่องของชีวิต เจตนาที่ดีที่สุดก็คือเจตนาที่ประกอบด้วยเมตตากรุณา ในทางปฏิบัติเราต้องตัดสินใจว่าจะเอาแค่ไหน แต่เราจะต้องไม่ทำลายความจริง เพราะถ้าเราไปหันเหความจริงตามความต้องการของเราว่าไม่ผิด จริยธรรมก็จะมีหลักการที่แน่นอน ต่อไปก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างโน้นอย่างนี้ได้ เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาจึงแยกเป็นสองชั้น ชั้นแรกต้องยอมรับความจริงว่าเป็นปาณาติบาต เมื่อความจริงเป็นอย่างนั้นแล้ว ชั้นที่สอง ในฐานะมนุษย์เราจะเลือกเอาอย่างไร ซึ่งตัวชี้ที่สำคัญที่ว่าอะไรคือเจตนา ตัวเจตนาจะเป็นตัวตัดสินเรื่องความบาปน้อยบาปมาก สมมติว่ามีคนฆ่ากันขึ้น ถ้าทำด้วยความโกรธแค้นมีเจตนาที่ต้องการทำลายเบียดเบียนกลั่นแกล้ง ก็เป็นบาปมาก แต่ถ้าเป็นเรื่องของการถูกข่มเหงรังแกป้องกันตัว เจตนาไม่มีที่จะเบียดเบียนผู้อื่น ก็เป็นบาปน้อย ถ้ามีเจตนาดีอย่างอื่นเช่น mercy killing เข้ามาประกอบ ก็มีส่วนที่เป็นบุญแทรกซ้อนเข้ามาด้วย คือมีความปรารถนาดีต่อเขา แต่ที่จริงในการตัดสินใจอย่างนี้เราต้องยอมรับความจริงว่ามีความไม่รู้ประกอบอยู่ด้วย คือที่จริงเราไม่รู้ว่าเจ้าตัวเจ้าของชีวิตที่เราบอกว่าเราทำ mercy killing นั้น เขาเอาด้วยกับเราหรือไม่ เขายังอยากมีชีวิตอยู่หรือไม่ เราตัดสินข้างเดียว ดังนั้น เบื้องแรกจะต้องถือหลักการพื้นฐานไว้ก่อนว่าเจตนาที่ฆ่าเป็นบาป ถ้าเป็นชีวิตแล้วเมื่อทำลายก็เป็นปาณาติบาตทั้งนั้น นี่เป็นตัวความจริง [น. ๕๐๘]

... พุทธศาสนาให้สิทธิในการใช้สติปัญญาของมนุษย์มาก จึงย่อมจะให้มนุษย์รู้จักพิจารณาตัดสินใจเลือกเอง ซึ่งก็ต้องดูว่าเมื่อ

ตนใช้สติปัญญาพิจารณาแล้ว ความสมบูรณ์เต็มอิมจะมีเท่ากันหรือไม่ และมีแง่ดีแง่เสียอะไรอีกบ้าง [น. ๕๐๙-๕๑๐]

หลักการอย่างหนึ่งคือทุกชีวิตอยากมีชีวิตอยู่ อันนี้แน่นอน แม้จะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม ถ้าชีวิตนั้นยังไม่มีจิตสำนึกที่ทางพระเรียกว่า “วิถิวิญญาณ” ที่จะแสดงออกให้เห็นว่าเขาอยากมีชีวิต แต่โดยจิตไร้สำนึกนี้เขามีแล้ว มันมีความดิ้นรนเพื่อควมมีชีวิตอยู่ แม้แต่เจ้าตัวไม่รู้ตัว และการดิ้นรนเพื่อควมมีชีวิตอยู่หรือควมอยากมีชีวิตนั้นแหละ ทำให้ตัวเขาเจริญเติบโตขึ้นมาได้ ดังนั้นมันมีอยู่แล้วคือความปรารถนาของเขาที่จะคงอยู่แม้แต่ชีวิตที่ปฏิสนธิใหม่ เมื่อปฏิสนธิแล้วความปรารถนาที่จะมีชีวิตเกิดขึ้นแน่นอน อันนี้เท่ากับว่าเราไปลิขิตชีวิตเขา โดยทำการที่ผิดต่อความปรารถนาของเขา [น. ๕๑๐]

ชีวิตเริ่มต้นตั้งแต่เมื่อไร

ทางพุทธศาสนาถือว่าชีวิตเริ่มต้นตั้งแต่ปฏิสนธิ ปฏิสนธินี้คือองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ (๑) มีสเปอร็ม (๒) ไข่ มาบรรจบกัน แล้ว (๓) มีวิญญาณคือมีจิตเกิดขึ้นจึงจะถือว่าเริ่มชีวิต ถ้ามีแต่ลำพังสเปอร็มหรือไข่ถือว่ายังไม่มีชีวิต คือยังไม่เป็นชีวิตมนุษย์ ถ้าเป็นชีวิตก็เป็นชีวิตแบบพืชหรืออะไรไป

พอบรรจบกันแล้วเกิดการสืบต่อก็คือว่าชีวิตเริ่มต้น เป็นมนุษย์แล้ว ตั้งแต่วินาทีที่บรรจบกันนั้น เมื่อมีชีวิตต่อไปก็ถือว่าเริ่มมีชีวิตเป็นมนุษย์แล้ว [น. ๕๐๙]

วิญญาณคือสภาวะที่รู้ เป็นตัวความรู้เกิดขึ้น จะเรียกในแง่หนึ่งก็เหมือนกับเป็นผลรวมของสเปอร็มและไข่ เกิดมีตัวรู้ขึ้นมาอัน

หนึ่ง ตัวสภาวะที่รู้ซึ่งมีองค์ประกอบสมบูรณ์ของมันเองอันหนึ่ง สภาวะนั้นเราเรียกว่าวิญญาณ [น. ๕๑๓-๕๑๔]

การคุมกำเนิดโดยยังไม่ปฏิสนธิ ทางพุทธศาสนาไม่ถือว่าเป็นบาป เพราะตอนนี้เราเป็นเจ้าของเนื้อตัวของเรา เป็นสิทธิของเรา เราจะยอมให้ใครมาเกิดหรือไม่ จะยอมให้ใครมาอาศัยเราไหม

[น. ๕๑๔]

ฆ่าตัวตายบาปไหม

... เจตนาที่จะฆ่านี้แหละเป็นเจตนาที่เป็นบาป เพราะเป็นเจตนาในการทำลาย ซึ่งทำให้จิตในขณะนั้นเป็นจิตที่ไม่สมบูรณ์ คับข้อง ขุ่นมัว ชัดใจ ไม่ปลอดโปร่ง ไม่ผ่องใส ทางพุทธศาสนาถือว่าจิตที่ดีงามเป็นบุญก็คือจิตที่ปลอดโปร่งผ่องใส สมบูรณ์ในตัวของมันเอง

... การมีความรับผิดชอบและความสำนึกต่อหน้าที่ที่จะรักษาความดีงามของสังคมเป็นความดี เป็นบุญ แต่เจตนาในการฆ่าเป็นเจตนาในการทำลาย ประกอบด้วยโทษเป็นบาป เรื่องนี้มีความซับซ้อนในตัว แต่ก็เป็นไปตามหลักการที่ว่าจิตของมนุษย์นั้นมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้นการวินิจฉัยเรื่องนี้เราจะต้องเอาเงื่อนไขหรือตัวปัจจัยต่างๆ มาเป็นเครื่องประกอบการพิจารณาด้วย และแยกวินิจฉัยเป็นอย่างๆ [น. ๕๑๑]

ระยะสุดท้ายของการรักษา Mercy Killing หรือ Euthanasia ตัดสินอย่างไร

... อย่างไรก็ตาม อย่างน้อยแพทย์จะต้องแน่ใจในเจตนาดี คือต้องไม่ทำโดยไม่มีควมรับผิดชอบ แพทย์อาจจะทำจนชินจนมี

ความรู้สึกว่าช่างมันหรือเรื่อยเปื่อย ไม่มีความรับผิดชอบต่อชีวิต อันนี้ก็เป็นการปาลาณหนึ่ง แต่ถ้าเรามีความรู้สึกรับผิดชอบต่อชีวิต เราก็มีเจตนาดีมีความปรารถนาดีต่อผู้ป่วย หรือเราอาจมีความปรารถนาดีต่อเศรษฐกิจของประเทศด้วย ก็เป็นเครื่องประกอบการตัดสินใจว่ามีเจตนาดีอยู่แค่ไหน อันนี้จะเป็นตัวช่วยในการพิจารณา แต่ก็จะไม่พ้นทีเดียว เพราะเราไม่ให้โอกาสแก่ชีวิตนั้นจริง

ในกรณีที่เรเป็นผู้อื่นไปตกลงตัดสินใจชีวิตเขา เราจะต้องมีตัวประกอบในการพิจารณาให้ครบถ้วนสมบูรณ์ว่า ทำอย่างไรจะดีที่สุดในการเลือกตัดสินใจ ... นอกจากเจตนาดีที่เป็นพื้นฐานแล้ว ก็จะต้องมีการใช้สติปัญญานี้พิจารณาข้อมูลความจริงอย่างรอบคอบที่สุดด้วย ...

... ในกรณีที่เจตนาดีมีเมตตากรุณาเหมือนกัน อย่างไหนมีโมหะ คือความไม่รู้จริงมากกว่าก็บาปมากกว่า อย่างไหนมีโมหะน้อยกว่าก็บาปน้อยกว่า [น. ๕๑๒]

หลักทั่วไปก็มีเจตนาเป็นตัวกำหนดตัวแรก เจตนาประกอบด้วยความรู้แค่ไหน ความรู้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มีทางเลือกในการตัดสินใจ การตัดสินใจนั้นทำด้วยเจตนาร้ายหรือดี มีความประสงค์ที่จะช่วยเหลือหรือมีความหวังดีแค่ไหนเพียงใด อันนี้จะเป็นตัวตัดสินเพราะเป็นการชี้ขาดทางเลือก คือจะเลือกเอาทางเลือกไหน ถ้าเป็น active euthanasia จะมีปัญหามากกว่า passive euthanasia เพราะเป็นการไปกระทำต่อชีวิตของเขา ถ้าเป็น passive euthanasia ก็เป็นการไม่กระทำ ไม่ไปช่วย แต่ active euthanasia ถึงขั้นเป็นการทำลายด้วยความหนักเบาจึงผิดกันแต่ถึงจะทำ passive

euthanasia ทั้งหมดก็ขึ้นกับเจตนาในการตัดสินใจ ประกอบความรู้ให้ดีที่สุด [น. ๕๑๔]

จะเป็นปัญญานขนาดไหน เอาเป็นว่ามีความรู้ต้องใช้ความรู้ในการพิจารณาตัดสินใจ ไม่ใช่ตัดสินใจโดยไม่พิจารณา ใช้ความรู้มาประกอบการพิจารณาแล้วทำด้วยเจตนาที่ดี ขณะนี้เรามีความรู้แค่ไหนก็ยังมีแค่นั้น ไม่ใช่ว่าละเลยโดยไม่แสวงหาความรู้ ถ้าเราละเลยในการแสวงหาความรู้เราก็มีความผิด เราก็ขาดความรับผิดชอบต่อเท่ากับมีความประมาท [น. ๕๑๔-๕๑๕]

... ถ้าจะพิจารณาในแง่ว่าจะทำอย่างไรให้เจ้าของชีวิตเขาปฏิบัติต่อชีวิตเขาได้ดีที่สุด แม้แต่ว่าจะตายก็ให้เขาพร้อมที่จะตายด้วยใจโดยมีจิตที่ปลอดโปร่ง ผ่องใสไม่เศร้าหมอง ถ้าทำอย่างนี้ได้คนอื่นก็เป็นตัวรอง ถ้าเขาพร้อมจะตาย ยอมรับความจริงว่าจะตายด้วยความรู้สึกที่สบายปลอดโปร่ง มันก็เบาไปหมด ที่ดีที่สุดคือทำไปโดยเขารู้ความจริงด้วยและตัดสินใจด้วยความรู้นั้นที่เต็มบริบูรณ์ว่าชีวิตของฉันทาอย่างนี้ ถ้าทำอย่างขั้นนี้ก็เป็นที่ดีที่สุด ดังนั้นนอกจากในแง่การปฏิบัติทางกายภาพแล้วควรพิจารณาว่าทำอย่างไรจึงจะให้ทางด้านจิตใจของผู้ป่วยมีความพร้อมอย่างนี้ด้วย

[น. ๕๑๒-๕๑๓]

... เรามีความรู้ไม่สมบูรณ์ แม้แต่ความรู้ต่อตัวชีวิตนั้น เราก็ทำได้แค่ว่าดีที่สุดด้วยเจตนาที่ดีที่สุดของเรา และด้วยความรู้ที่ดีที่สุดของเรา เราทำได้อย่างนี้และเราก็ยอมรับความจริงนั้น

... ข้อที่ต้องระวังก็คือ ถึงจะมีเจตนาดีต่อส่วนรวม แต่ก็ต้องไม่ให้เจตนาร้ายต่อบุคคลคือผู้ป่วย คือจะต้องมีเมตตากรุณาต่อ

ผู้ป่วยด้วย ถ้าไม่ระวัง การมีเจตนาดีต่อเศรษฐกิจของส่วนรวมอาจกลายเป็นข้ออ้างให้ละเลยไม่คำนึงถึงชีวิตของผู้ป่วยไปก็ได้ ถ้าอย่างนี้ก็เป็นบาปอีก

เปลี่ยนแปลงสารพันธุกรรมหรือยีนจะแทรกแซงกรรมหรือไม่

... ยีนของเขาที่สะสมมาเดิม เท่ากับประมวลของผลกรรมเก่าให้เป็นอย่างนั้น เมื่อมนุษย์จะช่วยเหลือกัน ความแตกต่างก็อยู่ที่ว่าเราจะไปช่วยเขาได้ในขั้นไหน เช่น ตามปกติที่เคยเป็นมา เราต้องรอจนกระทั่งยีนปรากฏผลแสดงออกเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนแล้ว เราจึงไปช่วยแก้ปัญหาให้เขาได้ แต่ตอนนี้เรามีความรู้มากขึ้น เราก็เลยมาแก้ในตอนที่เพิ่งช่วงต้นมากกว่านั้น ... เราไปช่วยเขาแก้ไขตั้งแต่เปลี่ยนแปลงหลังจากนั้น อย่างไรก็ดี ในกระบวนการช่วยเหลือของเรา เรา也不知道ว่าวิธีการทางเทคโนโลยีจะได้ผลส่วนหนึ่งแล้วมีผลเสียอะไรอย่างอื่นหรือไม่ อันนี้เป็นเรื่องซับซ้อนมาก [น. ๕๑๓]

... แม้ยีนจะเป็นตัวกำหนดหรือตัวประกอบแต่ก็ไม่ใช่ตัวมนุษย์ ตัวนั้นเป็นตัวกำหนดแนวทางลักษณะคุณสมบัติต่างๆ แต่ไม่ใช่ตัวคน เป็นองค์ประกอบหนึ่งแต่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากของชีวิต

ในแง่ของพุทธศาสนาถือว่ารูปธรรมกับนามธรรมนั้นอิงอาศัยกันโดยตลอด ...

ในแง่ของจิตนั้นเป็นนามธรรม ตามหลักการก็ถือว่าประณีตกว่ารูปธรรม ยีนนั้นก็เป็ยารูปธรรม ที่ยีนเป็นอย่างนี้ ในทางพุทธศาสนาก็ถือว่ามียีนนามธรรมอยู่ด้วย ตัวนามธรรมนั้นต้องมีอิทธิพลหรือเป็นตัวที่ทำให้เกิดผลต่อรูปธรรม [น. ๕๑๔]

การซื้อขายอวัยวะในแง่จริยธรรม

... มันอยู่ที่ความสุจริตหรือไม่สุจริต ถ้าไม่สุจริตเป็นปัญหาแน่

...

... ในแง่ของผู้ขายเขามีสิทธิ ปัญหาอยู่ที่ว่าควรหรือไม่ ตอนนี้ปัญหา อยู่ที่ความควร ที่ควรไม่ควรคือมันจะเกิดปัญหาอะไรต่อไปอีก

... ถ้าบริสุทธิ์ที่สุดในทางจริยธรรม ก็คือการที่มนุษย์มีเมตตา กรุณาต่อกัน เมื่อสามารถผ่าตัดเปลี่ยนอวัยวะได้ ตนจะเสียสละให้อันนี้คือจุดที่สมบูรณ์ จากจุดนี้แล้วจะเบี่ยงเบนจากจริยธรรมลงไปตามลำดับ จะมากขึ้นก็แล้วแต่พฤติกรรมของมนุษย์ที่ประกอบด้วยความเจตนาไปต่างๆ ถ้าหันเหจากตัวจริยธรรมนี้แล้ว โอกาสที่จะเกิดผลเสียก็มากขึ้นเรื่อยไป [น. ๕๑๕]

คนไทยกับป่า*

... ปัญหาที่เกิดแก่ป่าเป็นปัญหาที่เกิดจากคน ป่าไม่ได้เกิดเป็นปัญหาเอง ปัญหาเกิดจากคนแล้วในที่สุดปัญหาก็เกิดแก่คน แสดงว่ามนุษย์เป็นผู้สร้างปัญหาแล้วก็เป็นผู้ได้รับปัญหาในที่สุด เพราะว่าคนไปเอาจากป่า ทำร้ายป่า เสร็จแล้วคนก็เดือดร้อนเอง เป็นผู้สร้างปัญหาคือแล้วก็เป็นผู้รับปัญหาคือ แล้วก็เลยต้องเป็นการแก้ปัญหามาจากคน ไปๆ มาๆ เป็นเรื่องของตนเองทั้งนั้น คนสร้างปัญหา แล้วคนก็จะแก้ปัญหามาของคน เพราะฉะนั้นเวลานี้ที่มนุษย์คิดจะแก้ปัญหามาในเรื่องป่านั้น โดยมากเราจะทำโดยไม่ได้เห็นแก่ป่า แต่เราแก้ปัญหามาเรื่องป่าเพื่อเห็นแก่คน เราทำเพื่อคน เราไม่ได้ทำเพื่อป่า จะว่ากันไปแล้ว มนุษย์ก็ยังคงอยู่ในสภาพเห็นแก่ตัวนี้เอง เราไม่ได้เห็นแก่ป่า ใจเราเห็นแก่ตัว เราอยากจะเอาประโยชน์เพื่อมนุษย์ เราเอาจากป่า จนกระทั่งป่ามันจะแย่แล้ว จนมันเกิดภัยอันตรายแก่ตัวเองแล้ว ก็จึงคิดแก้ปัญหามา แต่ที่เราจะแก้ปัญหานั้น เราไม่ได้เห็นแก่ป่า เราเห็นแก่ตัวเรา แก้เพื่อเห็นแก่ตัวมนุษย์เอง

[น. ๑๔]

* ป่าสุกถาวร ที่สถานพำนักสงฆ์สายใจธรรม เขาสำโรงดงยาง วันที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๖ (พิมพ์ครั้งที่ ๒ - วันที่ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๗)

เวลานี้เรามองโดยเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง เราแยกตัวเองออกมา แล้วเราก็เรียกธรรมชาติส่วนอื่นนอกจากตัวเราว่า **ธรรมชาติแวดล้อม** คือเราเอาคนเป็นหลักแล้วเราก็พูดออกไปว่า ธรรมชาติแวดล้อม ... แต่ความจริงก็คือ ถ้าหากว่าคนทำอะไรไม่ดี คนเองนั่นแหละจะหมด และถึงคนจะหมดธรรมชาติดีก็จะยังอยู่ แล้วต่อนั้นธรรมชาติดีก็จะไม่ได้แวดล้อมคนอีกต่อไป เพราะฉะนั้นมันก็คงไม่เรียกว่าธรรมชาติแวดล้อม มันก็เป็นธรรมชาติเฉยๆ เป็นธรรมชาติที่มันอยู่ของมันเองโดยไม่มีคน ... [น. ๑๖]

... คนไทยแต่เดิมนี่มีคติอะไรบางอย่างที่ทำให้เห็นว่า คงจะมีความรู้สึกเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในทางที่ดีงามอยู่เหมือนกัน ความรู้สึกนี้จะเป็นไปในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการที่ต่างคนต่างต้องพึ่งพากัน อย่างคำโบราณที่ว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” อันนี้ก็แสดงถึงความความรู้สึกที่ว่าต้องอาศัยกัน หรืออย่างสุภาวชิตเถาว่า “เสือพึ่งเพราะป่าปก ป่ารกเพราะเสื่อยัง ดินเย็นเพราะหญ้ายัง และหญ้ายังเพราะดินดี” อันนี้ก็แสดงถึงความรู้ตระหนักต่อระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันในธรรมชาติ ซึ่งก็คือระบบแห่งดุลยภาพนั่นแหละ ...

[น. ๑๗-๑๘]

คติเรื่อง **เมตตากรุณา** นี้ก็เป็นสิ่งสำคัญมาก พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีเมตตาต่อมนุษย์ด้วยกัน และมีเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งหมด ถ้าเรามีลักษณะหรือท่าทีแห่งเมตตานี้ เราจะไม่ทำร้ายกัน การที่จะใช้หรือการที่จะทำอะไรต่อพืชต่อสัตว์จะเป็นไปด้วยเหตุผล โดยการใช้ปัญญาพิจารณาก่อน ไม่ทำโดยประมาท หรือทำโดยไม่คิดไม่พิจารณาไม่เห็นความหมาย [น. ๒๔]

... พร้อมกับการที่ถือว่าธรรมชาติรวมทั้งสัตว์ และพืชทั้งหลายเป็นสภาพแวดล้อมและเป็นบรรยากาศที่น่ารื่นรมย์สวยงาม ทำให้มีความสุขแล้ว ธรรมชาติก็เป็นส่วนประกอบหรือเป็นปัจจัยในการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ด้วย ... [น. ๒๕]

... คนเราถ้ามองธรรมชาติอย่างถูกต้อง ก็จะได้เรียนรู้จักธรรมชาติ ธรรมชาติจะช่วยขัดเกลาและสร้างเสริมคุณภาพของจิตใจได้ เริ่มตั้งแต่เป็นเครื่องชักจูงจิตใจให้โน้มไปสู่ความสงบ โน้มไปสู่ความมีเมตตาการุณย์ และความรู้สึกที่ประณีตอ่อนโยนตลอดจนช่วยให้เกิดสมาธิและการที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติ รู้เท่าทันโลกและชีวิต ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงใช้ธรรมชาติแวดล้อมของป่าเป็นส่วนประกอบในการฝึกคน เช่นให้พระที่บวชใหม่เข้าไปอยู่ในป่า ให้ไปได้รับวิเวก จิตใจจะได้โน้มไปสู่ความสงบ และใช้เป็นเครื่องช่วยในการปฏิบัติ เช่น การฝึกสมาธิ [น. ๒๕-๒๖]

เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่สงบ ปราศจากเสียงรบกวนและกิจกรรมที่วุ่นวาย ท่านเรียกว่า กายวิเวก คือความสงบทางด้านกาย เมื่อบรรยากาศทางด้านร่างกายสงบ โดยเฉพาะเมื่อไปอยู่ในป่า ในร่มไม้หนึ่ไม้ที่มีความสงบ มีแต่ธรรมชาติ มีเสียงนกร้อง มีแต่เสียงหริตหริ่งเรไร ฯลฯ ก็ช่วยชักนำจิตใจให้โน้มไปสู่ความสงบด้วย เมื่อจิตใจรู้สึกมีความสุขสงบมีความสุขอิ่มใจ มีความสดชื่น โน้มโน้มไปในทางที่ดี ก็จะทำให้เกิด จิตวิเวก คือความสงบทางจิตตามมา เมื่อจิตใจสงบสงัด ไม่มีอารมณ์วุ่นวายใจเข้ามารบกวน มีสมาธิ ก็อยู่ในสภาพที่พร้อมจะฝึกฝนพัฒนายิ่งๆ ขึ้นไปอีก คือเอาจิตที่พร้อมดีอย่างนั้นแล้วไปใช้งาน ในการพิจารณาพิจารณาให้เกิดปัญญา เห็น

ความจริงของสิ่งทั้งหลาย ทำให้จิตใจเป็นอิสระที่เรียกว่าเป็น **อุปวิเวก** คือทำให้เกิดความสงัดจากกิเลสต่อไปในที่สุด [น. ๒๖]

... ในเมืองไทยเรานี้ ผู้คนมีลักษณะที่ไม่ค่อยเป็นมิตรกับธรรมชาติ แต่มีลักษณะที่ชอบเบียดเบียนรังแก มีจิตใจโน้มเอียงไปในทางที่จะทำลายหรืออย่างไร อันนี้ก็น่าประหลาดใจ มันเป็นไปได้อย่างไร [น. ๔๐]

... การยึดถือว่า ธรรมชาติเป็นสมบัติของเรา หรือว่าเราเป็นผู้ครอบครองธรรมชาตินั้น ในแง่ของธรรมแล้วมันเป็นจริงไม่ได้ เพราะมนุษย์ไม่สามารถไปยึดครองเป็นเจ้าของอะไรได้จริง สิ่งทั้งหลายทั้งปวงก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราได้แต่สมมติกันเท่านั้นว่าเป็นเจ้าของ แต่โดยสัจธรรมแล้วเป็นไปไม่ได้ สิ่งทั้งหลายเป็นของธรรมชาติ มันเป็นไปตามกฎธรรมชาติ มันไม่ได้เป็นไปตามความอยากของคน เราจะไปบังคับมันไม่ได้ บงการมันไม่ได้ นอกจากทำตามเหตุปัจจัยของมัน แล้วมันก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น ... [น. ๔๔]

... ในเมื่อชาวบ้านยังไม่มีจิตสำนึกที่ประกอบด้วยเหตุผลในการที่จะรักษาป่าด้วยความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ เราก็อาจต้องเอาความรู้สึกแบบย่าเเกรงพวกเทพเจ้าต่างๆ นี่มาช่วย จนกว่าเมื่อใดชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความจริงของธรรมชาติมากขึ้น ก็จะโอนมาสู่ความรู้สึกแบบมีเหตุผลมากขึ้น และมีความคิดแบบพึ่งพาอาศัยกัน เมื่อนั้นแหละเขาจึงจะรักษาธรรมชาติ อนุรักษ์ป่าได้เอง [น. ๕๕]

จุดที่น่าสังเกตในที่นี้คือ ตอนนั้นได้มีความรู้สึกที่แพร่หลายไปอย่างกว้างขวางว่า ป่าเป็นเครื่องหมายแห่งความล้าหลัง ป่าเป็น

เครื่องหมายแห่งความเถื่อน ป่า คู่กับคำว่า **เถื่อน** คือป่าเถื่อน เถื่อนก็คือ ไม่พัฒนา เพราะฉะนั้นมีต้นไม้ที่ไหนก็อาจจะตัดเสีย แล้วก็ปลูกสร้างอาคารคอนกรีตขึ้นมาแทน [น. ๔๗-๔๘]

... ศาสนา ปรัชญา และวิทยาการต่างๆ ของตะวันตก รวมทั้งพวกนักเศรษฐศาสตร์ และนักประวัติศาสตร์ ไม่ว่าทางฝ่ายทุนนิยมหรือสังคมนิยม แทบจะหมดสิ้นในตะวันตกมีความคิดความเชื่ออย่างนี้ทั้งนั้น ... คือความคิดที่มนุษย์แยกตัวจากธรรมชาติออกมา ตั้งตนเป็นผู้ครอบครองจัดการ [น. ๕๓]

ถ้าจะสรุปความเป็นไปในแนวทางการพัฒนาของตะวันตกในปัจจุบัน เขาได้มาถึงจุดเปลี่ยนที่เกิดจากการมีความสำนึกผิด ๒ ประการ คือ

๑. ความสำนึกผิดในระดับปฏิบัติการ

ระดับปฏิบัติการ คือ การกระทำต่างๆ ทั้งพฤติกรรมและกิจการในกระบวนการพัฒนาซึ่งเขายอมรับว่าได้ดำเนินมาผิดพลาดทำให้เกิดความเสียหายต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะก็คือธรรมชาติแวดล้อมเสีย

๒. ความสำนึกผิดในระดับรากฐานความคิด

ระดับฐานความคิด คือ ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี แนวความคิดทางปรัชญา และบทบัญญัติ หรือหลักคำสอนของศาสนา ที่เป็นต้นแหล่งหรือที่มาของพฤติกรรมและการดำเนินกิจการต่างๆ อย่างที่บอกว่าการพัฒนาอย่างนี้ก็มีเพราะมีฐานความคิดอย่างนี้

[น. ๕๔]

... การที่จะแก้ปัญหาทั้งหมดในเรื่องที่เกี่ยวกับธรรมชาติ

หรือสภาพแวดล้อมรวมทั้งเรื่องป่านั้น เราจะต้องหาจุดลงตัวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติให้เด่นชัดว่าเราจะเอาอย่างไร มนุษย์จะสัมพันธ์กับธรรมชาติในลักษณะไหน มีท่าทีแห่งความรู้สึกต่อกันอย่างไร จะต้องลงไปถึงขั้นนี้ จึงจะแก้ปัญหาได้ ...

ถึงแม้ว่าตอนนี้เราจะไม่มีเวลาพูดถึงเรื่องราวฐานความคิดของฝรั่งแต่เพียงสังเกตนิดหน่อยก็จะเห็นว่าเขาชอบย้ำกันอยู่เสมอว่า จะต้องมองมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ขอให้สังเกตดู หนังสือของฝรั่งตอนนี้จะพูดเรื่องนี้และย้ำบ่อยๆ ซึ่งมันไม่ใช่ความคิดเดิมของเขาเลย ...

[น. ๕๖]

ถ้าจะพูดอย่างรวบรัด เรามองความสัมพันธ์ของคนกับป่าได้ ๔ แ่ง คือ

(๑) ในแง่เศรษฐกิจ

(๒) ในแง่สังคม

(๓) ในแง่ระบบนิเวศ และอีกแ่งหนึ่งที่ทั่วไปไม่มอง คือ

(๔) ในแง่ชีวิตจิตใจและการพัฒนามนุษย์ [น. ๕๗]

... คนโบราณต้องอาศัยป่าทุกอย่าง ปัจจุบันสีล้วนเอามาจากป่าทั้งนั้น ป่าเป็นแหล่งของปัจจัยสี่ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต ถ้าชาวบ้านยังมีป่าดีอยู่ เขาจะไม่ต้องอาศัยระบบเศรษฐกิจเงินตราแบบปัจจุบัน ชาวบ้านจะอยู่ได้โดยอาศัยธรรมชาติ แต่เมื่อไม่มีป่าหรือป่าเสื่อมโทรมไปแล้ว มนุษย์ก็ต้องมาขึ้นต่อระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา ต้องหาเงินไปซื้อของมา ต่างจากคนโบราณที่ไม่จำเป็นต้องใช้เงิน อยู่กับป่า กินกับป่ามาตลอด ตามคติที่ว่าใน

น้ำมีปลา ในนามีข้าว และในป่าก็มีสินทรัพย์ต่างๆ ที่เป็นไปตามธรรมชาติ [น. ๕๘-๕๙]

ปัจจุบันนี้ การมองในแง่ระบบนิเวศได้โยงเข้ามาหาตัวมนุษย์มาก เอาผลกระทบต่อนุษย์เป็นจุดเน้น การที่เราต้องรักษาป่าก็เพราะว่าป่าเป็นองค์ประกอบสำคัญในการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศ แล้วคุณภาพนั้นก็โยงมาถึงการดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วย เพราะคุณภาพทำให้สภาพแวดล้อมดำรงอยู่ด้วยดี **เมื่อสภาพแวดล้อมอยู่ดี มนุษย์จึงอยู่ได้** [น. ๖๔]

... เมื่อมนุษย์ต้องแย่งชิงหาวัตถุดิบบำรุงบำเรอให้พรั่งพร้อมที่สุดแหล่งที่จะได้วัตถุดิบเหล่านี้ก็ต้องไปเอามาจากธรรมชาติ จึงทำให้มนุษย์ต้องไปสัมพันธ์กับธรรมชาติในลักษณะที่ต้องไปเบียดเบียนข่มเหงแย่งชิงเอาจากธรรมชาติอีก เลยกลายเป็นว่าการที่มนุษย์แย่งชิงกันนั้นเท่ากับเป็นการสมคบกันทำลายธรรมชาติ การแย่งชิงเบียดเบียนซึ่งกันและกันในระหว่างมนุษย์นั้นมีความหมายเท่ากับว่ามนุษย์เหล่านั้นสมคบกันทำลายธรรมชาติ [น. ๖๗]

... เมื่อคนมีความสุขกับธรรมชาติแล้ว การที่จะต้องดิ้นรนหาความสุขจากการหาวัตถุดิบบำรุงบำเรอให้เต็มที่นั้น ก็จะมีขอบเขตขึ้นมาทันที มันจะลดความรุนแรงลง คือจะเกิดความพอดี เป็นไปอย่างพอดี ไม่เกิดโทสะแก่ชีวิตและสังคม และเขาก็จะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับธรรมชาติ ซึ่งจะทำให้ไม่เกิดความเสียหายแก่ธรรมชาติ และไม่เกิดความเสียหายดีกลับจากธรรมชาตินั้นด้วย [น. ๖๗]

การที่มนุษย์ไม่สามารถมีความสุขด้วยตัวเอง และต้องคอยเพิ่มปริมาณของวัตถุนอกมากขึ้น เพื่อให้ตนเองมีความสุข ถ้า

ไม่มีสิ่งเหล่านั้นอยู่ไม่ได้ ไม่มีความสุข อันนี้ในแง่ของพระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์สูญเสียอิสรภาพ กลายเป็นผู้ขึ้นต่อสิ่งภายนอก เป็นการมองสวนทางกันกับแนวคิดตะวันตก ฝ่ายหนึ่งมองว่าเป็นความยิ่งใหญ่หรือความมีอิสรภาพของมนุษย์ที่สามารถไปเอาวัตถุมาบำรุงบำเรอตนให้พรั่งพร้อมได้ แล้วตนก็มีความสุขเต็มที่ แต่พุทธศาสนากลับมองว่าการรอความสุขจากวัตถุบำเรอพรั่งพร้อมเต็มที่นั้นคือการสูญเสียอิสรภาพ เพราะมนุษย์อยู่เองมีความสุขไม่ได้ ต้องเอาความสุขไปขึ้นอยู่กับสิ่งภายนอก (น. ๗๑)

... ดุลยภาพที่สำคัญมาก ได้แก่ ดุลยภาพของความสุข และดุลยภาพที่เกี่ยวกับการพัฒนามนุษย์ เพราะฉะนั้นมนุษย์จะต้องได้รับการพัฒนาให้มีดุลยภาพในความหมายที่ถูกต้องนี้ด้วย แล้วก็จะแก้ไขปัญหานี้ได้ เขาจะสามารถเข้าถึงธรรมชาติ และมีความสุขจากธรรมชาติโดยตรง แล้วเขาก็จะอยู่กับเพื่อนมนุษย์ในสังคมที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดยไม่ต้องไปเบียดเบียนธรรมชาติ นี่คือการแก้ปัญหาที่แท้จริงแล้วจะแก้ปัญหาค่าทำลายทรัพยากรและธรรมชาติแวดล้อมได้ยากหรือแก้ไม่ตก เพราะเมื่อฐานความคิดมีอยู่อย่างนั้นแล้วพฤติกรรมในการแก้ปัญหาก็เป็นไปแบบผิดใจ มนุษย์จะต้องผิดใจในการแก้ปัญหามหาธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งจะขอเรียกว่าเป็นจริยธรรมแห่งความกลัว (น. ๗๕-๗๖)

... ถ้าเธอจะมีความสุขให้เต็มอยาก เธอก็ต้องทำลายธรรมชาติเมื่อเธอทำลายธรรมชาติ ธรรมชาติก็ทำลายเธอด้วยตกลงไปไม่รอด นี่แหละ เป็นจุดติดตัน ตอนนีจริยธรรมตะวันตกมาติดตันอยู่ตรงนี้ คือเป็นได้แค่จริยธรรมแห่งความกลัวที่ว่าเราจะต้องประพฤติดีมีทำที่ที่เกื้อกูลต่อธรรมชาติ ต้องอนุรักษ์ธรรมชาติ

ต้องมีการบริโภคอย่างยับยั้ง ด้วยความผิใจ เพราะกลัวว่าภัยจะมาถึงตัว (น. ๗๗)

การประนีประนอมก็คือ การที่ต้องยอมอดใจละเว้นการที่จะเสพสุขให้สมอยาก โดยต้องยอมยับยั้งไม่เอาเต็มที่จากธรรมชาติ เพื่อเปิดโอกาสให้ธรรมชาติดำรงอยู่และเติบโตได้บ้าง ทั้งนี้ เพราะถ้าธรรมชาติอยู่ไม่ได้ตนเองก็ต้องดับสูญด้วย ซึ่งเป็นจริยธรรมแห่งความกลัว หรือจะเรียกว่า จริยธรรมแห่งการประนีประนอม ก็ได้

... การแก้ปัญหาเศรษฐกิจดุลยภาพในระบบนิเวศทางด้านกายภาพอย่างเดียวไม่พอ ต้องมีดุลยภาพในด้านจิตใจ คือต้องให้มีความสุขของมนุษย์ในการสัมพันธ์กับธรรมชาติ ตลอดจนการเข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริงในที่สุดด้วย หลักการนี้แหละคือความสัมพันธ์ของมนุษย์กับป่า ในแง่คุณค่าต่อชีวิตจิตใจและการพัฒนามนุษย์ (น. ๗๙)

การที่จะเปลี่ยนจริยธรรมแห่งความกลัว มาเป็นจริยธรรมแห่งความสุข หรือเปลี่ยนจริยธรรมแห่งการประนีประนอม มาเป็นจริยธรรมแห่งความเอื้อประสานได้ จะต้องปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยเฉพาะป่านี้ อย่างถึงขั้นพื้นฐาน ให้มนุษย์มองเห็นและใช้ประโยชน์จากคุณค่าที่ป่าและธรรมชาติแวดล้อมทั้งหลาย มีต่อชีวิตจิตใจและการพัฒนาตนของมนุษย์ หลักการนี้จะช่วยให้มนุษย์สามารถแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติแวดล้อมที่ประสบอยู่ในปัจจุบันได้ ... (น. ๘๓)

... ถ้าจะให้ดีจึงควรจะต้องใช้วิธีประสานกลมกลืนกัน โดยให้กฎหมายเอื้อโอกาสแก่วัฒนธรรมประเพณีบ้าง ให้กฎหมายคลุมใน

ส่วนที่ต้องปรับสม่ำเสมอทั้งประเทศแล้วใช้ประโยชน์จาก วัฒนธรรมประเพณีในฐานะเป็นตัวเสริมสำคัญบ้าง [น. ๙๖]

ฉะนั้นจึงถือเป็นหลักการสำคัญว่า จะต้องสร้างพฤติกรรม เคยชินที่เอื้อต่อการบำรุงรักษาธรรมชาติ ในสังคมบางสังคมนั้น พฤติกรรมเคยชินจะเป็นอย่างนั้นเอง เนื่องจากถ่ายทอดกันมาเป็น วัฒนธรรมประเพณี แล้วก็ทำตามกันไปโดยไม่รู้ตัว ไม่ต้องพยายาม เมื่อพฤติกรรมเคยชินอย่างนั้นเป็นพฤติกรรมที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกัน ด้วยดีระหว่างมนุษย์ และเป็นพฤติกรรมที่เอื้อต่อการดำรงอยู่ของ ธรรมชาติ ก็จึงเป็นการรักษาธรรมชาติไปในตัว [น. ๙๙-๑๐๐]

... จิตสำนึกรับผิดชอบ ความเมตตา กรุณา ทำดีของจิตใจที่ ชื่นชมความงามของธรรมชาติ ความรู้สึกเป็นสุขในการอยู่กับ ธรรมชาติเป็นต้น คุณสมบัติเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องสร้างขึ้น ... [น. ๑๐๒]

... ในการที่จะให้เด็กมีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ เมื่อเด็กพร้อม เราจะต้องให้ความรู้ความเข้าใจเสริมเข้าไปเรื่อยๆ ให้เขาเห็นเหตุผล ในการกระทำของเขา เห็นคุณค่า เห็นประโยชน์ในการกระทำ แล้ว การเห็นคุณค่าของพฤติกรรม หรือประโยชน์ของพฤติกรรม และ เหตุผลที่ว่าทำไมเราจึงต้องทำอย่างนี้ ก็จะย้ำพฤติกรรมที่เขาพอใจ ให้ประทับแน่น ... [น. ๑๐๕]

คุณค่าที่ถูกต้องแท้จริงเป็นคุณค่าที่ออกมาจากตัวของสิ่งนั้นเอง แต่คุณค่าที่แท้จริงนี้ก็เกิดจากการมองย้อนพลิกกลับนั่นเอง คือ คุณค่าที่ว่าเราจะเอาประโยชน์จากมันนี้แหละ ถ้ามองอีกทีแบบ พลิกกลับด้านกัน ก็จะเห็นเป็นคุณค่าอีกแบบหนึ่งนี้ หมายความว่า ทีแรกเรามองว่า เราจะได้อะไรจากมัน เราจะเอามันมาทำอะไร แต่ทีนี้ถ้ามองกลับอีกทีหนึ่ง ความหมายจะกลายเป็นว่า สิ่ง

นั้นให้อะไรแก่เรา เมื่อก็นี่เรามองจะเอา คราวนี้เรามองว่ามัน ให้อะไรแก่เรา พอเรามองว่า มันให้อะไรแก่เราก็มันเริ่มจะเป็น คุณค่าที่แท้จริงของมันแล้ว คราวนี้เราจะมองเห็นว่ามันมี คุณค่าต่อชีวิตของเรา มันเป็นประโยชน์ มันเอื้ออำนวยต่อ ชีวิตของเรา เป็นความดีของมัน ตรงนี้แหละคือคำว่า “คุณ” ที่ โบราณเรียกว่า “มันมีคุณ” ที่เราควรจะ “กตัญญู” [น. ๑๐๗]

... เรามีการพัฒนาจากการมองหาผลประโยชน์ให้แก่ตัวเอง มาสู่การมองเห็นคุณค่าของผู้อื่น แล้วความหมายของคุณค่าก็ พัฒนามาเป็นคุณในแง่ที่ว่ามีความเกื้อกูลต่อกัน มีอุปการะต่อกัน เกื้อหนุนต่อกัน แล้วก็นำไปสู่คุณธรรมที่เป็นไปเองโดยธรรมชาติ คือ เกิดความรักแล้วก็อยากจะให้ อยากจะเกื้อกูลกัน แล้วก็มีความสุข ที่เกิดจากการให้ หรือการเกื้อกูลกันนั้น ตามหลักการแห่งการ พัฒนามนุษย์นี้ก็จะได้สิ่งที่เป็นจริยธรรมแห่งความสุข ไม่ใช่เป็น จริยธรรมแห่งความกลัว ซึ่งเป็นจริยธรรมแห่งโมหะ ที่มนุษย์กลัวภัย อันตราย แล้วจึงยอมประพฤติดีไปทีหนึ่ง ... [น. ๑๑๑]

มนุษย์ที่รู้จักกินรู้จักบริโภคให้พอดี นอกจากมีความสุขแบบ เป็นอิสระมากขึ้นแล้ว ก็ไม่ต้องห่มเทเวเลา แรงงาน และความคิดไป กับการสรวนหาสิ่งบำเรอประสาท จึงสามารถนำเอาเวลา แรงงาน และความคิด ที่จะใช้ในการหาวัตถุบำเรอบำเรอลิ้นเป็นต้น นั้นไปใช้ทำสิ่งอื่นที่ดีเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นไป เช่น การพัฒนาจิตใจ พัฒนาคุณภาพชีวิต และพัฒนาสังคม เป็นต้น [น. ๑๑๘]

ด้วยการพัฒนาคนอย่างที่ว่ามานี้ การอนุรักษ์ธรรมชาติ ก็ได้ ผลขึ้นมาจากมันที โดยไม่ต้องตั้งใจอนุรักษ์เลย เพราะว่าชีวิตมนุษย์ เป็นอิสระมากขึ้น มีความสุขโดยไม่ต้องขึ้นกับวัตถุบำรุง

บำเรอที่จะต้องคอยเอาจากธรรมชาติ แต่มีความสุขแบบที่เป็นธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากจิตใจของตัวเองที่เป็นมิตรสนิทสนมกับธรรมชาติ ตลอดจนเข้าถึงความจริงแห่งธรรมชาติของโลกและชีวิตด้วยปัญญาที่สว่างแจ้ง เมื่อปัญญาเกิดขึ้น ความพอใจและความสุขอย่างใหม่ก็เกิดขึ้นทันที มนุษย์ก็เป็นอิสระมากขึ้น ธรรมชาติก็ปลอดภัยมากขึ้น มีโอกาสอยู่ดีมากขึ้น ประสานไปด้วยกันทั้งหมด นี่แหละคือหนทางแห่งดุลยภาพที่เกื้อกูลต่อทุกฝ่าย ... [น. ๑๑๘-๑๑๙]

ป่าอย่างนี้ก็อยู่ในใจของคนนี้แหละ คือภาวะจิตใจที่ไม่พัฒนา ป่าที่อยู่ในใจคนนี้แหละ ที่เป็นตัวเหตุให้เกิดการทำร้าย และทำลายป่าข้างนอก โดยการไปตัดต้นไม้ เพราะฉะนั้นที่ท่านบอกว่าให้ตัดป่าเสีย นั่นก็คือให้ชำระล้างป่าที่อยู่ในใจคน คือตัดความเห็นแก่ตัว ตัดความคิดที่ว่าใครมีกำลังมากกว่าก็เอาข่มเหงคนอื่น แล้วก็ทำรุนแรงโหดร้าย ไม่ทำตามกฎเกณฑ์กติกา ได้แก่กิเลส ที่สกปรกรกรุงรังอยู่ในใจ ... ท่านจึงบอกว่าตัดป่าแต่อย่าตัดต้นไม้ [น. ๑๒๒-๑๒๓]

คนไทยกับสัตว์ป่า*

ในการที่ป่ากับสัตว์ป่าร่อยหรอลงไปนี้ ผู้ทำลายป่าและสัตว์ป่า หรือศัตรูสำคัญคือใคร ถ้าตอบอย่างง่าย ๆ ก็คือ สัตว์เมือง สัตว์ป่านั้นคู่กับสัตว์เมือง สัตว์เมืองคือใคร ก็คือ คน คนนี้แหละเป็นสัตว์เมือง แต่ที่จริงนั้น เดิมแท้คนเรานี้กับสัตว์ป่า ก็เป็นสัตว์ป่าด้วยกันทั้งนั้น เมื่อเกิดมาเดิมมนุษย์ก็เป็นสัตว์ป่า ฉะนั้นถ้ามองในแง่ว่าเป็นสัตว์ป่าด้วยกัน ก็ต้องนับว่าสัตว์ป่าที่เรียกว่ามนุษย์นี้ร้ายที่สุด เพราะได้ตั้งหน้าตั้งตาทำลายสัตว์ป่าชนิดอื่นให้ร่อยหรอหมดไป จนแทบจะเหลือแต่ตัวคนเดียว [น. ๘]

สิ่งที่มาช่วยส่งเสริมการทำลายป่าหรือสัตว์ป่า ก็คือ เทคโนโลยี มนุษย์ยุคนี้เจริญด้วยเทคโนโลยีเป็นอย่างมาก สัตว์เมืองมีเทคโนโลยีที่จะทำลายทั้งสัตว์ป่า และป่า ... [น. ๙]

เพราะเหตุที่ป่าและสัตว์ปาลดหายไปอย่างรวดเร็ว ต่อมาคนเราก็เห็นภัยอันตรายที่เกิดขึ้นกับตนเอง เพราะป่าเป็นแหล่งธรรมชาติที่ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ถ้ามีแต่ความแห้งแล้ง มนุษย์ก็จะขาดแคลนอาหารเป็นต้น ดินฟ้าอากาศก็จะแปรปรวน

* ปาฐกถาธรรม ณ สถานพำนักสงฆ์สายใจธรรม เขาสำโรงดงยาง อ. พนมสารคาม จ. ฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ (พิมพ์ครั้งที่ ๑ - มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑)

และยิ่งมาถึงสมัยนี้ ภัยอันตรายจากการที่ธรรมชาติแวดล้อมเสื่อมโทรมและทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอ ก็ปรากฏชัดขึ้นทุกที

เมื่อคนเห็นภัยอันตรายมาถึงตัวแล้ว ก็เห็นความสำคัญของป่า จึงพยายามที่จะหาทางอนุรักษ์ป่าพร้อมทั้งสัตว์ป่าไว้ มนุษย์มีวิธีการทำอย่างไร มนุษย์ก็ต้องหันมาสู้กับมนุษย์ด้วยกันเอง หมายความว่า ตอนนี้สัตว์เมืองต้องมาสู้กับสัตว์เมือง เพื่อจะช่วยเหลือป้องกันป่าและสัตว์ป่าไว้ เช่น มีการออกกฎหมายแผ่นดินมาป้องกัน ให้สัตว์เมืองไม่ไปตัดไม้ทำลายป่าและไม่ไปยิงสัตว์ป่า [น. ๑๐]

ไม่เฉพาะคนยากจนที่มีความจำเป็นในการเลี้ยงชีวิตเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม แม้แต่คนที่ร่ำรวยแล้ว แต่โลกมากมาย ก็เป็นเหตุหนึ่งด้วย คือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์ ก็เอาสัตว์ป่าไปหาผลประโยชน์ด้วยการค้าออกไปต่างประเทศ ลักลอบขายหาเงินมาเพื่อความร่ำรวยของตนเอง หรือตัดไม้ทำลายป่าเพื่อผลประโยชน์ของตนเองต่างๆ ที่ร่ำรวยอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นไม่ใช่เฉพาะคนจนเท่านั้น คนรวยก็ร่ำรวยมาก จึงยังมีทั้ง ๒ ฝ่าย ทั้งคนจนและคนรวยช่วยกันทำลายป่า [น. ๒๔]

นอกจากนั้นก็คือ จิตใจที่ขาดเมตตากรุณา ข้อนี้เป็นพื้นฐานที่สำคัญที่สุด ถ้ามีเมตตากรุณาเพียงอย่างเดียวก็แก้ปัญหาคได้หมด แต่มันเป็นเรื่องใหญ่มาก เราพูดได้แต่แก้ยาก แต่ก็ต้องพูดไว้ว่า เหตุอย่างหนึ่งที่สำคัญก็คือการที่คนเราขาดความเมตตากรุณา ไม่เห็นแก่สุขทุกข์ของสัตว์ เวลาเห็นมันทุกข์ เราไม่มีความเห็นใจ เวลามันอยู่ดีๆ เราก็ไม่รักมัน ไม่เห็นแก่ความสุขของมัน เรียกว่าขาดความเมตตากรุณา [น. ๒๕-๒๖]

อีกอย่างหนึ่งที่สำคัญที่สุด เป็นเรื่องของผลประโยชน์ขัดกันระหว่างสัตว์บ้านกับสัตว์ป่า หรือสัตว์เมืองกับสัตว์ป่า ที่ว่าผลประโยชน์ขัดกัน ก็อย่างที่ว่าเมื่อ ก็ เช่นเราจะพัฒนาบ้านเมืองเราก็ต้องทำเขื่อนทำถนนหนทาง ผลประโยชน์ของเราก็ขัดกับผลประโยชน์ของสัตว์ป่า ... [น. ๒๖]

ปรากฏว่าทั้งๆ ที่รู้เหตุรู้ผลว่าถ้าทำลายต้นไม้หรือทำลายสัตว์ป่าไป จะเกิดภัยอันตราย จะสูญเสียทรัพยากรของธรรมชาติ ธรรมชาติแวดล้อมจะเสื่อมโทรม แต่ทั้งๆ ที่รู้อย่างนี้เราก็เห็นแก่ผลประโยชน์มากกว่า ... เอาความรู้ที่มีอยู่มาใช้ความโลภเลย มีความสามารถในการทำลายป่าและทำลายสัตว์ป่าได้มากกว่าชาวบ้าน กลายเป็นว่าก่อปัญหาหนักขึ้น *ความเชื่อ*เก่าที่ช่วยรักษาป่าก็หมดไป เหตุผลใหม่ที่จะช่วยรักษาป่าก็ไม่มีผล ... [น. ๒๗]

ในที่สุด ปัญหามาอยู่ที่การพัฒนาคน ทั้งนั้น เราต้องยอมรับว่า เราพัฒนาคนไม่ทัน ถ้าคนไม่พัฒนาแล้วก็กลายเป็นว่า ให้คนยังโง่ เชื่องมง่าย อย่างคนโบราณดีกว่า คนโบราณที่เชื่อผีสง่างเทวดากลับรุกขเทวดาว่าถ้าไปตัดต้นไม้เทวดาจะมาหักคอกยังช่วยรักษาป่าไว้ได้ แต่คนสมัยปัจจุบันนี้จะอาศัยเหตุผลรักษาป่า ก็ใช้เหตุผลไปไม่รอด ความโลภเก่งกว่าปัญญา ฉะนั้นจึงต้องให้เลิกดู เมืองไทยของเรานี้อาจเป็นเพราะพัฒนาไม่พอดี สิ่งเก่าที่ควรจะรักษาเอาไว้ก็ไปทำลายเสีย การพัฒนาคนในแบบใหม่ที่จะให้มีปัญญารู้จักใช้เหตุผลมาบังคับควบคุมพฤติกรรมของคนก็ทำไม่ได้ เลยกลายเป็นเสียทั้ง ๒ ด้าน ... [น. ๒๗-๒๘]

ตอนนี้การรักษาป่าและสัตว์ป่า ก็เลยมาเน้นกันมากในแง่ของการควบคุม เช่น ควบคุมการล่าสัตว์ ควบคุมการลักลอบล่าสัตว์ป่า วิธีการควบคุมนี้เป็นวิธีการที่ค่อนข้างไปทางบังคับ การที่จะได้ผลจริงนั้นมันอยู่ที่จิตใจเอาด้วย วิธีการแบบบังคับควบคุมก็เหมือนกับต้องมีการต่อสู้กันตลอดเวลา ฝ่ายหนึ่งควบคุมคอยรักษา อีกฝ่ายหนึ่งก็จ้องทำลาย ถ้าใช้วิธีสู้กันแบบนี้ เห็นจะสำเร็จยาก เพราะฝ่ายที่จ้องจะทำลายมีมากกว่า คงจะชนะ ฝ่ายรักษาคงจะแพ้ [น. ๒๘]

คนที่ยากจนขาดแคลนนั่นก็คือ คนที่สู้กันด้วยกันไม่ได้ คนที่เป็นสัตว์เมืองด้วยกันนี่แหละยังมีการแก่งแย่งกัน มีการแบ่งแยกกันเป็นคนเมืองกับคนป่า คนเจริญกับคนล่าหลัง คนเจริญแล้วก็เอาเปรียบคนที่ล่าหลัง คนเมืองก็เอาเปรียบคนบ้านนอก เมื่อคนป่าหรือคนบ้านนอกขาดแคลนไม่มีทางสู้ เขาสู้กันด้วยกันไม่ได้ ก็ไปรังแกสัตว์ และรังแกป่า หมายความว่า **สัตว์เมืองที่สู้สัตว์เมืองด้วยกันไม่ได้ก็ไปรังแกสัตว์ป่า** [น. ๒๘-๒๙]

เวลานี้เราจะรักษาป่า แต่เรามองคนเหมือนว่าเป็นศัตรูกับป่า เราก็เลยกันคนไม่ให้เข้าไปใช้ป่า ที่นี้เมื่อคนเขาอาศัยป่า เขาไม่ได้ประโยชน์จากป่าเขาก็ไม่เห็นเหตุผลที่จะรักษาป่าและเมื่อเขาอยากจนไม่มีทางหากินอย่างอื่น เขาก็จะต้องหาทางเข้าไปลักลอบเอาของในป่ามากินมาบริโภค ก็เกิดการทำลายป่าทั้ง ๒ ประการ คือ ทั้งไม่ร่วมมือรักษา และหาทางลักลอบทำลาย ฉะนั้น ในเรื่องปัญหาความยากจนขั้นแค่นี้จะต้องพยายามให้มากกว่าจะแก้ไขกันอย่างไร **ไม่ให้คนจำนวนหนึ่งที่สู้กันด้วยกันไม่ได้ ต้องไปทำลายสัตว์ป่า แล้วก็ทำลายป่าให้หมดไป** [น. ๒๙-๓๐]

การพัฒนาแบบยั่งยืนนั้นคือการพัฒนาที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน

ซึ่งจะต้องทำให้ได้ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ต้องประสานผลประโยชน์ และต้องประสานความร่วมมือแล้วก็อยู่ด้วยกันไปอย่างมีความสุขร่วมกัน ถ้าฝ่ายหนึ่งได้ฝ่ายหนึ่งเสีย อย่างที่เป็นอยู่เวลานี้ มันก็ต้องชิงไหวชิงพริบกันตลอดไป การแก้ไขปัญหาก็จะไม่สำเร็จแน่ การพัฒนามันก็ไม่มียั่งยืน [น. ๓๐]

แท้จริงนั้น ความสำเร็จอยู่ที่ว่าชาวบ้านต้องการรักษาป่า แล้วเจ้าหน้าที่พิทักษ์ป่ามาเป็นตัวแทนชาวบ้านในการดูแลป่า ถ้าอย่างนี้จึงจะสำเร็จ ฉะนั้นที่แท้แล้วจะต้องทำให้การรักษาป่านี้เป็นหัวใจหัวใจของชาวบ้านหรือของประชาชน แต่มีคนส่วนน้อยที่ทำลายป่า เราก็เลยต้องมีเจ้าหน้าที่เฝ้าดูแลบ้าง นอกจากนั้นเหตุอาจมาจากเรื่องอื่นมากกว่าคน จึงทำให้เราต้องมีเจ้าหน้าที่พิทักษ์ป่า ... [น. ๓๒]

... ในเรื่องการแก้ปัญหาการทำลายป่าและสัตว์ป่า โดยเน้นสิ่งที่จะต้องทำ ๒ อย่างคือ [น. ๓๒-๓๓]

๑. การพยายามประสานประโยชน์ของทุกฝ่าย รวมทั้งการแก้ปัญหาความยากจนด้วยวิธีประสานผลประโยชน์นี้ และการสร้างระบบพึ่งพาอาศัยกันระหว่างความอยู่รอดของคนกับความอยู่รอดของป่าและสัตว์ป่าให้เด่นชัดขึ้นมา
๒. การพัฒนาคน ให้ลดความโลภความเห็นแก่ตัว และความโหดเหี้ยม โดยปลูกฝังเมตตากรุณาแก่กันแต่เด็กๆ รวมทั้งให้มีปัญญามองเห็นคุณค่าของป่า และรักป่าด้วยใจที่มีปัญญาหนุนนำ

ถ้าเราพัฒนาคนไม่สำเร็จ แม้ว่าคนนั้นจะเป็นสัตว์เมืองก็จริง ตัวอยู่ในเมืองแต่หัวใจเป็นสัตว์ป่า และจะเป็นสัตว์ป่าที่ร้ายกว่าสัตว์

ป้าชนิดไหนๆ ทั้งหมด ดังจะเห็นได้ง่ายๆ ว่า กวางไม่หมดป่าเพราะ เลือกกัด แต่กวางอาจจะหมดป่าเพราะคนล่า [น. ๓๓]

ที่นี้สัตว์ป่าทั้งหลายนี้มันร้ายก็จริง แต่มันก็ฆ่ากันได้ทีละตัวๆ เท่านั้น และฆ่าแล้วก็แล้วกันไป แต่คนนี่ฆ่ากันทีละมาดๆ บางทีคนเดียว ฆ่าคนได้เป็นแสนเป็นล้าน ถ้าถูกระเบิดมาตถุมคนเดียวเท่านั้น เช่น ระเบิดไฮโดรเจน หรือนิวเคลียร์บอมบ์ ระเบิดขึ้นมาก็อาจ ทำลายโลกได้ ยิ่งกว่านั้นยังมีการฆูอาฆาตกันอีก ฆ่ากันครั้งนี้ไม่พอ ยังฆ่ากันไปจนถึงชั้นลูกหลาน อย่างเผ่านี้กับเผ่าโน้น หรืออย่างบาง ชาติ บางสังคม อาฆาตกันมา ฆ่ากันไม่รู้จักเลิก เดียวนี้ก็ยังมียู ซึ่ง เป็นสภาพที่ไม่มีในหมู่สัตว์ทั้งหลายอื่น สัตว์ทั้งหลายอื่นเหล่านั้นไม่ มีการฆูอาฆาตจองเวรกันขนาดนี้ [น. ๓๕-๓๖]

... **อย่างน้อยในขั้นต้น คือถิอศีล ๕ ข้อที่หนึ่งว่าเราจะไม่ รังแกสัตว์** เราไม่ไปทำร้ายมัน ได้แค่ศีล ๕ ข้อที่ ๑ นี้ ก็ช่วย รักษาสัตว์ป่าได้มากมาย [น. ๓๖-๓๗]

สุวรรณสามชาดกเป็นเรื่องที่แสดงเมตตาบารมี พระโพธิสัตว์ เกิดอยู่ในป่า และอยู่กับสัตว์ป่าอย่างเป็นมิตร ไปไหนก็ไปด้วยกัน สัตว์ป่าเช่นกวางเห็นสุวรรณสามแล้ว ไม่มีความหวาดกลัวเลย มีแต่ เข้ามาหา มาแวดล้อม เวลาสุวรรณสามไปเอนน้ำก็มีพวกกวางมา เดินไปด้วย เอาหมอน้ำวางบนหลังกวาง แล้วก็พากันไปที่สระน้ำ ตักน้ำมาแล้วกวางก็ช่วยแบกหมอน้ำมาที่อาศรม อะไรอย่างนี้ นี่ เป็นชีวิตที่อยู่อย่างเป็นกันเอง เป็นมิตร มีน้ำใจไมตรี [น. ๓๘]

ในทางธรรม เรานำสัตว์มาใช้เป็นสัญลักษณ์เปรียบเทียบใน ทางที่ดีงาม ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบพระองค์เป็นเหมือน ราชสีห์ ซึ่งเป็นสัตว์ที่ถือว่าเป็นเจ้าป่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระ

ศาสนา สั่งสอนสั่งธรรมเหมือนดังราชสีห์ ที่บันลือสีหนาท ออกไป แล้ว สัตว์ป่าทั้งหลายก็เฝ้าบหมด เหมือนกับพระพุทธเจ้าทรงแสดง ธรรม ประกาศสั่งจะเป็นความจริงที่ไม่มีใครเถียงได้ ทุกคนยอมรับ แม้แต่พระพุทธเจ้าจะบรรมก็เรียกว่าสีห์ไสยาสน์ คือนอนอย่าง ราชสีห์ [น. ๔๗]

พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมสำคัญไว้คือ ความไม่ประมาท โดยอุปมาเสมือนว่า รอยเท้าสัตว์บกชนิดใดก็ตาม ย่อมไม่มีอย่าง ไหนใหญ่กว่ารอยเท้าช้าง รอยเท้าทุกชนิดลงได้ในรอยเท้าช้าง ฉะนั้น ธรรมทั้งปวงก็ลงได้ในความไม่ประมาท ฉะนั้น พุทธพจน์ นี้พระพุทธเจ้าตรัสไว้ เพื่อแสดงความสำคัญของความไม่ ประมาท [น. ๔๙]

ความไม่ประมาทเปรียบเหมือนรอยเท้าช้างอย่างไร ถ้าเรามี ความไม่ประมาทแล้ว ธรรมทุกข้อที่ได้เรียนรู้ ไม่ว่าจะเรียนมากเรียน น้อย เรียน ๑๐ ข้อ หรือเรียน ๕ ข้อ ก็ได้รับการปฏิบัติหมด แต่ถ้า เรามีความประมาทเสียอย่างเดียว เรียนธรรมทั้งตู้ก็ไม่ได้ปฏิบัติสัก ข้อเดียว ... ธรรมทุกข้อนอนหลับอยู่ในตู้คัมภีร์ทั้งหมด ...

[น. ๔๙-๕๐]

ชาวพุทธเราจะต้องเห็นความสำคัญของความไม่ประมาท และความไม่ประมาทอย่างหนึ่งก็คือ การที่จะเอาใจใส่และเอาจริง เอาจังในการรักษาธรรมชาติแวดล้อมเวลานี้ทรัพยากรธรรมชาติของ เมืองไทยกำลังร่อยหรอมาก ธรรมชาติแวดล้อมก็มีสภาพเสื่อมโทรม มลภาวะก็สูง **เวลานี้คนไทยเราดกอยู่ในความประมาทหรือเปล่า** ถ้าประมาทไม่ช้าเราจะประสบความลำบาก ทรัพยากรธรรม- ชาติจะหมดไป ... [น. ๕๐]

... มนุษย์อาจจะอนุรักษ์สัตว์ป่าด้วยความเห็นแก่ตัว เวลานี้ลองดูให้ดี การที่มนุษย์อนุรักษ์สัตว์ป่านั้นไม่ได้อนุรักษ์เพราะเห็นแก่สัตว์ป่า คือไม่ได้มีน้ำใจต่อสัตว์ป่า มิใช่เพราะมีเมตตากรุณาต่อสัตว์เหล่านั้น การที่มนุษย์อนุรักษ์สัตว์ป่าก็เพื่อเห็นแก่ประโยชน์ของตน คือไม่ได้รักสัตว์แต่รักผลประโยชน์ของตนเอง หรือมุ่งหาและรักษาผลประโยชน์ของตนเอง เราไม่ได้เห็นแก่สุขทุกข์ของมันที่จะมีชีวิตตามธรรมชาติเลย แต่เรามีการอนุรักษ์สัตว์ป่า [น. ๕๓]

แบบที่ ๑ คืออนุรักษ์แบบพ่อค้า หมายความว่าเราอนุรักษ์สัตว์ป่าด้วยการทำให้มันแพร่พันธุ์มากๆ เพื่อเราจะได้มีสินค้าที่จะเอาไปขายหาผลประโยชน์ ...

แบบที่ ๒ คือ อนุรักษ์แบบนักวิทยาศาสตร์ เช่นทดลองผสมพันธุ์ ด้วยความอยากรู้ ว่าถ้าผสมอย่างนี้จะเกิดเป็นอย่างไรขึ้นมา โดยที่ไม่เคยมีจิตใจรักสัตว์นั้นเลย ...

แบบที่ ๓ คือ อนุรักษ์แบบเครื่องเล่น มองสัตว์เป็นเครื่องเล่น หรือเครื่องประดับ คนมีอำนาจวาสนาบารมีเอาสัตว์ป่ามาเลี้ยงไว้ประดับบ้านแสดงความยิ่งใหญ่ ... สัตว์ก็กลายเป็นเพียงเฟอร์นิเจอร์ชนิดหนึ่ง [น. ๕๔]

... จุดหมายที่แท้จริงของการอนุรักษ์สัตว์ป่าจะต้องให้เป็นไปด้วยใจที่มีเมตตากรุณา คือ อนุรักษ์สัตว์เพื่อเห็นแก่สุขทุกข์ของมัน ถ้าจะให้ดีคือ ให้มันมีชีวิตที่พึงประสงค์ตามธรรมชาติของมัน การที่จะทำได้สำเร็จก็คือ ต้องพัฒนาคน การพัฒนาคนคือ พัฒนาจิตใจให้มีเมตตากรุณา แล้วการอนุรักษ์นั้นก็จะไม่แห้งแล้ง ถ้าไม่มีน้ำใจเมตตากรุณา การอนุรักษ์นั้นก็แห้งแล้ง เพราะเราไม่จริงใจต่อมัน เราไม่เห็นแก่สัตว์ป่าแต่เห็นแก่ตัวของเราเอง ฉะนั้นเราจะต้องพัฒนา

คนโดยให้การศึกษาที่ดีอย่างที่บอกเมื่อกี้แล้ว [น. ๕๔-๕๕]

๑. ให้รู้จักมีความซาบซึ้งในคุณงามความดีและความสวยงามตามธรรมชาติ
๒. ให้มีเมตตาไมตรี ปราศจากประโยชน์สุขแก่มัน มีความสงสารเมื่อเห็นมันมีความทุกข์
๓. ให้มองเห็นมันเป็นสมาชิกหรือเป็นส่วนร่วมที่อยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน ซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกัน แม้กระทั่งให้มีความกตัญญูต่อสัตว์ [น. ๕๕]

... เมื่อเราพัฒนาคนได้สำเร็จ คนก็就会有ความดีงาม แล้วก็ประพฤติดีต่อคน และประพฤติดีต่อสัตว์ป่าทั้งหลายด้วย แล้วตอนนี้แหละมนุษย์จะกลายเป็นสัตว์ที่มีอารยธรรมที่แท้จริง [น. ๕๗]

พระกับป่า มีปัญหาอะไร?

ถ้ามองแบบง่ายๆ เท่าที่เห็นภาพ จะเห็นว่า พระพุทธศาสนา นี้คู่กับป่ามาตลอด เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าเองเมื่อเสด็จออกจากวัง ไปค้นหาสัจธรรมออกจากพระราชวังแล้วก็ไปอยู่ในป่า พระองค์อยู่ในป่าเป็นเวลานาน โดยเฉพาะตอนบำเพ็ญทุกรกิริยา รวมแล้ว ระยะเวลาที่แสวงหาสัจธรรมถึง ๖ ปี จนกระทั่งแม้จะตรัสรู้ก็ตรัสรู้ในป่าได้ร่มไม้คือ ต้นโพธิ์ [น. ๔]

... วัดในพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลก็เป็นวัดที่มีชื่อว่าป่า ได้แก่คำว่า วน หรือ วนาราม แทบทั้งสิ้น [น. ๖]

พระภิกษุอาศัยปัจจัย ๔ ซึ่งมีหลักการที่เตือนไว้เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิต ที่เรียบง่ายอยู่เสมอ ปัจจัย ๔ สำหรับพระภิกษุจึงมีชื่อเรียกพิเศษว่า นิสสัย ๔ เช่นในด้านที่อยู่อาศัยก็ให้อยู่ได้อย่าง

* ธรรมกถาของพระเทพเวที(ประยุทธ์ ปยุตโต) แสดงแก่คณะโยมญาติมิตร ณ บ้านคุณเลียบ - เจริญศรี รักตะกนิษฐ เมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ พร้อมทั้งข้อความจากธรรมกถาเรื่องอื่นของท่านบางเรื่อง เช่น ที่กล่าวตอบปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นต้น ซึ่งได้คัดลอกมารวมไว้ด้วย (พิมพ์ครั้งที่ ๔ - พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕)

ง่ายที่สุด ตั้งแต่อยู่โคนไม้ ที่เรียกว่า *รุกขมูล* เป็นการอยู่ได้ง่ายๆ ตามธรรมชาติ และชีวิตของพระจึงผูกพันอยู่กับธรรมชาติเริ่มต้นนี้ไปโดยตลอด [น. ๘]

การที่พระภิกษุจะอยู่ในป่านั้น แม้จะไม่ถึงกับมีพุทธบัญญัติกำหนดไว้เป็นพระวินัย แต่ก็เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสนับสนุน ถือว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ดีงามเกื้อกูลเป็นประโยชน์ในการศึกษา จัดเป็นวัตรประเภทหนึ่ง เรียกว่า *ธุดงค์วัตร* คือข้อปฏิบัติที่เป็นคุณสมบัติของผู้ขัดเกลตาตนเอง ซึ่งพระภิกษุจะถือปฏิบัติได้ตามความสมัครใจ จะถืออยู่ตลอดชีวิต หรือจะอยู่ชั่วคราวเป็นระยะเวลานานเท่าใดก็ได้ ซึ่งมีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่า *อารัณญิกังคะ* (องค์แห่งภิกษุผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร) เป็นธุดงค์วัตรข้อ ๑ ใน ๑๓ ข้อ

[น. ๘-๙]

มีหลักเกณฑ์อยู่ ๒ อย่างที่ทำให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา แม้จะปลีกตัวอยู่สงัดไม่คลุกคลีอยู่ในสังคม แต่ก็ปลีกตัวเด็ดขาดจากสังคมไม่ได้ คือ

ข้อบัญญัติประการที่หนึ่ง ได้แก่ ในสังคมของพระองค์เอง คือในสงฆ์ พระจะต้องมาประชุมกับสงฆ์อย่างน้อยเวลาที่มีสังฆกรรม มีกิจของที่ประชุมของส่วนรวมต้องมาร่วมพิจารณาด้วย ถึงจะไม่มีสังฆกรรมอื่น อย่างน้อยก็เดือนก็ต้องมาครั้งหนึ่ง เพื่อร่วมประชุมกันในสังฆกรรมที่เรียกว่า *อุโบสถ* ซึ่งเป็นเรื่องวินัยสงฆ์ที่ทำให้พระ แม้แต่ที่อยู่องค์เดียวในป่าก็ต้องมาประชุม ต้องมาพบกับพระอื่นๆ อย่างน้อยเดือนละ ๒ ครั้ง อันนี้เป็นข้อบัญญัติทางวินัยอันหนึ่งที่ ทำให้พระปลีกตัวไปอยู่โดดเดี่ยวโดยเด็ดขาดไม่ได้

ประการที่สอง คือ การบัญญัติไม่ให้พระทำมาหาเลี้ยงชีพเอง แม้แต่จะไปเก็บผลไม้ฉันเองก็ยังไม่ให้ ทั้งนี้เพื่อผูกชีวิตพระไว้กับประชาชน หมายความว่า พระจะห่างจากประชาชนไม่ได้ ท่านให้ฝากท้องไว้กับประชาชน [น. ๑๒]

ตามหลักบิณฑบาต พระจะต้องออกมาหาประชาชนเรียกได้ว่าทุกวัน พอเช้าก็ต้องถือบาตรออกมา ถึงแม้จะไปอยู่เดี่ยวเดี่ยวตายอย่างไรก็ตาม ก็ต้องพบญาติโยมทุกวัน พอเช้าถือบาตรออกมาโยมก็ตักบาตรให้ และเป็นโอกาสที่พระจะได้แสดงธรรมแก่ญาติโยมที่ตักบาตรนั้น พระจึงได้ทั้งอาหารเลี้ยงชีวิตตัวเอง และได้ทำหน้าที่สั่งสอนประชาชน [น. ๑๓]

... พระองค์ตรัสว่าพระที่ไปอยู่ป่ามี ๕ ประเภท

๑. ไปอยู่ป่าเพราะโง่ เซอะเซะ คือ ไม่รู้เรื่องราว เห็นเขาอยู่ก็อยู่ตามไป
๒. อยู่ป่าเพราะมีความปรารถนาอันเป็นบาป คือ อยากจะได้ชื่อเสียง อยากจะได้คำสรรเสริญเป็นต้น
๓. พระภิกษุที่อยู่ป่า เพราะจิตฟุ้งซ่าน เสียดสี อยู่ในที่ชุมนุมกับเขาไม่ได้แล้วต้องไปอยู่ป่า
๔. พระภิกษุที่อยู่ป่า เพราะเห็นว่าการอยู่ป่านั้น เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้า และท่านผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายสรรเสริญ
๕. ภิกษุผู้อยู่ป่าเพราะมุ่งความมักน้อยสันโดษปรารถนาความวิเวก สงัด ฝึกหัดขัดเกลตาตน [น. ๑๔]

พระองค์ตรัสไว้ว่า ในบรรดาภิกษุที่อยู่ป่าห้าประเภทนี้

ประเภทที่ห้าเป็นประเภทที่ติเลิศประเสริฐ ควรยกย่อง

นี่เป็นการเตือนพระที่อยู่ป่าให้สำรวจดูตนเองว่าอยู่ป่า เพราะอะไรแล้วก็ไม่ให้ถือเป็นเหตุตัดสินความดีความประเสริฐ เพียงเพราะอยู่ป่า [น. ๑๕]

... พระสงฆ์ไม่ว่าจะอยู่แบบไหนก็ช่วยกัน โดยที่ว่ามีทั้งพระอยู่ป่าและพระอยู่บ้าน ต้องประกอบกัน จึงทำให้พระพุทธศาสนาเจริญงอกงามมาได้ [น. ๑๘]

ที่นี่ ถ้าเราจะดูว่าพระพุทธศาสนากำลังอยู่ระยะเสื่อมหรือเจริญ ตอนเสื่อมก็ดูเสื่อมไปจากในเมือง แต่ว่าเวลาที่เจริญก็ต้องดูที่เมืองอีกเหมือนกัน พอตอนที่เจริญสูงสุดก็มาเจริญในเมือง

แต่ว่าพระป่าก็ต้องระวัง พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเตือนไว้แล้วว่า ที่ตนเองคิดจะอยู่ป่านั้น ควรจะมีความมุ่งหมายมีความเป็นอยู่และปฏิบัติตัวอย่างไร พระที่มีคุณสมบัติอย่างพระพุทธเจ้าตรัสไว้ จึงควรจะอยู่ป่า และจึงจะเป็นพระป่าที่ดี [น. ๑๙]

... สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงวางหลักไว้ว่าควรจะสร้างเป็นวัดนั้น ก็เป็นที่ซึ่งอยู่ระหว่างป่าระหว่างบ้าน อย่างที่บอกว่าไม่ให้ใกล้เกินไป ไม่ไกลเกินไป พระองค์ให้หลักไว้อย่างนั้น นี่แสดงว่ามันถึงป่าถึงบ้านให้เชื่อมป่ากับบ้านเข้าด้วยกัน ให้บ้านได้รับประโยชน์จากป่า แล้วป่าก็จะให้ประโยชน์แก่คนในบ้านได้ โดยที่ยังคงสภาพเป็นป่าอยู่ [น. ๒๑]

... พระที่แยกเป็น ๒ ฝ่ายนั้น ก็ต้องปฏิบัติอยู่ในทางสายกลาง ถึงจะอยู่ในบ้านในเมืองเป็นคามวาสี ก็ต้องไม่ให้ถึงกับ รุนแรงกลายเป็นคลุกคลีกับชาวบ้าน ถึงจะอยู่ในป่าเป็นอรัญ-

วาสี ก็ต้องไม่ให้ถึงกับปลีกตัวโดดเดี่ยว เป็นฤษี ซีไพร [น. ๓๐]

... การที่พระพุทธเจ้าสรรเสริญการอยู่ป่า ก็เพราะว่าป่าเป็นสถานที่ที่มีบรรยากาศเป็นวิเวก ชวนให้เกิดความสงบสงัด ซึ่งเริ่มด้วยกายวิเวก ความสงัดทางกายก่อน เมื่อเรามีความสงัดทางกาย กายห่างจากเสียงอึงคะนึง เอิกเกริก สิ่งที่จะมาล่อเร้าชักจูงต่างๆ แล้ว ก็โน้มโน้มชักจูงจิตใจให้สงบไปด้วย เมื่อจิตใจสงบแล้วก็เหมาะที่จะบำเพ็ญเพียรเพื่อกำจัดกิเลสได้ เมื่อใจปราศจากกิเลสก็เรียกว่าเป็นความสงัดจากกิเลสซึ่งเป็นวิเวก หรือความสงัดอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งเป็นขั้นสูงสุด

พระพุทธเจ้าจึงตรัสเรื่องวิเวกไว้ ๓ ขั้น คือ

๑. กายวิเวก ความสงัดกาย กายปลีกออกจากสิ่งที่รบกวน เอิกเกริก อึงคะนึง พลุกพล่าน จอแจ

๒. จิตวิเวก ความสงัดของจิต คือ จิตใจที่สงบ

๓. อรูปวิเวก ความสงัดกิเลส หหมดกิเลสไปจากใจ [น. ๓๑]

... ถึงที่สุดแล้วจะเป็นป่า หรือเป็นบ้านก็ได้ ขอให้ใจห่างจากกิเลส ใจสงัดกิเลสแล้วที่นั่นเป็นสถานที่รณรมย์ได้ทั้งหมด

[น. ๓๓]

... จึงควรจะช่วยกันรักษาป่าไว้ และสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้ไปอยู่ป่า เพื่อจะได้อาศัยกายวิเวก เป็นเครื่องโน้มนำจิตใจให้สงบ ใช้ป่าเป็นที่บำเพ็ญเพียรขัดเกลากิเลสให้หมดสิ้นไป แล้วท่านจะได้นำความสงบ ร่มเย็นนั้นออกไปเผยแพรให้ทั่วถึงในที่ทุกสถาน

[น. ๓๔]

พุทธศาสนาในฐานะ เป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์*

... เทคโนโลยีนั้นไม่ได้เอาความรู้วิทยาศาสตร์ไปหาประโยชน์
อย่างเดียว ว่าโดยพื้นฐานเดิมนั้นเทคโนโลยีต้องการเอาความรู้จาก
วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ไปทำประโยชน์ แต่ตอนนี้มันกลายเป็นว่า
เทคโนโลยีนี้มี ๒ อย่างแล้ว คือ เทคโนโลยีที่เอาไปทำประโยชน์
อย่างหนึ่ง และเทคโนโลยีที่เอาไปหาประโยชน์อย่างหนึ่ง สิ่งที่เรา
ต้องการก็คือ เทคโนโลยีชนิดไปทำประโยชน์ แต่ตอนนี้มันเกิด
ปัญหาขึ้นมาเพราะกลายเป็นว่าเอาเทคโนโลยีไปหาประโยชน์ และ
คนนี้แหละที่เป็นตัวการ แทนที่จะเอาเทคโนโลยีไปทำ
ประโยชน์ก็เอาไปหาประโยชน์ [น. ๒๒-๒๓]

ศาสตร์และวิทยาหลายอย่างอยากจะเป็นวิทยาศาสตร์ หรือ
พยายามแสดงตนว่าเป็นวิทยาศาสตร์ แต่ทัศนคติแบบขำนาญ
พิเศษเฉพาะทาง แบ่งซอย และมองด้านเดียวนี้ ขัดขาตัวเอง ทำให้

* ปาฐกถาพิเศษวันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ ณ ห้องประชุมใหญ่ สำนักหอ
สมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จัดโดย คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๕ (พิมพ์ครั้งแรก - พฤษภาคม
พ.ศ. ๒๕๓๕)

ไม่อาจเป็นวิทยาศาสตร์ได้สำเร็จ รวมทั้งวิทยาศาสตร์ด้วย ที่ไม่อาจบรรลุความเป็นวิทยาศาสตร์ที่แท้จริงหรือสมบูรณ์ เพราะเหตุปัจจัยไม่ครบถ้วนทั่วถึง ทำให้องค์ของความจริงไม่สมบูรณ์ ก็เลยเป็นความจริงที่ไม่สมบูรณ์ เมื่อเป็นความจริงที่ไม่สมบูรณ์ ก็คือไม่เป็นความจริงที่แท้จริง และเมื่อมองเหตุปัจจัยไม่ครบถ้วน แล้วด่วนสรุปลงเสีย ก็คือเห็นไม่ตรงตามที่มันเป็นจริง ระบบของความเป็นเหตุเป็นผลก็ไม่บริบูรณ์ ก็ไม่สามารถเข้าถึงความจริง [น. ๔๑]

ที่ว่ามานี้เป็นเรื่องของความไม่เพียงพอ คือ วิทยาศาสตร์อย่างเดียวนั้นพอเพียงที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ของมนุษย์ ถ้าพูดด้วยศัพท์ทางธรรมก็สรุปได้สั้นๆ ว่า วิทยาศาสตร์ (พร้อมทั้งเทคโนโลยี) ไม่ช่วยให้คนมีพฤติกรรมที่ดีงาม หรือเกื้อกูลต่อเพื่อนมนุษย์ (ศีล) ไม่ช่วยให้คนมีคุณธรรม หรือมีจิตใจเป็นสุข (สมาธิ) และมีตาข้างเดียว คือตาที่สำรวจเก็บข้อมูล แต่ไม่มีตาที่จะนำหรือบอกทางว่าจะปฏิบัติอย่างไรจึงจะถูกต้อง หรือควรจะทำเนิ่นชีวิตให้ดีงามมีความสุขได้อย่างไร (ปัญญา) [น. ๖๙-๗๐]

ทำไมมนุษย์จึงยังต้องอาศัยศาสนาอยู่ ทำไมศาสนาจึงยังอยู่ในโลกได้จนกระทั่งปัจจุบัน ก็เพราะว่า มนุษย์ยังต้องการคำตอบชนิดครอบคลุมรวบยอดทีเดียวจบ พอแก่การ และใช้ได้ทันทีนี้อยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะจริงหรือไม่จริง เพราะยังไม่อาจพิสูจน์ได้ และเพราะพิสูจน์ยังไม่ได้และวิทยาศาสตร์ก็ช่วยในขั้นนี้ไม่ได้แน่ละ จึงต้องทำให้อยู่ด้วยความเชื่ออย่างนั้น

... แม้ปัจจุบันนี้วิทยาศาสตร์จะได้เจริญก้าวหน้ามาแล้วอย่างมากมายเหลือเกิน ก็ได้แต่ขยายมิติด้านวัตถุอย่างเดียวยกออกไปอย่าง

กว้างขวางละเอียดพิสดาร แต่เมื่อพูดถึงการตอบปัญหาพื้นฐานของมนุษย์ ที่จะให้มนุษย์จัดวางชีวิตของตนลงในโลกอย่างลงตัวได้ที่แล้ว ตลอดเวลาที่ยาวนานยืงนี้ วิทยาศาสตร์ยังเสมือนว่าย่ำอยู่กับที่ยังไปไม่ถึงไหนเลย [น. ๗๑]

มนุษย์จะประสบคุณค่าสูงสุดได้ ต้องให้วิทยาศาสตร์กับศาสนาบรรลุจุดบรรจบ

[น. ๗๔]

มองในแง่ดี เวลานี้คนทั่วไปที่ได้คลายความตื่นเต็นต่อวิทยาศาสตร์ ก็ได้หันมาเห็นตระหนักถึงความต้องการทางศาสนาของตน และพากันแสวงหาคำตอบทางด้านนี้กันอีก ศาสนาต่างๆ ที่มีมากมาย ก็จะสนองความต้องการของมนุษย์ที่มีพัฒนาการทางจิตปัญญาในระดับต่างๆ กัน และพร้อมกันนั้น วงการวิทยาศาสตร์อย่างน้อยบางส่วนก็ได้รู้ตระหนักถึงขีดจำกัดแห่งการแสวงหาความจริงในธรรมชาติของวิทยาศาสตร์แบบที่ถือกันมา และกำลังขยายขอบเขตการศึกษาค้นคว้าออกมาสู่แดนของศาสนาด้วย จึงอาจจะทำให้เกิดความหวังขึ้นได้ว่า วิทยาศาสตร์ที่พัฒนาสูงสุดจะมาบรรจบประสานกลมกลืนเข้ากับศาสนาที่พัฒนาสูงสุด และสามารถนำมนุษย์เข้าถึงความจริงแท้ พร้อมทั้งสันติสุข และอิสรภาพที่ชีวิตและสังคมต้องการ [น. ๗๘]

... หลักการต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงต่อมาจะบอกเราว่า มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้สูงสุด เมื่อมนุษย์พัฒนาตนเองแล้วก็เป็นผู้ประเสริฐสุด ดังมีพระองค์เป็นตัวอย่างในฐานะที่เป็นตัวแทนของมนุษย์คือการที่ทรงเป็น “พุทธะ” ซึ่งทุกคนก็เป็น “พุทธะ” ได้ทั้งนั้น ... [น. ๘๓]

แยกแล้วทิ้ง กับแยกไปเอาความจริง

[น. ๙๙]

... เรื่องเจตน์จำนง เรื่องกรรม เรื่องพฤติกรรม เรื่องจริยธรรม เรื่องนามธรรม เรื่องคุณค่า เรื่องธรรมชาติภายใน เรื่องจิตใจของมนุษย์ ล้วนเป็นเรื่องของธรรมชาติมีความเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ขึ้นต่อกฎธรรมชาติ มิใช่เป็นเรื่องของเทพเจ้า หรือเป็นเรื่องที่เลื่อนลอยแต่อย่างใด เป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ด้วยปัญญาของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาให้รู้เข้าใจได้

[น. ๑๐๕]

พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ ความต่างในความเหมือน

[น. ๑๐๙]

ทำท่าจะเหมือน แต่ก็ไม่เหมือน

[น. ๑๒๗]

... ความแตกต่างที่สำคัญอย่างหนึ่งระหว่างพระพุทธศาสนา กับวิทยาศาสตร์คือในพระพุทธศาสนาการแสวงหาความรู้เพื่อเข้าถึงความจริงของกฎธรรมชาติ จะดำเนินควบคู่พร้อมไปด้วยกัน กับการพัฒนาดนของมนุษย์ และการพัฒนามนุษย์นั้นจะเป็นตัวบอกขอบเขตของการนำความรู้ในกฎธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งเมื่อเป็นไปตามหลักการนี้ ก็จะปิดทางมิให้มีการนำความรู้ในกฎธรรมชาติไปใช้ในทางของการสนองโลภะ โทสะ โมหะของมนุษย์ ที่ทำให้เกิดการเบียดเบียนทำลายชีวิตสังคมและธรรมชาติ แต่ให้ใช้ในทางที่เป็นคุณอย่างเดียว โดยที่ทั้งเป้าหมายของการแสวงหาความรู้และทั้งการพัฒนาดนของมนุษย์เองที่ควบคู่กันไปกับการแสวงหาความรู้ นั้น ล้วนแต่ปิดกั้นช่องทางที่จะเกิดโทษภัยเหล่านี้ทั้งสิ้น

[น. ๑๒๙]

ส่วนทางฝ่ายวิทยาศาสตร์ ศรัทธาด้านเดียวที่เป็นความ

เชื่อมั่นในกฎธรรมชาติ อาจทำให้การแสวงหาความรู้เป็นไปอย่างเรื่อยเปื่อยเลื่อนลอย โดยไม่มีการพัฒนาดนของมนุษย์ควบคู่กันไป และก็มีได้มีเป้าหมายเพื่อจะนำเอาความรู้ในกฎธรรมชาติไปใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ การแสวงหาความรู้จริงในธรรมชาติของวิทยาศาสตร์ จึงไม่ช่วยให้นักวิทยาศาสตร์หรือใครๆ ที่เกี่ยวข้อง มีความสุข ผ่อนทุกข์ คลายเครียด มีจิตใจที่สงบมั่นคง เจริญอกงามขึ้น (นอกจากบางคนที่วางใจถูกต้องพอดีในการปฏิบัติการแสวงหาความจริง จึงทำให้คุณค่าในระหว่าง ที่สอดคล้องเกิดขึ้นมา) และพร้อมกันนั้นก็เปิดช่องอย่างเต็มที่ให้แก่คุณค่าอันไม่พึงประสงค์ที่จะเข้ามานำทิศทางของการพัฒนาวิทยาศาสตร์ โดยให้เป็นไปในทางสนองโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งก่อให้เกิดการเบียดเบียน และการผลาญทำลายเป็นต้น ...

[น. ๑๒๙-๑๓๐]

จากศรัทธาที่เป็นคุณค่าเริ่มแรก คุณค่าในระหว่างหรือคุณค่ารองที่สอดคล้องก็จะเกิดตามมา โดยเฉพาะคือความใฝ่รู้จากศรัทธา ในความจริงของธรรมชาติ ก็เกิดความใฝ่รู้ความจริงของธรรมชาติ หรือความใฝ่รู้ความจริงของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญทั้งในพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์ และจากศรัทธาในความดีงามสูงสุด และในศักยภาพของมนุษย์ ก็นำสู่คุณค่าคือความใฝ่ปรารถนาที่จะเข้าถึงภาวะไร้ทุกข์ และการที่จะแก้ปัญหา และการพัฒนาดนของมนุษย์

... ความใฝ่หรือความปรารถนาในพุทธศาสนานั้นมี ๒ ส่วน มาบรรจบกัน ...

อย่างหนึ่งคือ ความใฝ่รู้ความจริงในธรรมชาติ

และอีกอย่างหนึ่งคือ ความไม่ปรารถนาความรู้ทุกข

สองอย่างนี้จะต้องมาบรรจบกัน พอมาบรรจบกันแล้วก็จะทำให้ความใฝ่รู้นั้นมีขอบเขตและเป้าหมายที่ชัดเจน คือกลายเป็นความใฝ่รู้ความจริงของธรรมชาติ เพื่อนำมาแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ให้รู้ทุกข ตรงนี้แหละคือจุดสมบรูณ์ของพุทธศาสนา เมื่อความไม่ปรารถนาสองอย่างมาบรรจบกัน ซึ่งทำให้เกิดดวงจรร แล้วก็เกิดความสมดุล ... [น. ๑๓๒-๑๓๓]

... แนวความคิดในยุคอุตสาหกรรมได้เข้ามาครอบงำวิทยาศาสตร์ ซึ่งเกิดจากช่องโหว่ ในการมีปลายเปิดของความใฝ่รู้ของวิทยาศาสตร์นั่นเอง ที่เป็นการกระทำของมนุษย์แต่ไม่มีจุดเชื่อมโยงมาถึงตัวเองของมนุษย์ และปัจจุบันเรากำลังประสบปัญหาจากจุดอ่อนหรือช่องโหว่อันนี้ ...

... อันนี้คือจุดแยกจุดหนึ่งระหว่างพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์

แดนแห่งความรู้ : ขอบเขตและเป้าหมายที่ไม่เหมือนกัน

[น. ๑๓๕]

ฝ่ายหนึ่งคือพุทธศาสนานั้น จุดหมายคือ การนำความรู้ความจริงหรือความรู้ในกฎธรรมชาติ มาแก้ปัญหาและพัฒนา มนุษย์ให้ถึงความรู้ทุกข

ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งคือวิทยาศาสตร์ จุดหมายคือ การนำเอาความรู้ที่มาจากฟิสิกส์ธรรมชาติ แล้วก็หาความสุขความ พรั่งพร้อม บำรุงบำเรอตนเองของมนุษย์ [น. ๑๓๗]

... วิทยาศาสตร์ศึกษาจากโลกภายนอกเข้ามา พอถึงตัวมนุษย์

วิทยาศาสตร์ก็ศึกษาแค่ชีวิต ไม่ศึกษาตัวมนุษย์ วิทยาศาสตร์รู้ธรรมชาติของชีวิต แต่ไม่รู้ธรรมชาติของมนุษย์ “ธรรมชาติของมนุษย์” กับ “ธรรมชาติของชีวิต” นั้นคนละอย่าง เราจะเอาคำว่า “ชีวิต” มาครอบคลุมคำว่า “มนุษย์” ไม่ได้ มันไม่เหมือนกัน

ข้อสังเกตที่ ๑ คือ เมื่อนี้ได้พูดไว้ว่าพุทธศาสนาเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งเป็นลักษณะที่ฝรั่งเรียกว่า man-centered พุทธ ศาสนาเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางโดยตลอด มุ่งความเข้าใจตัวมนุษย์ พัฒนาตัวมนุษย์เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ ส่วนวิทยาศาสตร์สนใจโลกธรรมชาติภายนอกทั่วไป อยากรู้ความจริงของธรรมชาตินอกตัว ไม่ได้เอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง

แต่ต่อมาเมื่อวิทยาศาสตร์เติมคุณค่าตามแนวพิชิตธรรมชาติ เข้ามาแล้ว แนวคิดพิชิตธรรมชาตินั้นได้ทำให้วิทยาศาสตร์ก็เอามนุษย์เป็นศูนย์กลางเหมือนกัน ... [น. ๑๓๙]

ลักษณะการเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนานั้น เป็นอย่างหนึ่ง ส่วนของวิทยาศาสตร์ก็อีกอย่างหนึ่ง ไม่เหมือนกัน ... พุทธศาสนาเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางในแง่ที่จะต้องพัฒนาตนเอง เราจะต้องจัดการพัฒนามนุษย์และแก้ปัญหาให้มนุษย์ ซึ่งก็เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ คือเพื่อมนุษย์จะได้เข้าถึงความรู้ทุกข มีอิสรภาพ บรรลุความดีงามสูงสุด

ส่วนวิทยาศาสตร์นั้น เมื่อได้ไปเอาแนวความคิดพิชิตธรรมชาติเข้ามาแล้ว ก็เอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง แต่เอามนุษย์เป็นศูนย์กลางในแง่ที่มุ่งจะได้จะเอาจากธรรมชาติ ... [น. ๑๓๙-๑๔๐]

ข้อสังเกตที่ ๒ คือ เรื่อง pure science หรือวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์

ถามว่า วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ หรือ ไม่บริสุทธิ์

... ในชั้นที่มีความใฝ่รู้ความจริงของธรรมชาติ ต้องการรู้ธรรมชาติล้วนๆ เราอาจจะถือว่ามีความบริสุทธิ์ แต่ในตอนที่มึระบบคุณค่าเข้ามาพัวพัน ประกอบด้วยแรงจูงใจคือความใฝ่ปรารถนาที่จะพิชิตธรรมชาติและแสวงหาสิ่งบำรุงบำเรอตนของมนุษย์ให้บริบูรณ์นี้แหละเป็นตอนที่ไม่มีบริสุทธิ์แล้ว ... [น. ๑๔๑]

สุดแดนวิทย์ เข้ามาจ่อแดนจิต

ก้าวยิ่งใหญ่สู่ความตระหนักรู้ในชีตวิสัยของวิทยาศาสตร์

[น. ๑๕๗]

เวลานี้ความเข้าใจเกี่ยวกับสัจภาวะแห่งโลกวัตถุกับแดนของจิตนั้นโดยมากจะมองกันอยู่ระหว่างสองแบบว่าจะเป็นอย่างไหน โดยมี models เกี่ยวกับความจริง ๒ แตนว่า ความจริงทางด้านโลกวัตถุภายนอกกับแดนของจิตทั้งหมดนั้น

๑. เป็นสองด้านของเหรียญกลมอันเดียวกัน หมายความว่าแต่ละด้านก็เป็นอิสระจากกัน แต่มาเสริมกัน รู้ทั้งสองด้านจึงจะรู้ครบ พวกที่หนึ่งนี้ถือว่าความจริงแต่ละด้านเป็นส่วนต่างห่างจากกัน เป็นสองด้านของเหรียญเดียวกัน ต้องรู้ทางโน้นกับรู้ทางนี้มาเสริมกัน พวกนี้จะแยกว่าแดนของจิตกับแดนของวัตถุนั้นคนละแดน ต้องรู้ทั้งสองและเอาความรู้นั้นมาเสริมเติมกัน แล้วก็ประกอบกันให้สมบูรณ์

๒. เป็นวงเล็กและวงใหญ่ของวงกลมอันเดียวกัน แบบที่สองนี้เป็นการพิจารณาแดนของความรู้ในลักษณะที่มีวงกลมใหญ่อันเดียว แต่มีวงในและวงนอกซ้อนกันอยู่ วงในเป็นวงเล็กมีขีดจำกัด

อยู่แค่ตัววงของมัน ส่วนวงนอกคือวงใหญ่ คลุมทั้งตัวมันเองด้วยและคลุมวงในด้วย หมายความว่าแดนหนึ่งคลุมอีกแดนหนึ่ง ถ้ารู้แดนใหญ่นั้นหมดก็รู้ทั่วทั้งหมด แต่ถ้ารู้แดนในที่เป็นวงเล็ก ก็รู้แค่ขอบเขตจำกัดของตัวเอง ไม่สามารถรู้แดนนอก [น. ๑๕๘-๑๕๙]

วิทยาศาสตร์ : ต้นวงจรที่เจอบอกไปจากมนุษย์

... วงจรวิทยาศาสตร์ไม่ครบไม่ครอบคลุมความเป็นมนุษย์ เพราะเจอบอกไปเสีย เป็นวงจรที่ออกไปสู่โลกวัตถุ ต่างจากพุทธศาสนาที่ว่า พระพุทธศาสนารัฐธรรมนูญ คือรู้สัจธรรมแล้วก็นำไปสู่การวางกฎเกณฑ์จริยธรรมตามนั้น และเมื่อจริยธรรมเกิดขึ้น มนุษย์ประพฤติตามนั้น ก็ได้ผลเป็นไปตามกฎธรรมชาติ เพราะจริยธรรมนั้นสอดคล้องกับกฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัย มนุษย์ก็เข้าถึงชีวิตที่ดีงามที่เป็นจุดหมายซึ่งเป็นไปตามกระบวนการของเหตุผล ฉะนั้นก็เป็นวงจรที่ครบสามท่อนคือ รัฐธรรมนูญหรือรู้สัจธรรม ๑ แล้วก็ดำเนินตามจริยธรรม ๑ แล้วก็เข้าถึงชีวิตที่ดีงาม ๑ [น. ๑๗๔]

... หลักการอันหนึ่งที่เอามาแสดงลักษณะของวิทยาศาสตร์ได้ คือ วิทยาศาสตร์นั้น ตอบแต่ “What is?” ไม่ตอบ “What should be?” หรือ “What ought to be?” แล้วก็ถือว่าจริยธรรมเป็นเรื่องของ What should คือ มันควรจะเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น วิทยาศาสตร์จึงไม่ตอบเรื่องจริยธรรม ส่วนพุทธศาสนานั้นตอบทั้งคู่ โดยบอกว่าต้องรู้ What is จึงตอบ What should ได้ และถือว่า What is กับ What should ไม่ใช่คนละเรื่องแต่เป็นเรื่องที่สืบเนื่องกัน และความจริงไม่ใช่ What should ด้วย แต่น่าจะเป็น It follows that หมายความว่า เมื่อมันเป็นอย่างนี้แล้ว มันก็ต้องเป็นอย่างนั้นต่อไป ... [น. ๑๗๕]

ศาสนาที่แท้เป็นฐานกำเนิดของวิทยาศาสตร์ [น. ๑๗๗]

“วิทยาศาสตร์ที่มีพุทธศาสนาเป็นรากฐาน ควรจะเป็นอย่างไร” [น. ๑๘๓]

... “เป็นวิทยาศาสตร์ที่เกิดมาจากความใฝ่รู้ความจริงของธรรมชาติ และความใฝ่ปรารถนาที่จะเข้าถึงความดีงามสูงสุด ซึ่งเป็นรากฐานของการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมที่ดีงาม” [น. ๑๘๔]

... หลักการเกี่ยวกับความจริงที่เป็นประโยชน์พึงจำแนกประเภทความรู้ในความจริงออกไปให้ชัดเจนเป็น ๒ พวก คือ

ก.) ความรู้ที่จำเป็น หรือความจริงที่มีประโยชน์ คือที่จำเป็นสำหรับการที่จะมีชีวิตที่ดีงาม ซึ่งมนุษย์แต่ละคนจะเข้าถึงได้ภายในช่วงเวลาแห่งชีวิตนี้ของตน

ข.) ความรู้อย่างอื่นซึ่งไม่จำเป็น หรือความจริงที่ไม่เป็นประโยชน์ ซึ่งเมื่อยังพิสูจน์ไม่ได้ ก็พยายามพิสูจน์และรอพิสูจน์กันไป โดยที่การที่จะมีชีวิตที่ดีงาม หรือการเข้าถึงความดีงามสูงสุดไม่ต้องขึ้นต่อมัน และไม่ต้องรอคำตอบ ... [น. ๑๘๕]

... วิทยาศาสตร์จะต้องปรับท่าทีใหม่ และแยกประเภทความรู้ในความจริงให้ชัดเจนอย่างทีกล่าวนานี้ และถ้าวิทยาศาสตร์จะทำหน้าที่เป็นศาสตร์ที่สมบูรณ์ ก็จะต้องปฏิบัติในเรื่องความรู้และความจริงสองประเภทนี้ให้ถูกต้อง หรือถ้าวิทยาศาสตร์จะดำเนินไปตามวิถีทางอย่างเดิมก็คงจะต้องแบ่งหน้าที่โดยประสานกันกับพระพุทธศาสนา โดยให้พุทธศาสนาจัดสรรคำตอบชนิดที่จำเป็นทันทีเพื่อเข้าถึงความดีงามสูงสุดในชาตินี้ และให้

วิทยาศาสตร์ให้คำตอบเกี่ยวกับความจริงชนิดที่ว่า ถ้าได้รู้เพิ่มมาก็ดี แต่ถึงจะไม่ได้มาก็อยู่ดีได้ไม่ต้องรอ [น. ๑๘๖]

ความ “รอไม่ได้” ก็เป็นภาวะที่ต้องยอมรับด้วย [น. ๒๐๒]

เจตคติของพุทธก็ตาม ของวิทยาศาสตร์ก็ตาม มีความหมายที่ตรงกันก็คือ การมองสิ่งทั้งหลายตามหลักการแห่งเหตุและผล หรือท่าทีแห่งการมองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย ในเวลาที่พบเห็นอะไรก็ตาม คนที่มีเจตคติวิทยาศาสตร์หรือเจตคติพุทธก็จะมองตามเหตุปัจจัย พอมองแบบนี้ก็เท่ากับมองไปในแง่ของการค้นหาความจริง [น. ๒๐๓]

... วิทยาศาสตร์มีท่าทีต่อความจริงในการหาความจริงชั้นเดียว คือ ค้นหาเนื้อตัวของความรู้ หรือหาองค์ความรู้ แต่ไม่บอกท่าทีในการที่จะดำเนินชีวิต ส่วนพุทธศาสนานั้นบอกสองชั้น คือบอกด้วยว่าจะปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างไรในการดำเนินชีวิตที่เป็นจริงในสภาพปัจจุบันหรือในสังคมนั้น [น. ๒๐๕]

จัดปรับเรื่องคุณค่าให้ถูก เข้าใจสุข-ทุกข์ให้ตรง ปัญหาการพัฒนาจึงจะแก้ได้

... คุณค่าที่นักวิทยาศาสตร์จะต้องเกี่ยวข้องอย่างหนีไม่พ้น มี ๓ อย่าง คือ

๑. คุณค่าสามัญ ... คือ แรงจูงใจที่ดีหรือชั่วในการดำเนินชีวิต และประกอบกิจกรรมในการแสวงหาความรู้หรือใช้ความรู้ของตน ...

๒. คุณค่าที่ยึดถือเป็นหลัก หรือมีอิทธิพลครอบงำในวงการแห่งวิชาการของตน ซึ่งอาจจะเป็นแนวคิดที่จะพิชิตธรรมชาติ หรือ

ค่านิยมอุตสาหกรรม ...

๓. คุณค่าสูงสุดที่วิทยาศาสตร์จะพึงยึดถือโดยมองตัวเอง
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับมวลมนุษย ... [น. ๒๑๕-๒๑๖]

ส่งเสริมเทคโนโลยีที่สร้างสรรค์และไม่สร้างปัญหา [น. ๒๑๖]

ในการพัฒนาวิทยาศาสตร์ระดับล่างคือในระดับที่เกี่ยวข้อง
การส่งเสริมเทคโนโลยี ... ให้เป็นไปในแนวทางของการสร้างสรรค์
ประโยชน์สุขที่แท้จริง ภายในขอบเขตของหลักการต่อไปนี้ คือ

๑. เทคโนโลยีที่รู้จักประมาณ
๒. เทคโนโลยีเพื่อทำประโยชน์
๓. เทคโนโลยีที่เสริมปัญญาและพัฒนามนุษย์ [น. ๒๑๗]

คนไทย กับ เทคโนโลยี*

ในที่นี้ ขอแสดงความเห็นว่า นอกจากสภาพทางภูมิศาสตร์
อันอุดมสมบูรณ์ ที่ทำให้จิตใจโน้มไปในทางที่จะติดเพลินในความ
สะดวกสบายชอบผัดผ่อน ไม่อยากดิ้นรนชวนขวายแล้ว เหตุปัจจัย
สำคัญยิ่งที่ทำให้คนไทยอ่อนแอ มี ๒ อย่าง คือ

๑. ค่านิยมใฝ่เสพบริโภค

๒. ลัทธิรอผลดลบันดาล [น. ๑๔๕]

ความเจริญอย่างฝรั่งมีความหมาย ๒ แบบ คือ แบบนักผลิต
กับ แบบนักบริโภค

* ตัดตอนจากคำบรรยายแก่คณะนักศึกษาปริญญาโท คณะสังคม
สงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง “การพัฒนา
ทรัพยากรมนุษย์” ที่วัดญาณเวศกวัน วันเสาร์ที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ.
๒๕๔๐ (และบางส่วนตัดตอนจากคำบรรยายเรื่อง “การพัฒนาแบบ
ยั่งยืน ตามแนวทางและหลักพุทธศาสนา” แก่คณะนักศึกษาปริญญา
โท สาขาพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดลที่วัดญาณเวศกวันวันอังคาร
ที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๔๐ (จากหนังสือ คนไทยสู่ยุคไอที พิมพ์ครั้งที่
๓ (ฉบับปรับปรุง) - เมษายน พ.ศ.๒๕๔๐)

ความเจริญอย่างฝรั่งในความหมายของนักบริโศคเป็นอย่างไร นักบริโศค เข้าใจว่า **เจริญอย่างฝรั่ง คือมีกินมีใช้อย่างฝรั่ง** ฝรั่งมีรถยนต์อะไรก็มีอย่างนั้น ... [น. ๑๔๙]

ที่นี่ **เจริญอย่างฝรั่งแบบนักผลิต**เป็นอย่างไร นักผลิตคิดว่า **เจริญอย่างฝรั่ง คือ ทำได้อย่างฝรั่ง** หมายความว่า ฝรั่งทำอะไรได้ฉันก็จะทำได้เช่นนั้น ถ้าเข้มแข็งขึ้นไปอีก ก็บอกว่า ฝรั่งทำอะไรได้ **เราจะต้องทำให้ดียิ่งกว่าฝรั่ง** คนไทยคิดอย่างนี้บ้างไหม

[น. ๑๕๐]

แต่คนไทยมองอุตสาหกรรมอย่างไร เราไม่ได้มองในความหมายของความขยันเลยใช่ไหม คนไทยมองอุตสาหกรรมว่าเป็นกระบวนการผลิตสิ่งเสพบริโภคเพื่อให้เราเป็นอยู่สบาย ส่วนฝรั่งมองอุตสาหกรรม ว่าเป็นกระบวนการแห่งความขยันหมั่นเพียร สูญยากบากบั่น ที่จะทำการผลิตขึ้นมา เพื่อเอาชนะความขาดแคลนแร้นแค้น ให้มีสิ่งบริโภค แล้วจะได้มีความสุขต่อไป จากภูมิหลังที่ต่างกัน ไทยกับฝรั่งจึงมองความหมายของอุตสาหกรรมไม่เหมือนกัน [น. ๑๕๖]

วัฒนธรรมอุตสาหกรรม ก็คือวัฒนธรรมแห่งการผลิตด้วยความขยันหมั่นเพียร ความอดทนต่อความยากลำบาก ไม่ยอมย่อท้อต่อความเหน็ดเหนื่อยพูดสั้นๆ ว่าความสู้ยากบากบั่นเป็นอันว่าฝรั่งได้ **นิสัยสู้สิ่งยาก** และ **นินัยนักผลิต** จากวัฒนธรรมอุตสาหกรรม

นี่คือภูมิหลังในการพัฒนาเทคโนโลยีซึ่งเราไม่มีเลย ไทยเราเจอเทคโนโลยีปั๊บ สำเร็จรูปมาแล้ว เสพสบายเลย เทคโนโลยีจึงมาหนุนมาเสริมความสะดวกสบาย ทำให้โน้มน้าวใจที่จะชอบเสพบริโภค

เห็นแก่ความสะดวกสบายยิ่งขึ้น ต่างจากฝรั่งซึ่งเทคโนโลยีนี้หมายถึงภูมิหลังของการได้พัฒนาวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ที่ทำให้เกิดมีนิสัยใจคอที่ฝังลึกคือ **ความใฝ่รู้-สู้สิ่งยาก** เพราะฉะนั้น ไทยเราจะต้องรู้ตัวและแก้ปัญหาเรื่องนี้ให้ได้

[น. ๑๕๗-๑๕๘]

สำหรับคนพวกหนึ่ง เทคโนโลยีมาช่วยให้ไม่ต้องทำ แต่สำหรับคนอีกพวกหนึ่ง เทคโนโลยีมาช่วยในการทำ ...

[น. ๑๕๘]

...เทคโนโลยี ที่จริงเป็นเรื่องของความรู้ มันไม่ใช่เป็นแค่เครื่องมือ และก็ไม่ใช่แค่ความรู้เฉยๆ แต่เป็นความรู้ที่จะทำ

[น. ๑๕๙]

เมื่อคนไทยชอบใช้ชอบเสพเป็นนักบริโศค ก็นึกคิดกันอยู่แค่เทคโนโลยีเลยเข้าไม่ถึงวิทยาศาสตร์ แม้แต่เป็นผู้บริหารประเทศชาติพอพูดถึงวิทยาศาสตร์ หลายท่านก็มองแค่เทคโนโลยี คนไทยจำนวนมากไม่เข้าใจคำว่าวิทยาศาสตร์ ว่าแตกต่างจากเทคโนโลยีอย่างไร เมื่อพูดถึงวิทยาศาสตร์ก็เข้าใจแค่เทคโนโลยีเท่านั้น และเทคโนโลยีที่เข้าใจนั้น ก็ไม่ถูกต้องอีก เพราะมองอยู่แค่ตัววัตถุอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ คือโภคภัณฑ์ที่จะเอามาเสพมาใช้ ไม่มองถึงความรู้จักจัดทำ ... [น. ๑๖๑]

วิทยาศาสตร์เป็นตัวความรู้เฉยๆ เทคโนโลยีก็ไปเอาความรู้วิทยาศาสตร์นั้นมาดำเนินการสร้างสรรค์ทำอะไรต่างๆ ให้เราได้ประโยชน์จากความรู้นั้น วิทยาศาสตร์เป็นเรื่องของความ “รู้” เทคโนโลยีเป็นเรื่องของการ “ทำ” แต่จะทำได้ก็ต้องรู้ หรือต้องรู้จึง

ทำได้ เทคโนโลยีเชื่อมโยงความรู้ออกมาสู่การกระทำ

[น. ๑๖๑-๑๖๒]

ถ้าคนไทยมองเทคโนโลยีโยงไปถึงวิทยาศาสตร์อย่างนี้ ก็จะทำให้สร้างจิตใจของนักผลิตและนักสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ ทำให้เกิดคุณสมบัติคู่กันที่ครบวงจร คือ วิทยาศาสตร์สร้างวัฒนธรรมแห่ง **ความรู้** และเทคโนโลยีสร้างวัฒนธรรมแห่ง **ความรู้สร้างสรรค์** ซึ่งเมื่อประสานเข้ากับวัฒนธรรมแห่ง **ความบากบั่นสู้สิ่งยาก** ของอุตสาหกรรม ก็นำไปสู่ความเจริญขยายตัวของวิทยาการและการผลิตการสร้างสรรค์ พร้อมทั้งความก้าวหน้าทางวัตถุและความพร้อมทางเศรษฐกิจอย่างน่าอัศจรรย์ [น. ๑๖๒-๑๖๓]

... เพราะฉะนั้น ในเทคโนโลยีจึงมีศิลปะรวมอยู่ด้วย พูดให้เป็นสำนวนว่า เทคโนโลยีโยงวิทยาศาสตร์กับศิลปะเข้าด้วยกัน หรือพูดให้สั้นลงไปอีกว่า เทคโนโลยีโยง **ศาสตร์กับศิลป์เข้าด้วยกัน** และเมื่อทำได้อย่างนี้ เทคโนโลยีจึงทำให้วิทยาศาสตร์เกิดผลเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคม หรือแก่มวลมนุษย์และแก่อีกทั้งหมด

... ยังจะต้องมีการพัฒนาคนอีกขั้นหนึ่ง ซึ่งเป็นขั้นตัดสินใจเด็ดขาดคือ **พัฒนาคนให้สามารถโยงศาสตร์กับศิลป์ให้ถึงกุศลด้วย** คือให้มาเชื่อมต่อหรือรับใช้เจตจำนงที่จะใช้ศิลปนำศาสตร์ไปทำการสร้างสรรค์ ให้เกิดผลดีเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง ... [น. ๑๖๓]

หากปราศจากการพัฒนาบุคคลแล้ว การพัฒนาศาสตร์และศิลป์อาจเบี่ยงเบนออกจากทางที่แท้อันถูกต้อง กลายเป็นเครื่องก่อ

ความหายนะและความพินาศแก่มนุษย์และโลกทั้งหมดก็ได้ แต่ถ้าเราพัฒนาคนให้ถึงขั้น ได้ทั้งศาสตร์ ทั้งศิลป์ และทั้งกุศล และสามารถโยงศาสตร์และศิลป์ ให้ถึงกุศลก็จะเป็นมงคล คือก่อให้เกิดความดีงามและความมั่งคั่งของมนุษยชาติ เป็นอารยธรรมที่พึงประสงค์อย่างแท้จริง [น. ๑๖๔]

ในขณะที่ประเทศของตนด้อยโอกาสและเสียเปรียบประเทศเหล่านั้นในทางเศรษฐกิจอยู่แล้ว ยังจะต้องกู้หนี้ยืมสินจากประเทศเหล่านั้นเพื่อเอาไปซื้อสินค้าจากเขา เป็นลูกหนี้ที่เป็นลูกค้าคอยหากำไรมาเพิ่มรายได้ให้แก่เจ้าหน้าที่ของตนเอง ในขณะที่คนไทยจำนวนมากมีชีวิตที่หมกมุ่นอยู่ได้กองหนี้สิน ประเทศไทยก็ถูกพันธนาการด้วยหนี้สินระหว่างชาติจำนวนมากมหาศาล ที่ประชาชนไทยจะต้องแบกภาระต่อไปยืดยาวนาน ถ้าไม่รีบกลับตัว ก็ต้องเกินกว่าชั่วอายุลูกหลาน [น. ๑๖๕]

... แม้แต่ไอที คือ เทคโนโลยีด้านข่าวสารข้อมูล ที่น่าจะเป็นเจ้าบทบาทที่โดดเด่นในการพัฒนาเสริมสร้างปัญญา ก็เสียดุลให้แก่การใช้เชิงเสพยาภิโชค และธุรกิจโฆษณา มีบทบาทที่เบี่ยงเบนไปในทางเสริมโมหะ มากกว่าพัฒนาปัญญา ... [น. ๑๖๖]

ไอที ภายใต้วัฒนธรรมแห่งปัญญา (ศาสนากับยุคโลกาภิวัตน์)*

คนไทยเราน่าจะใช้ไอทีแบบนามบ่งนาม คือใช้มันให้เป็นประโยชน์แบบย้อนกลับในการศึกษาให้รู้เท่าทันอย่างจริงจัง ให้รู้เข้าใจสังคมที่พัฒนาแล้วว่าเขาเป็นอย่างไรทั้งด้านดีและด้านร้าย และถ่วงรอกเลือกเอาแต่ประโยชน์ ไม่ใช่ชั่วแต่ติดตามเฉพาะผลผลิตทางอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีที่จะเอามาเสปบริโภคเท่านั้น เราต้องรู้เข้าใจสภาพสังคมของเขาด้วยว่ามีดีมีด้อยอย่างไร มีส่วนที่เป็นความเจริญและความเสื่อมอย่างไร อย่างน้อยเราควรแยกได้ว่าด้านไหนควรเป็นอย่างเขา ด้านไหนไม่ควรเป็น

[น. ๑๑๑]

วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ยังไม่พอ เพราะอะไร เพราะแม้ว่า

* คำบรรยาย ในการสัมมนา งาน “ไอทีเฉลิมพระเกียรติ : เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อประชาชน” ณ ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ กรุงเทพฯ แสดงในวันเสาร์ที่ ๓ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๓๘ (จากหนังสือ คนไทยสู่ยุคไอที พิมพ์ครั้งที่ ๓ (ฉบับปรับปรุง) - เมษายน พ.ศ.๒๕๔๐)

วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์จะสร้างความใฝ่รู้ มีนิสัยแห่งความคิดมีเหตุมีผล และวัฒนธรรมอุตสาหกรรมจะช่วยให้รู้สิ่งยากก็จริง แต่เรื่องหนึ่งที่วิทยาศาสตร์ไม่เคยพูดถึง คือ การพัฒนาคน

วัฒนธรรมพุทธนั้นถือการพัฒนาคนเป็นหัวใจหรือเป็นแกนกลางของทุกอย่าง อันนี้เป็นสิ่งสำคัญ การพัฒนาคนเพื่ออะไร ก็เพื่อให้มนุษย์มีอิสรภาพ จุดหมายของพุทธศาสนาคือพัฒนาคนเพื่อให้มีอิสรภาพ [น. ๑๒๖]

เนื่องจากเรื่องที่กำลังพูดอยู่นี้เป็นเรื่องใหญ่และมีความสำคัญมาก และในที่นี้ยังไม่มีเวลาที่จะอธิบายขยายความให้ชัดเจนเพียงพอ เมื่อได้พูดไว้โดยย่อแล้ว ก็ขอสรุปไว้อีกครั้งหนึ่ง แม้ว่าจะเป็น การพูดซ้ำๆ ดังนี้

วัฒนธรรมไสยศาสตร์ เป็นวัฒนธรรมแห่งการไม่ต้องรู้และไม่ต้องทำ (ยอมสยบแก่ความเร้นลับ และหวังอำนาจดลบันดาลภายนอกทำให้)

วัฒนธรรมเทคโนโลยีเชิงบริโภคนิยม ที่ขาดลอยจากฐานทางวิทยาศาสตร์ เป็นวัฒนธรรมแห่งการไม่ต้องรู้ และไม่ต้องทำ (มุ่งหาเทคโนโลยีสำเร็จรูปมาบำรุงบำเรอ หรือทำแทนให้ เพื่อจะได้เสพเสวยความสุขโดยไม่ต้องทำอะไร) [น. ๑๒๘]

วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมเทคโนโลยีอุตสาหกรรม เป็นวัฒนธรรมแห่งการต้องรู้และต้องทำ (แต่คับแคบและเสียดุลเพราะมองด้านเดียวเพียงธรรมชาติภายนอกตัวและเฉพาะด้านวัตถุ ด้วยทัศนะแบบเป็นปฏิปักษ์ โดยถูกอิทธิพลแนวความคิดทางปรัชญาครอบงำและผลักดันให้มุ่งดังไปในทางที่จะ

เอาชนะธรรมชาติ และถูกชักจูงด้วยแรงจูงใจแบบอุตสาหกรรมให้สนองความเชื่อที่จะบรรลุความสุขสมบูรณ์ด้วยการมีวัตถุพร้อมนำไปสู่การพัฒนาในด้านเดียวทางวัตถุและเศรษฐกิจโดยไม่ช่วยให้มีการพัฒนาคนขึ้นไปนำทางและอยู่เหนือการพัฒนาทางวัตถุและเศรษฐกิจนั้น) [น. ๑๒๘-๑๒๙]

วัฒนธรรมพุทธศาสตร์ เป็นวัฒนธรรมแห่งการต้องรู้และต้องทำ (ถือว่าสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่จะต้องรู้ และต้องทำให้ตรงตามเหตุปัจจัยนั้น) พร้อมทั้งพัฒนาคนไปสู่อิสรภาพ (วัฒนธรรมแห่งความพอดีหรือมีดุลยภาพ) [น. ๑๒๙]

ให้สังเกตว่าคนในยุคนี้เป็นคนสุขยาก เกิดมาแล้วมีชีวิตอยู่นานไปแทนที่จะเป็นคนสุขง่ายขึ้น เพราะเมื่อพัฒนามากก็ต้องสุขง่ายขึ้น แต่แทนที่จะเป็นอย่างนั้น มนุษย์ปัจจุบันยิ่งโตขึ้นยิ่งสุขยากขึ้นทุกทีตอนเป็นเด็กยังสุขง่ายกว่า แต่พอโตขึ้นยิ่งสุขได้ยาก มีเท่านี้แต่ก่อนก็เป็นสุข ต่อมามีเท่านี้กลับเป็นทุกข์ ต้องมีเท่าโน้นจึงจะเป็นสุข พัฒนาศักยภาพที่จะเป็นทุกข์ให้สูงขึ้นเรื่อยๆ

มนุษย์ในยุคปัจจุบันเป็นคนสุขยาก เมื่อสุขยากก็สูญเสียอิสรภาพ เพราะต้องเอาความสุขไปขึ้นต่อวัตถุมาก ส่วนในกระบวนการพัฒนาที่ถูกต้อง จะต้องสอนให้มนุษย์มีการพัฒนาเกี่ยวกับความสุขครบทั้ง ๒ ด้าน คือ

๑. พัฒนาความสามารถที่จะหาสิ่งเสพบำเรอความสุข
ข้อนี้มนุษย์ปัจจุบันพัฒนาเต็มที่ การศึกษาปัจจุบันเน้นด้านนี้ อันนี้เก่งนัก แต่อีกด้านหนึ่ง คือ

๒. พัฒนาความสามารถที่จะมีความสุข ด้านนี้ถูกละเลย

มองข้ามไป ไม่ทำ จนกลายเป็นตรงข้ามคือสูญเสียความสามารถที่จะมีความสุข [น. ๑๓๐]

... มนุษย์เราในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะสังคมไทยมีความสัมพันธ์กับเทคโนโลยีด้านข่าวสารข้อมูลหรือตัวข่าวสารข้อมูลนั้นแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท

๑. **พวกตื่นเต้น** คิดว่าเรานี้ทันสมัยได้เสพข่าวสารที่ใหม่ๆ แปลกๆ ... เพียงแค่เอามาลือเอามาเล่าหรือวิพากษ์วิจารณ์ให้สนุกปากตื่นเต้นกัน ... เรียกว่าตกอยู่ในกระแส ถูกกระแสพัดพาไหลไปเรื่อยๆ ไม่เป็นตัวของตัวเอง [น. ๑๓๓]

๒. **พวกตามทัน** พวกนี้ดีกว่าพวกตื่นเต้น คือมีข่าวสารข้อมูลอะไรเกิดขึ้นก็ตามทันหมด เอาใจใส่ติดตาม พวกนี้ก็ภูมิใจว่าเราทันแล้ว ... ตามทันแต่ไม่รู้ทัน ... รู้ตามข่าว แต่ไม่เข้าถึงความจริงของมัน ... [น. ๑๓๓-๑๓๔]

๓. **พวกรู้ทัน** นอกจากตามทันแล้ว ยังรู้เข้าใจเท่าทันมัน ด้วยว่ามันเป็นมาอย่างไร มีคุณมีโทษมีข้อดีข้อเสียอย่างไร จะมีทำอย่างไร ให้ได้ประโยชน์โดยไม่ถูกครอบงำ

๔. **พวกอยู่เหนือมัน** พวกนี้ยิ่งกว่ารู้ทันอีก คิดขึ้นไปอยู่เหนือกระแส เป็นผู้ที่สามารถจัดการกับกระแสได้ ... เป็นผู้สามารถใช้การเปลี่ยนแปลงให้เป็นประโยชน์ และเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงมีความสัมพันธ์กับข่าวสารข้อมูลแบบเป็นนาย ...

ในด้านโทษของข้อมูลข่าวสารนั้นขอพูดสั้นๆ กราดไปเลยว่า ยังมีภาวะตื่นตูมเหมือนกับอยู่ในยุคข่าวลือ ทั้งที่อยู่ในยุคข่าวสารข้อมูล คนก็ยังหลงมกมายมาก กลายเป็นว่า **ข้อมูลยิ่งมาก โมหะยิ่ง**

เพิ่ม คนจำนวนมากตกเป็นเหยื่อ โดยถูกเขาใช้ข้อมูลมาหลอกล่อ ... [น. ๑๓๔]

มีฝรั่งคนหนึ่งเขียนหนังสือเล่มหนึ่งมีชื่อว่า *Information Anxiety* แปลว่า ภาวะจิตกระวนกระวายต่อข่าวสารข้อมูล เช่น กังวลกลัวไม่ทันข่าวสารข้อมูล เป็นการล่อคัพท์ที่เรียกสังคมยุคนี้ว่า information society ยกตัวอย่างเช่น นักธุรกิจจะทำอะไรในยุคปัจจุบันต้องแข่งขัน ต้องทำการให้ทันเขา จึงต้องรู้ข่าวสารข้อมูลให้ทันหรือให้มากกว่าเหนือกว่าเขา ก็เลยเกิดความวิตกกังวลว่าเรารู้ทันเขาหรือเปล่า ข่าวสารเรื่องนี้ตอนนี้เคลื่อนไหวไปอย่างไร ก็เกิด information anxiety ซึ่งตอนนี้เป็นทุกข้ออย่างใหม่ในปัจจุบัน

อีกเรื่องหนึ่งคือสังคมยิ่งเจริญไว ชีวิตและสังคมยิ่งมีปัญหาใหม่ แม้ว่าสังคมที่พัฒนาแล้วจะแก้ปัญหา material scarcity คือ แก้ปัญหาความขาดแคลนทางด้านวัตถุได้ แต่กลับมาเกิดปัญหา time scarcity คือความขาดแคลนเวลา ปัจจุบันนี้สังคมมีปัญหาหนักเกี่ยวกับ ความยากจนขัดสนเวลา คนปัจจุบันนี้จนเวลามาก

ที่นี้อีกด้านหนึ่ง ข่าวสารข้อมูลเข้ามามาก็เกิด ภาวะสมองเมื่อย ซึ่งตอนนี้เป็นกันเยอะขึ้นแล้ว ภาวะสมองเมื่อยสมองล้า เพราะข่าวสารข้อมูลมากมายเหลือเกิน รับไม่ทัน ที่นี้สองปัญหาก็มาบวกกัน คือเวลาก็ขาดแคลน สมองก็ล้า เลยรับข้อมูลข่าวสารโดยไม่พินิจเรื่อยเปื่อยไป ก็ยิ่ง ถูกชักจูงง่าย หลงตามกระแสง่ายไปกันใหญ่ [น. ๑๓๕]

ถ้าจะให้สังคมไทยเจริญพัฒนาอย่างถูกต้อง เพื่อให้เป็นสังคมที่ดีงาม หรือแม้แต่เพียงเพื่อให้เป็นสังคมที่มีชัยชนะในเวทีการแข่งขันของโลก จะต้องมีการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ ที่จะ

พัฒนาคน โดยเฉพาะอนุชนคือเด็กและเยาวชน หรือลูกไทยหลานไทย ให้มีลักษณะความสัมพันธ์กับเทคโนโลยีดังต่อไปนี้

๑. คนไทยจะต้องมองเทคโนโลยีในความหมายว่า เป็นปัจจัยหรือเครื่องช่วยในการสร้างสรรค์ มากกว่าจะมองในความหมายว่าเป็นเครื่องบำรุงบำเรอเสริมความสะดวกสบาย

๒. สังคมไทยจะต้องเป็นสังคมของผู้ผลิตเทคโนโลยีให้มากขึ้น และเป็นสังคมของผู้บริโภคเทคโนโลยีให้น้อยลง

๓. คนไทย โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนไทย จะต้องใช้เทคโนโลยีเพื่อการศึกษาและสร้างสรรค์ให้มากกว่าจะใช้เทคโนโลยีเพื่อการเสพบริโภค

๔. คนไทย โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนไทย จะต้องหาความสุขจากการใช้เทคโนโลยีทำการสร้างสรรค์ มากกว่าจะหาความสุขจากการเสพเทคโนโลยี

ต่อไปในแง่ของธรรมชาติแวดล้อม งานของเราคือ ทำอย่างไรเราจะใช้เทคโนโลยีเอาประโยชน์จากธรรมชาติได้โดยไม่เบียดเบียนและทำลายธรรมชาติ ให้การได้ประโยชน์จากธรรมชาติเป็นการเกื้อกูลธรรมชาติด้วย

[น. ๑๔๐]

ชีวิตในสังคมเทคโนโลยี*

... ต้องให้คุณภาพของคนยิ่งเพิ่มสูงขึ้น ในท่ามกลางความพรั่งพร้อมสะดวกสบายที่เพิ่มมากขึ้น ... ให้การพัฒนาคนเหนือกว่าการพัฒนาเทคโนโลยี

[น. ๓๖]

ยิ่งกว่านั้น ปัญหาสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งที่มักถูกมองข้ามไป ก็คือ เมื่อความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมาประสานเข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบถือผลประโยชน์เป็นใหญ่ ถ้าระบบผลประโยชน์นี้เหนียวแน่นแข็งแรงลงลึกมาก การพัฒนาและการใช้เทคโนโลยี ก็จะถูกกำหนดโดยระบบผลประโยชน์ทั้งหมด จะเป็นไปเพื่อสนองความต้องการผลประโยชน์เท่านั้น และเมื่อความเข้มแข็งทางจริยธรรมไม่มีกำลังพอ สังคมก็จะมาถึงขั้นหนึ่งที่ว่า แม้คนจะยังมีจิตสำนึกทางคุณธรรมอยู่บ้าง และมีความเพียรพยายามแสดงออกและทำการต่างๆ เพื่อแก้ไขปรับปรุง แต่กลไกต่างๆ ภายในระบบจะตรึงตัวเต็มไปด้วยจุดกระทบที่ทำให้ติดขัดไปหมด

* ปาฐกถาธรรมในงานสัปดาห์พุทธธรรมพุทธทาส ณ หอประชุมใหญ่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๓๑ (พิมพ์ครั้งที่ ๓ (ฉบับปรับปรุง) - เมษายน พ.ศ.๒๕๔๐)

องค์ประกอบทั้งหลายของสังคมจะอ่อนแอ ไม่มีกำลังพุงตัวเองได้แต่อ่อนตัวไปตามระบบ และสภาพแวดล้อมของสังคมก็จะไม่เอื้อต่อการแก้ไขปรับปรุงทางจริยธรรม เมื่อถึงจุดนั้น สังคมก็อาจจะเข้าสู่ภาวะหมดความสามารถทางศีลธรรม หรือ **ภาวะไร้สมรรถภาพทางจริยธรรม** เป็นเหมือนคนที่ตกลงไปในโคลนตม หรือพลัดลงไปในทรายดูด แม้มือและแขนจะแข็งแรงก็ได้ แต่ไขว่คว้าไปเปล่าๆ แม้จะมีโคลนมีทรายก็อาศัยทานแขนพุงตัวไม่ได้ ทรายและโคลนเหล่านั้นมีแต่จะมาช่วยกันทับถมดูดตัวให้จมดิ่งลงไป

(น. ๔๗-๔๘)

ประการแรก ทำไมคนปัจจุบันที่มีเทคโนโลยี มีเครื่องอำนวยความสะดวกสบายทุกอย่าง จึงไม่จำเป็นต้องมีความสุขมากกว่าคนในสมัยโบราณ แม้แต่ในยุคเกษตรกรรมที่มีวัตถุบริโภคน้อย ถ้าคนมีเทคโนโลยีจึงจะเป็นสุข ก็แสดงว่าคนสมัยก่อนไม่มีสิทธิที่จะเป็นสุข แต่ตามความเป็นจริง คนสมัยก่อนมากมายก็มีความสุขได้ และก็อาจจะมีความสุขไม่น้อยกว่าคนในยุคนี้ โดยเฉพาะตามหลักที่ว่า เทคโนโลยีเลื่อนขั้นระดับของการมีความสุขได้ขึ้นไป ทำให้คนมีความสุขยากขึ้น นี่ก็เป็นข้อไขที่อธิบายเรื่องนี้ว่า ทำไมคนสมัยนี้จึงไม่จำเป็นต้องมีความสุขมากกว่าคนสมัยโบราณหรือในสมัยเดียวกันนี้ คนที่มีเทคโนโลยีมาก ก็ไม่จำเป็นต้องหมายความว่ามีความสุขมากกว่าคนในยุคเดียวกัน ที่มีวัตถุบริโภคน้อยกว่า หรือไม่มีเทคโนโลยี บางคนอยู่ในป่า ในเขา ก็อาจจะมีความสุขได้เหมือนกัน หรืออาจจะมากกว่าด้วยซ้ำ

(น. ๗๐-๗๑)

ประการที่สอง เป็นเครื่องอธิบายว่าทำไมคนในประเทศที่เจริญแล้วพัฒนาแล้ว พอเทคโนโลยีเจริญมากขึ้น กลับมีปัญหาทาง

จิตใจมากขึ้นฆ่าตัวตายมากขึ้น แต่คนในประเทศด้อยพัฒนา ยากจน ขาดแคลน ไม่มีเทคโนโลยีหรือเทคโนโลยีน้อย กลับไม่มีปัญหาโรคจิต แล้วทั้งๆ ที่น่าจะเป็นทุกข์มาก แต่ไม่มีใครฆ่าตัวตาย อันนี้ก็ เป็นเรื่องที่น่าสังเกต

(น. ๗๑)

ปัญหาที่เกิดขึ้นแก่นมนุษย์จากเทคโนโลยีเป็นอันมาก เกิดจากสาเหตุนี้ คือการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติเพียงจุดหนึ่งจุดเดียว โดยไม่ได้จัดสรร ปรับเปลี่ยนธรรมชาติส่วนอื่นที่อิงอาศัยสัมพันธ์กันอยู่ ให้ครบถ้วนหรือทั่วตลอด ปรับส่วนหนึ่ง แต่อีกส่วนหนึ่งไม่ได้ปรับตาม ก็เกิดความขัดแย้งระส่ำระสายกลายเป็นปัญหา

... ถ้ามนุษย์เปลี่ยนแปลงสิ่งหนึ่งแล้ว ไม่ปรับเปลี่ยนสิ่งที่เกี่ยวข้องให้ประสานกลมกลืนกัน ก็เท่ากับว่ามนุษย์ทำให้ธรรมชาติสูญเสียดุลยภาพ ...

(น. ๗๔)

แท้จริงแล้ว ความวิปริตทั้งหลายหรือแม้แต่ความพินาศ ก็เป็นเพียงอาการปรับตัวที่ธรรมชาติจะกลับเข้าสู่ดุลยภาพใหม่ หรือดุลยภาพในขอบเขตที่กว้างขวางออกไป **สำหรับมนุษย์มันอาจจะ เป็นความพินาศ แต่สำหรับธรรมชาติมันคือความคืนสู่สมดุล** ถึงแม้มนุษย์จะอวดอ้างว่าตนพิชิตธรรมชาติได้แล้ว แต่เมื่อมองในวงกว้าง แท้จริงแล้ว ในขั้นสุดท้ายเท่าที่เป็นมาจนถึงปัจจุบันขณะนี้ ผู้ชนะที่แท้จริง ก็คือธรรมชาติ ธรรมชาติยังเป็นผู้พิชิตสูงสุดอยู่ดังเดิม

(น. ๗๔-๗๕)

การแก้ปัญหาก็ตรงข้ามกับการเกิดปัญหานั้นเอง คือ (น. ๗๘)

๑. เทคโนโลยีเพื่อคุณค่าแท้ที่เสริมคุณภาพชีวิต โดยรู้จักแยกแยะระหว่างคุณค่าแท้และคุณค่าเทียม คุณค่าแท้คือคุณค่าที่

สนองความต้องการให้เกิดคุณภาพชีวิต ... คุณค่าแท้มีเกณฑ์ที่จะวัดได้และเรารู้จุดจบ รู้ขอบเขต แต่คุณค่าเทียมไม่มีจุดจบสิ้น

[น. ๗๘-๗๙]

คุณค่าแท้เสริมคุณภาพชีวิต แต่คุณค่าเทียมทำลายคุณภาพชีวิตพร้อมทั้งเบียดเบียนสังคมและเอาเปรียบธรรมชาติ เทคโนโลยีนี้เราจะต้องเปลี่ยนจากการสร้างและใช้เพื่อเสพคุณค่าเทียม ให้มาเป็นเครื่องช่วยในการที่มนุษย์จะได้ประโยชน์จากคุณค่าแท้ ที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต ไม่ใช่ปล่อยให้มันเป็นเครื่องส่งเสริมการเสพคุณค่าเทียม

๒. เทคโนโลยีที่เกื้อหนุนระบบความประสานเกื้อกูลแห่งดุลยภาพ โดยรู้จักประมาณ คือความพอดี หรือภาวะสมดุล แล้วดำเนินชีวิตและปฏิบัติการทั้งหลายโดยคำนึงถึงดุลยภาพแห่งระบบการดำรงอยู่ของสิ่งทั้งหลาย ที่ดำเนินไปด้วยดีด้วยความเป็นองค์ประกอบและเป็นปัจจัยร่วมที่มาประสานเกื้อกูลกันอย่างพอดี ...

[น. ๗๙]

๓. เทคโนโลยีบนฐานของสัมมาทิฐิ คือ การผลิตการพัฒนาและการใช้เทคโนโลยีจะต้องประกอบด้วยปัญญาที่มองเห็นและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ... รู้จักและเข้าใจคุณประโยชน์และโทษของเทคโนโลยี เพื่อใช้เทคโนโลยีในทางที่เป็นคุณ ...

[น. ๘๐]

๔. เทคโนโลยีของคนที่เป็นไท ... มนุษย์เป็นผู้สร้างเป็นผู้พัฒนาและเป็นผู้ใช้เทคโนโลยี มนุษย์จะต้องเป็นนายเทคโนโลยี ให้เทคโนโลยีเป็นปัจจัยส่งเสริมความดีงาม ความประเสริฐของมนุษย์

โดยตัวมนุษย์เองจะต้องไม่กลายเป็นผู้พึ่งพาขึ้นต่อเทคโนโลยี หรือเป็นทาสของเทคโนโลยี ...

๕. เทคโนโลยีที่ก้าวหน้าคู่กันไปกับการพัฒนาคุณภาพของคน โดยฝึกคนให้มีคุณภาพทันกับความก้าวหน้าของเทคโนโลยีที่มีความละเอียดอ่อนซับซ้อนยิ่งขึ้น เช่น ฝึกปรีชาอินทรีย์ให้เฉียบคม ... ไม่ใช่เทคโนโลยียิ่งละเอียดอ่อน คนกลับยิ่งหยาบ เทคโนโลยียิ่งซับซ้อน คนกลับมักง่ายมากขึ้น ... ให้เทคโนโลยีเป็นทาสที่ซื่อสัตย์หรือเป็นมิตรที่เกื้อกูลของมนุษย์

[น. ๘๑]

๖. เทคโนโลยีที่สนองจุดหมายของอารยชน การพัฒนาเทคโนโลยีจะต้องเป็นรองและเป็นเครื่องรับใช้การพัฒนาคนใน ความหมายแท้จริง ที่ถึงขั้นรากฐาน อย่างเข้าถึงธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ คือ พัฒนาตัวมนุษย์เอง หรือ พัฒนาความเป็นมนุษย์ ทำให้เป็นสัตว์ที่พัฒนาตนแล้ว ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ที่ได้พัฒนาสิ่งอื่นๆ รวมทั้งพัฒนาเทคโนโลยีแล้ว แต่ตัวเองกลับยังไม่ได้พัฒนา ... พัฒนาขึ้นมาสู่ความเป็นอารยชน ผู้มีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา ซึ่งทำให้รู้ที่จะปฏิบัติได้อย่างถูกต้องต่อชีวิต ต่อสังคม ต่อธรรมชาติที่แวดล้อมตน และต่อสิ่งทั้งหลายที่มนุษย์เองได้พัฒนาขึ้นมา ... โดยใช้เทคโนโลยีส่งเสริมปัญญาที่จะเข้าถึงสัจธรรม เพิ่มพูนคุณธรรม และนำชีวิตสังคม และธรรมชาติ ให้ดำเนินไปในระบบความสัมพันธ์อันประสานเกื้อกูลที่ตัวมนุษย์เองจะได้เข้าถึงสุขสันติและอิสรภาพที่แท้จริง

[น. ๘๑-๘๒]

... เทคโนโลยีเท่านั้นทันสมัย แต่คนหาได้ทันต่อยุคสมัยหรือไม่ ...

[น. ๘๓]